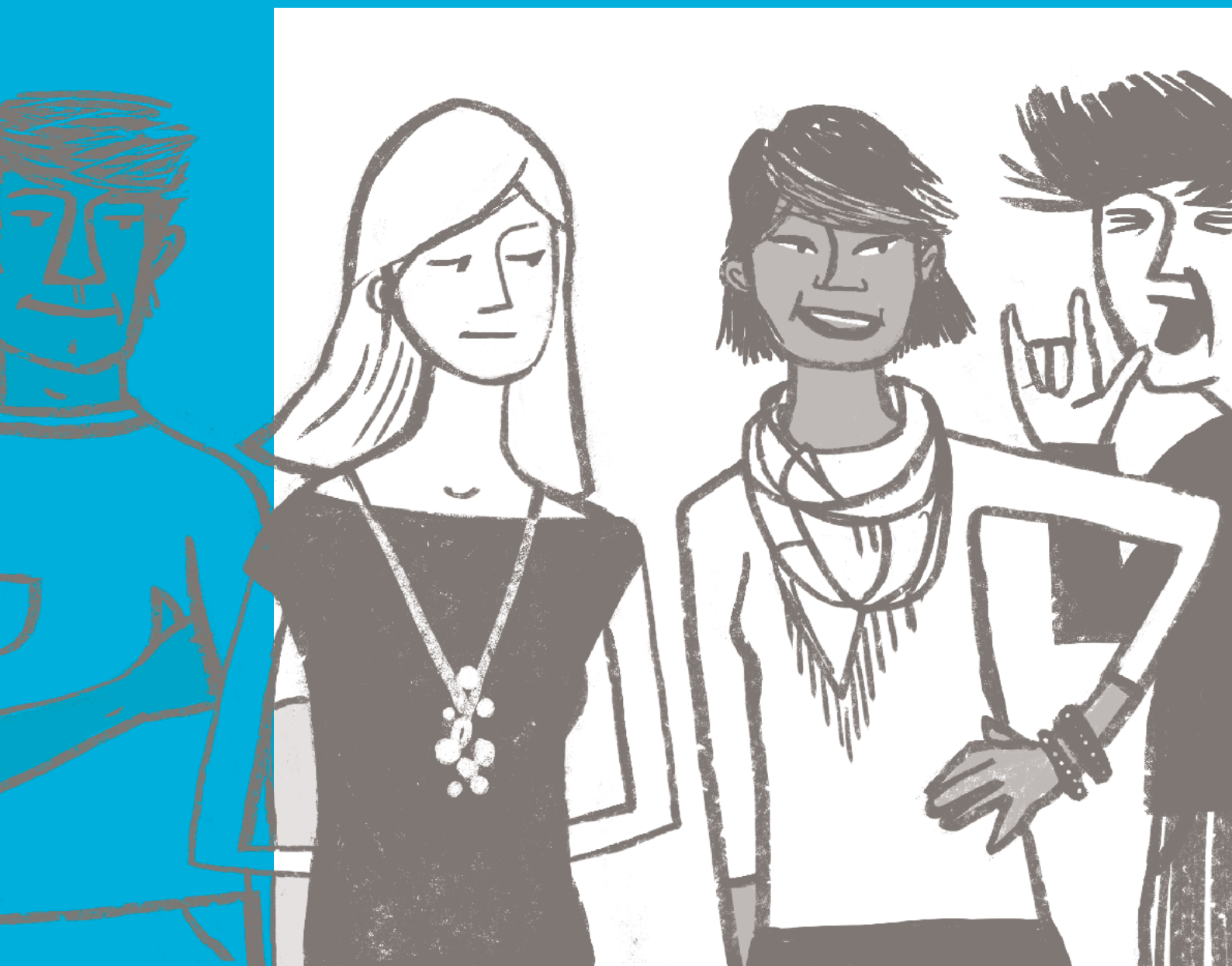

HBSC 2017

GEZONDHEID EN WELZIJN VAN JONGEREN IN NEDERLAND

Gonneke Stevens, Saskia van Dorsselaer, Maartje Boer,
Simone de Roos, Elisa Duinhof, Tom ter Bogt, Regina van den Eijnden,
Lisette Kuyper, Daphne Visser, Wilma Vollebergh en Margreet de Looze

Universiteit Utrecht

 Trimbos
instituut
Netherlands Institute of
Mental Health and Addiction

Sociaal en Cultureel Planbureau

COLOFON

Projectleiding

Gonneke Stevens

Auteurs

Gonneke Stevens (Universiteit Utrecht), Saskia van Dorsselaer (Trimbos-instituut), Maartje Boer (Universiteit Utrecht), Simone de Roos (Sociaal en Cultureel Planbureau), Elisa Duinhof (Universiteit Utrecht), Tom ter Bogt (Universiteit Utrecht), Regina van den Eijnden (Universiteit Utrecht), Lisette Kuiper (Sociaal en Cultureel Planbureau), Daphne Visser (Trimbos-instituut), Wilma Vollebergh (Universiteit Utrecht), Margreet de Looze (Universiteit Utrecht)

Met dank aan

Rianne Tel (Universiteit Utrecht)

Eindredactie

Maartje Boer en Gonneke Stevens

Illustraties

Jill Calder

Vormgeving

Elsbeth Kool

Productie

Ridderprint BV, Ridderkerk

ISBN: 978-90-829085-0-3

De uitgave kan gedownload worden via www.hbsc-nederland.nl

Universiteit Utrecht, Faculteit Sociale Wetenschappen, Algemene Sociale Wetenschappen, Martinus J. Langeveldgebouw, Heidelberglaan 1, 3584 CS Utrecht, 030-2533489/9054

© 2018, Universiteit Utrecht, Utrecht.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande toestemming van de Universiteit Utrecht.

HBSC 2017

GEZONDHEID EN WELZIJN VAN JONGEREN IN NEDERLAND

Gonneke **Stevens**, Saskia **van Dorsselaer**, Maartje **Boer**, Simone **de Roos**, Elisa **Duinhof**, Tom **ter Bogt**, Regina **van den Eijnden**, Lisette **Kuiper**, Daphne **Visser**, Wilma **Vollebergh** en Margreet **de Looze**

Universiteit Utrecht

Sociaal en Cultureel Planbureau

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	7	MULTIVARIATE ANALYSES	88
		TRENDS 2001 - 2017	91
		DE BELANGRIJKSTE FEITEN EN TRENDS	93
1 Methode van onderzoek en beschrijving van de steekproef	15	6 Middelengebruik	99
LANDELIJKE KERNCIJFERS OVER LEEFSTIJL EN GEZONDHEID VAN JONGEREN (12 T/M 16 JAAR)	15	KERNCIJFERS	100
DE VRAGENLIJST	16	VERSCHILLEN NAAR MIGRATIEACHTERGROND, SCHOOLNIVEAU, GEZINSWELVAART EN GEZINSVORM	106
HET VELDWERK	16	MULTIVARIATE ANALYSES	108
DE STEEKPROEF	17	TRENDS 2001 - 2017	111
VERANDERINGEN IN DE METHODE	20	DE BELANGRIJKSTE FEITEN EN TRENDS	117
BESCHRIJVING VAN DE GEWOGEN STEEKPROEF	21		
OPZET VAN HET RAPPORT	24	7 Seksueel gedrag	125
ANALYSES VAN DE RESULTATEN	25	KERNCIJFERS	125
		VERSCHILLEN NAAR MIGRATIEACHTERGROND, SCHOOLNIVEAU, GEZINSWELVAART EN GEZINSVORM	127
2 Relatie met gezinsleden en vrienden	31	MULTIVARIATE ANALYSES	128
KERNCIJFERS	31	TRENDS 2001 - 2017	129
VERSCHILLEN NAAR MIGRATIEACHTERGROND, SCHOOLNIVEAU, GEZINSWELVAART EN GEZINSVORM	35	DE BELANGRIJKSTE FEITEN EN TRENDS	131
MULTIVARIATE ANALYSES	37		
TRENDS 2001 - 2017	39	8 Sociale media en gamen	137
DE BELANGRIJKSTE FEITEN EN TRENDS	41	KERNCIJFERS	137
		VERSCHILLEN NAAR MIGRATIEACHTERGROND, SCHOOLNIVEAU, GEZINSWELVAART EN GEZINSVORM	142
3 Schoolbeleving	45	MULTIVARIATE ANALYSES	144
KERNCIJFERS	46	DE BELANGRIJKSTE FEITEN	146
VERSCHILLEN NAAR MIGRATIEACHTERGROND, SCHOOLNIVEAU, GEZINSWELVAART EN GEZINSVORM	51		
MULTIVARIATE ANALYSES	53	9 Jongeren in de maatschappij	151
TRENDS 2001 - 2017	55	KERNCIJFERS	151
DE BELANGRIJKSTE FEITEN EN TRENDS	58	VERSCHILLEN NAAR MIGRATIEACHTERGROND, SCHOOLNIVEAU, GEZINSWELVAART EN GEZINSVORM	158
		MULTIVARIATE ANALYSES	160
4 Welbevinden en psychische problemen	65	DE BELANGRIJKSTE FEITEN	162
KERNCIJFERS	65		
VERSCHILLEN NAAR MIGRATIEACHTERGROND, SCHOOLNIVEAU, GEZINSWELVAART EN GEZINSVORM	68	Nabeschouwing	165
MULTIVARIATE ANALYSES	70		
TRENDS 2001 - 2017	72	Literatuurlijst	183
BELANGRIJKSTE FEITEN EN TRENDS	74		
5 Gezondheidsgedrag en gewicht	79		
KERNCIJFERS	80		
VERSCHILLEN NAAR MIGRATIEACHTERGROND, SCHOOLNIVEAU, GEZINSWELVAART EN GEZINSVORM	84		

VOORWOORD

‘De jeugd van tegenwoordig’ staat volop in de belangstelling. Worden jongeren in Nederland gezonder of minder gezond? Moeten we ons nog zorgen maken over hun alcoholgebruik? Zitten jongeren niet te veel op hun mobiel? Hoe heeft hun relatie met klasgenoten, vrienden en ouders zich ontwikkeld in de laatste jaren? Voelen jongeren in Nederland zich steeds meer onder druk staan door hun schoolwerk? Hoeveel psychische problemen ervaren zij? Maar ook: met welke jongeren gaat het goed en met welke juist niet? Om een antwoord te geven op deze, en vele andere vragen, vond in het najaar van 2017 voor de vijfde keer het Nederlandse Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) onderzoek plaats. Medewerkers van de Universiteit Utrecht, het Trimbos-instituut en het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) voerden het onderzoek in Nederland uit, gefinancierd door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS). Dit onderzoek vindt elke vier jaar plaats onder een landelijk representatieve groep leerlingen in een groot aantal landen in Europa, Noord-Amerika en Israël. De onderzoeksgegevens maken het mogelijk om een goed beeld te krijgen van de gezondheid en het welzijn van Nederlandse scholieren in de leeftijd van 11 tot en met 16 jaar. Door het onderzoek voor de vijfde keer uit te voeren, zijn tevens trendgegevens beschikbaar over de afgelopen zestien jaar. Daarmee kan worden bekeken welke veranderingen hebben plaatsgevonden op de hierboven genoemde terreinen. Daarnaast kan met het HBSC-onderzoek de Nederlandse jeugd vergeleken worden met die van een groot aantal andere landen, om na te gaan in welk opzicht Nederlandse jongeren verschillen van jongeren in andere landen. In dit rapport worden de resultaten van het Nederlandse onderzoek in 2017 gepresenteerd.

NEDERLANDSE JONGEREN IN INTERNATIONAAL PERSPECTIEF

Het internationale HBSC-onderzoek bestaat sinds 1983 en is daarmee een van de langstlopende onderzoeken naar de jeugd in Europa. Op dit moment nemen 48 landen deel aan het onderzoek. Elke vier jaar worden de resultaten van alle landen die aan het HBSC-onderzoek hebben deelgenomen gepresenteerd en vergeleken in een internationaal rapport (zie Currie e.a., 2004; 2008a; 2012; Inchley e.a., 2016). In de eerdere internationale rapporten werden de resultaten van 35 tot 42 landen gepresenteerd. In het internationale rapport kan dus worden bekeken hoe het met de Nederlandse jeugd gaat in vergelijking met jeugdigen in de andere deelnemende landen.

De cijfers van het laatste internationale HBSC rapport op basis van de gegevens uit 2013 hebben laten zien dat Nederlandse jongeren in vergelijking met hun Europese leeftijdgenoten gemiddeld gezond en bijzonder gelukkig zijn. Net als in 2009, 2005 en 2001 stonden Nederlandse jongeren in 2013 in de top 3 qua welbevinden (in 2001, 2005 en 2009 zelfs op nummer 1). Ook scoren Nederlandse jongeren al sinds 2001 onder het Europese gemiddelde op psychosomatische klachten. Daarnaast rapporteerden zij veel sociale steun van zowel leeftijdgenoten als van hun ouders. Het percentage Nederlandse jongeren dat positief was over zijn/haar leeftijdgenoten was in 2009 al aanzienlijk, maar was in 2013 nog hoger. Zo vond 85 procent van de Nederlandse jongeren dat hij/zij aardige en behulpzame klasgenoten heeft en dat gold gemiddeld gezien maar voor 65 procent van de Europese jongeren. Hiermee waren Nederlandse jongeren in 2013 het positiefst over hun klasgenoten van alle jongeren in Europa. Het percentage Nederlandse jongeren dat aangeeft

leeftijdgenoten regelmatig te pesten ligt al sinds 2001 onder het Europese gemiddelde, waarbij Nederlandse jongeren in de opeenvolgende jaren steeds positiever zijn gaan scoren ten opzichte van hun Europese leeftijdgenoten. Ook vinden Nederlandse jongeren school leuker en ervaren zij veel minder druk op school dan de gemiddelde Europese leeftijdgenoot. Dit geldt voor 2001 – 2013, al lijkt er hierin een lichte kentering te hebben plaatsgevonden voor de 15-jarigen. Zo ervaaarden Nederlandse 15-jarigen in 2001 de minste druk door schoolwerk van alle 15-jarigen in Europa, terwijl er in 2013 10 landen waren waarin 15-jarigen gemiddeld gezien minder schooldruk ervaaarden. Nederlandse jongeren begeven zich ten slotte al sinds 2001 in de top 10 wanneer het gaat om het gemak waarmee zij met hun vader en moeder kunnen praten over problemen, al is de relatieve positie van Nederlandse jongeren tussen 2009 en 2013 iets minder gunstig geworden (van de top 5 in 2009 naar de top 10 in 2013).

Het middelengebruik van Nederlandse jongeren lag in 2013 rond het Europese gemiddelde (alcohol, tabak, cannabis). Opvallend daarbij was dat de 11- en 13-jarigen in Nederland aanzienlijk minder vaak wekelijks alcohol dronken, terwijl de 15-jarige Nederlandse jongeren vaker wekelijks alcohol dronken dan hun Europese leeftijdgenoten. Voor het percentage jongeren dat wekelijks rookte in 2013 was een vergelijkbaar patroon zichtbaar: in vergelijking met Europese leeftijdgenoten was dit percentage laag voor de 11- en 13-jarigen en gemiddeld voor de 15-jarigen. Vergelijken we de relatieve positie van Nederlandse jongeren ten opzichte van Europese leeftijdgenoten met deze positie in eerdere jaren (2001, 2005, 2009), dan is de relatieve positie voor roken en cannabis ongeveer hetzelfde in deze jaren, terwijl er voor alcoholgebruik tussen 2001 en 2013 onder Nederlandse jongeren een enorme verschuiving heeft plaatsgevonden van een relatief ongunstige naar een gemiddelde tot gunstige positie. Het duidelijkst is dit voor het wekelijks alcoholgebruik van 13-jarigen: in 2001 behoorde Nederland tot de top 3 van landen waarin het percentage van 13-jarigen dat wekelijks dronk het hoogst was, terwijl Nederland in 2013 bij de 5 laagst scorende landen hoorde. Voor alle metingen sinds 2001 geldt ten slotte dat Nederlandse jongeren aanzienlijker vaker ontbijten en minder vaak dagelijks frisdrank nuttigen dan hun Europese leeftijdgenoten, terwijl zij in de middenmoot scoren wat betreft dagelijks bewegen en minder vaak fruit eten. Overgewicht komt in Nederland in vergelijking met andere Europese landen minder vaak voor.

RISICOGROEPEN

Het voorafgaande maakt duidelijk dat Nederlandse jongeren in vergelijking met hun Europese leeftijdgenoten gezien kunnen worden als gemiddeld gezond en gelukkig. Dit geldt echter niet voor alle jongeren in Nederland. Net als in de meeste landen in Europa, is er in Nederland sprake van sociale ongelijkheid in gezondheid en geluk. Door voor alle thema's te bestuderen in hoeverre er verschillen bestaan op basis van leeftijd, sekse, opleidingsniveau van de jongere, migratieachtergrond, gezinsvorm en gezinswelvaart, worden risicogroepen nauwkeurig in kaart gebracht. Onze eerdere rapporten brengen een relatief eenduidig beeld naar voren wat de risicogroepen betreft (De Looze e.a., 2014; Ter Bogt, Van Dorsselaer & Vollebergh, 2003; Van Dorsselaer e.a., 2010; Van Dorsselaer, Zeijl, Van den Eeckhout, Ter Bogt & Vollebergh, 2007).

Allereerst zijn op basis van de eerdere HBSC-onderzoeken aanzienlijke leeftijdsverschillen zichtbaar. Met het toenemen van de leeftijd zijn jongeren minder positief over hun sociale context en ervaren meer psychosociale klachten, terwijl hun gedrag minder gezond wordt. Dit geldt zowel voor hun eet- en beweegpatroon, als voor (veelvuldig) middelengebruik. Ook zijn er over nagenoeg de

gehele linie duidelijke verschillen naar opleidingsniveau en gezinssamenstelling, waarbij jongeren op het VMBO en jongeren uit onvolledige gezinnen (gezinnen die niet bestaan uit de twee eigen ouders en hun kinderen) een meer problematisch profiel laten zien. Ook komt naar voren dat jongeren uit gezinnen met minder materiële welvaart slechter af zijn dan hun leeftijdgenoten uit gezinnen met een hogere welvaart, al zijn de verschillen hier wat minder groot. Uitzonderingen op dit ongunstige patroon zijn er voor middelengebruik: kinderen uit de minst welvarende gezinnen roken ongeveer evenveel en drinken minder alcohol dan kinderen uit de meest welvarende gezinnen. Wat betreft sekse en migratieachtergrond variëren de uitkomsten sterk met het onderwerp waarnaar gekeken wordt. Meisjes rapporteren bijvoorbeeld meer emotionele problemen, minder steun van hun vader en zij bewegen minder vaak dan jongens, terwijl zij minder gedragsproblemen laten zien en een gezonder eetpatroon hebben dan jongens. Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond rapporteren minder sociale steun van volwassenen, bewegen minder en geven vaker aan dat zij overgewicht hebben dan jongeren zonder een migratieachtergrond. Tegelijkertijd rapporteren zij minder symptomen van hyperactiviteit, minder emotionele problemen en drinken aanzienlijk minder vaak alcohol dan jongeren zonder een migratieachtergrond.

TRENDS TUSSEN 2001 EN 2013

Tussen 2001 en 2013 hebben zich op verschillende gebieden aanzienlijke veranderingen voorgedaan in het welzijn en de gezondheid van Nederlandse jongeren (De Looze e.a., 2014; Ter Bogt e.a., 2003; Van Dorsselaer e.a., 2007, 2010). Dit geldt vooral voor de veranderingen in middelengebruik in deze periode, met name alcohol en tabak. Waar in 2003 bijvoorbeeld nog ruim 70 procent van de 12-jarigen ooit alcohol gedronken had, was dit percentage in 2013 gedaald naar 17 procent. In dezelfde periode waren ook enorme dalingen zichtbaar in het percentage jongeren dat de laatste maand alcohol heeft gebruikt, dat ooit heeft gerookt en dat dagelijks rookt. Binnen de groep drinkers is het percentage jongeren dat in de afgelopen maand minstens één keer 5 glazen of meer op een gelegenheid heeft gedronken echter niet afgenomen tussen 2003 en 2013. Ten slotte is het percentage jongeren dat ooit seksuele gemeenschap heeft gehad, tussen 2001 en 2013 afgenomen, van ruim 16 naar bijna 10 procent.

Wat betreft sociale relaties, welzijn en psychische problemen van jongeren in Nederland is een grotendeels stabiel en positief beeld zichtbaar tussen 2001 en 2013. Wel was er tussen 2009 en 2013 een lichte daling in het percentage jongeren dat de relatie met vader en moeder als positief beoordeelde. Ook was tussen 2009 en 2013 een lichte daling waarneembaar in levenstevredenheid van jongeren in Nederland. Voor meisjes in het voortgezet onderwijs was er een duidelijke stijging in emotionele problemen. Positief was dat in 2013 jongeren minder vaak aangaven te pesten dan in 2009. Ten slotte is er in het eet- en beweegpatroon van jongeren tussen 2001 en 2013 weinig veranderd, al was er wel een daling zichtbaar in met name het dagelijks drinken van frisdrank.

HET GEBRUIK VAN GEGEVENS DOOR BELEIDSMAKERS

Het HBSC-onderzoek kan op basis van een nationale steekproef een betrouwbaar en representatief beeld schetsen van de gezondheid en het welzijn van jongeren in Nederland in de leeftijd van 11 tot en met 16 jaar. In opdracht van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) is sinds 2012 onder coördinatie van het RIVM de Leefstijlmonitor (LSM) ontwikkeld. Voor de LSM

zijn onderzoeken aangewezen die de landelijke kerncijfers over de leefstijl van volwassenen en jongeren en verdiepende informatie op verscheidene kernthema's leveren (Kramers e.a., 2012). Doel is zorgen voor samenhang en voorkomen van overlap in gegevensverzamelingen. Het Peilstationsonderzoek Scholieren en het HBSC-onderzoek leveren voor de LSM de landelijke kerncijfers over middelengebruik en seksualiteit van jongeren in de leeftijd van 12 tot en met 16 jaar. Daarnaast worden HBSC-cijfers gebruikt als kerncijfers voor de Staat van Volksgezondheid en Zorg (www.staatvenz.nl) voor onderwerpen zoals pesten, welbevinden en sociale mediagebruik.

Met behulp van het HBSC-onderzoek kunnen bovendien normgegevens worden gegenereerd voor lokale en regionale onderzoeken die met grote regelmaat in Nederland worden uitgevoerd door gemeenten, GGD'en en tal van andere lokale partijen. Vaak worden om die reden in lokale onderzoeken vragen gebruikt uit het HBSC-Nederland onderzoek. Gerelateerd hieraan worden de HBSC-cijfers gedeeld met het Nederlands Jeugdinstituut, dat hiermee gemeenten, jeugdzorg- en onderwijsinstellingen informeert over de Nederlandse jeugd, bijvoorbeeld op het gebied van beweging, sociale mediagebruik, welbevinden en seksueel gedrag. Bij het Trimbos-instituut wordt ook regelmatig door externe partijen gevraagd om cijfers over de 'stand van zaken', vragen die beantwoord kunnen worden door een nadere analyse van de HBSC-data (bijv. van het RIVM, Rutgers, universiteiten en andere organisaties, infographics voor ouders en scholen, achtergrond gegevens voor campagnes). Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft op basis van HBSC-gegevens meerdere rapporten geschreven over de leefsituatie, de gezondheid en het welzijn van LHBT-jongeren, jongeren met een migratieachtergrond en jongeren die opgroeien met een ziek gezinslid. De data van het Nederlandse HBSC-onderzoek worden daarnaast gebruikt door externe onderzoekers uit binnen- en buitenland (voor meer informatie over het gebruik van de HBSC-data, zie publicatieprotocol op de website, www.hbsc-nederland.nl).

Door de internationale inbedding van het HBSC-onderzoek doet zich bovendien de mogelijkheid voor om informatie te verstrekken aan internationale beleidsmakers over het welzijn en de gezondheid van jongeren in Europa. Eén keer in de vier jaar wordt een dergelijke analyse gemaakt en gedocumenteerd in een internationaal rapport dat samen met de World Health Organization (WHO) wordt uitgegeven. Dit rapport is al jaren het meest gedownloade rapport van de WHO, wat het belang van HBSC verder onderstreept en de (beleids)interesse in onderzoek naar adolescenten internationaal benadrukt. Het rapport wordt onder andere ingezet bij het opstellen van Europees WHO-beleid over jongeren. Ten slotte maken andere internationale organisaties gebruik van de HBSC-cijfers. Zo heeft UNICEF de internationale HBSC gegevens van de laatste twaalf jaar gebruikt als basis voor de Report Card 13.

DIT RAPPORT

In dit rapport passeren diverse aspecten van het jeugdleven de revue, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen groepen op basis van leeftijd, sekse, opleidingsniveau, migratieachtergrond, gezinsvorm en gezinswelvaart. Daarnaast worden trends in de tijd sinds 2001 gepresenteerd. Op het gebied van gezondheidsbeleving en -gedrag is er als vanouds aandacht voor zowel lichamelijke als mentale gezondheid: eten, bewegen, zelf-gerapporteerd overgewicht en lichaamsbeleving alsook welbevinden, psychosomatische klachten en het hebben van psychische problemen. Dit jaar wordt voor het eerst gerapporteerd over de kwantiteit en kwaliteit van slaap. Daarnaast is er wederom een

centrale rol voor middelengebruik in dit rapport: roken, alcohol- en drugsgebruik (nu ook gebruik van de waterpijp, lachgas en XTC) en het seksuele gedrag van jongeren. Ook is er in dit rapport uitgebreide aandacht voor de manier waarop jongeren in de digitale wereld staan: het gebruik van sociale media en gamen en eventuele problemen hiermee. Ten slotte wordt er in dit rapport voor het eerst ingegaan op de mening van jongeren over maatschappelijke thema's: homoseksualiteit, migratie en gendergelijkheid.

HET HBSC-TEAM NEDERLAND

Het HBSC-team Nederland was in 2017 voor de vijfde keer verantwoordelijk voor het landelijke onderzoek naar de gezondheid en het welzijn van jongeren. In dit team participeren de Universiteit Utrecht (Algemene Sociale Wetenschappen, Faculteit Sociale Wetenschappen), het Trimbos-instituut en het SCP. Het Trimbos-instituut voerde de dataverzameling uit. Aan de voorliggende rapportage werkten onderzoekers mee uit alle drie de participerende onderzoeksorganisaties.

UNIVERSITEIT UTRECHT

Dr. Gonneke Stevens, Principal investigator (PI)
Dr. Margreet de Looze
Prof. dr. Wilma Vollebergh
Prof. dr. Tom ter Bogt
Dr. Regina van den Eijnden
Maartje Boer, MSc
Elisa Duinhof, MSc

TRIMBOS-INSTITUUT

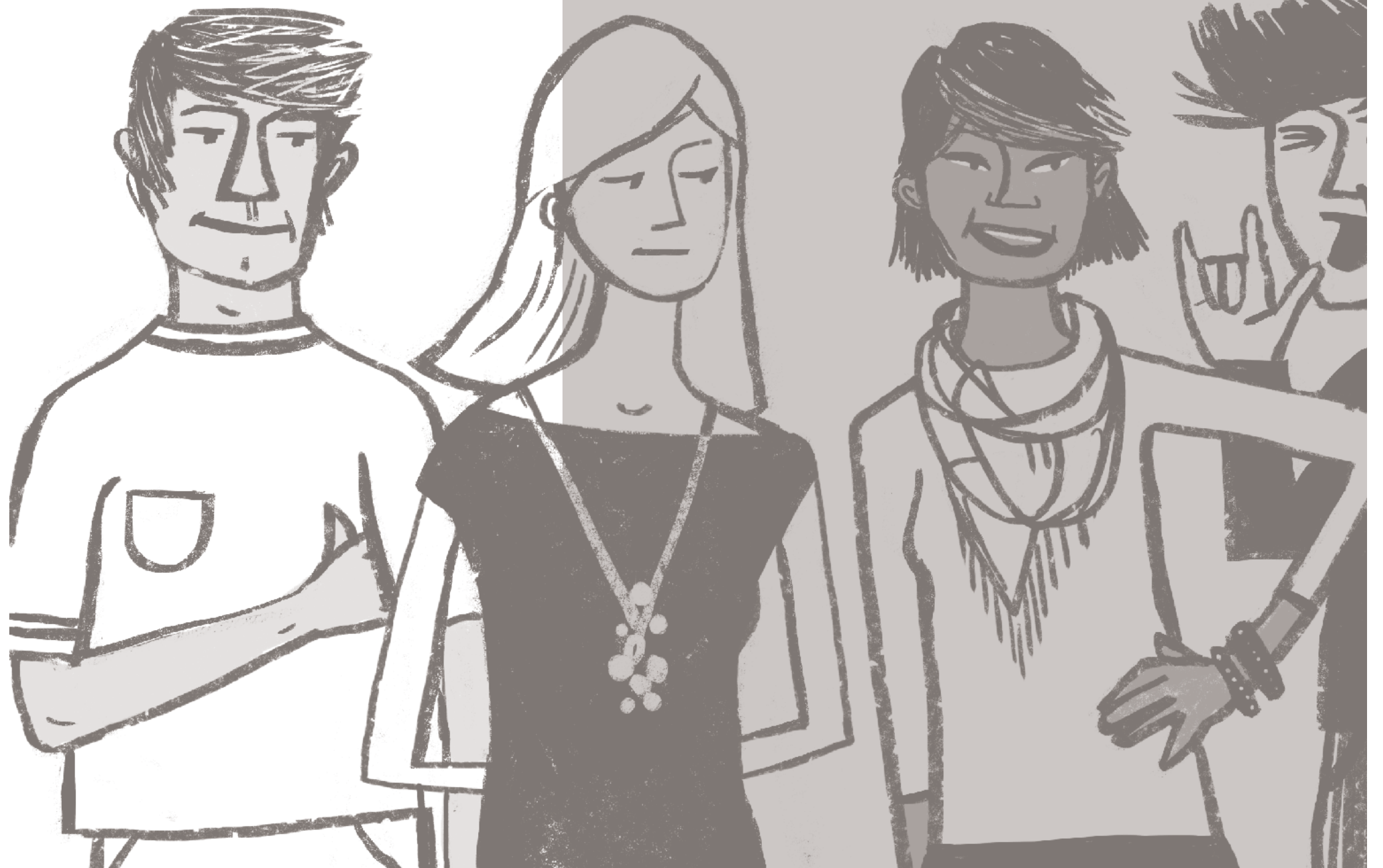
Drs. Saskia van Dorsselaer (co-PI)
Dr. Karin Monshouwer

SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU

Dr. Simone de Roos
Dr. Lisette Kuyper

METHODE VAN ONDERZOEK EN BESCHRIJVING VAN DE STEEKPROEF

Saskia **van Dorsselaer**

1 METHODE VAN ONDERZOEK EN BESCHRIJVING VAN DE STEEKPROEF

In dit hoofdstuk wordt de steekproef, respons en het veldwerk beschreven van het huidige HBSC-onderzoek. De analyses die zijn uitgevoerd om te komen tot de cijfers in dit rapport worden toegelicht en de opzet van het rapport besproken. Ten slotte wordt ingegaan op de veranderingen in gebruikte onderzoeksinstrumenten en werkwijze ten opzichte van eerdere HBSC-onderzoeken.

LANDELIJKE KERNCIJFERS OVER LEEFSTIJL EN GEZONDHEID VAN JONGEREN (12 T/M 16 JAAR)

Enkele kerncijfers uit het HBSC-onderzoek die in dit rapport worden gepresenteerd, worden gebruikt in andere landelijke rapportages over de leefstijl en gezondheid van jongeren.

DE LEEFSTIJLMONITOR (LSM)

In opdracht van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) is in 2012 de Leefstijlmonitor (LSM) ontwikkeld onder coördinatie van het RIVM. Voor de LSM zijn onderzoeken aangewezen die landelijke kerncijfers en verdiepende informatie leveren op een aantal leefstijlthema's voor (bijna) alle leeftijden (Kramers e.a., 2012, www.rivm.nl/Onderwerpen/L/Leefstijlmonitor). Het doel van de LSM is het zorgen voor samenhang in en voorkomen van overlap tussen gegevensverzamelingen. De landelijke kerncijfers over genotmiddelengebruik en seksuele gezondheid van jongeren in de leeftijd van 12 tot en met 16 jaar voor de LSM worden geleverd door het HBSC-onderzoek en het Peilstationsonderzoek Scholieren (Van Dorsselaer e.a., 2016). Beide scholierenonderzoeken gelden dus als preferente bron voor genotmiddelengebruik en seksuele gezondheid. Het Peilstationsonderzoek biedt bovendien meer gedetailleerde informatie over middelengebruik. De HBSC- en Peilstationsonderzoeken zijn zo gepland dat er elke twee jaar nieuwe cijfers beschikbaar zijn. De cijfers van deze twee onderzoeken kunnen met elkaar vergeleken worden vanwege de optimale afstemming van de steekproef, de gestelde vragen en de uitgevoerde analyses. Bij verwijzing naar de kerncijfers uit de hoofdstukken over genotmiddelengebruik (H6) en seksueel gedrag (H7) van dit rapport is het belangrijk om de volgende bron te gebruiken: 'HBSC-Nederland/ Leefstijlmonitor, UU, Trimbos-instituut en SCP i.s.m. RIVM, 2017'. Dit maakt namelijk direct duidelijk dat deze cijfers afkomstig zijn van het HBSC-onderzoek en eveneens de kerncijfers vormen van de LSM. In dit rapport wordt ook over leefstijlthema's gerapporteerd waarbij het HBSC-onderzoek niet de preferente databron is voor de Leefstijlmonitor. Dit betreft de thema's voeding, bewegen en overgewicht. De cijfers voor deze thema's komen uit de 'VCP/Leefstijlmonitor, RIVM, 2012-2014', en 'Gezondheidsenquête/Leefstijlmonitor, CBS i.s.m. RIVM'.

DE STAAT VAN VOLKSGEZONDHEID EN ZORG

Ook de Staat van Volksgezondheid en Zorg (Staat VenZ, www.staatvenz.nl) zorgt, eveneens in opdracht van het ministerie van VWS, voor eenduidige cijfers op het gebied van volksgezondheid. In de Staat VenZ worden actuele en eenduidige cijfers gepresenteerd over de verschillende domeinen van het ministerie van VWS: volksgezondheid, zorg, maatschappelijke ondersteuning en jeugd.

Het HBSC-onderzoek levert hiervoor diverse cijfers over de jeugd: middelengebruik, seksuele gezondheid, pesten, welbevinden, risicovol gebruik van sociale media en riskant gamen.

DE VRAGENLIJST

De ruim 40 deelnemende landen aan het HBSC-onderzoek zijn verplicht zich te houden aan de voorschriften en protocollen van de internationale organisatie van HBSC (Roberts e.a., 2009; Inchley, Currie, & Cosma, 2018). Zo is er een verplichte vragenlijst samengesteld die alle deelnemende landen ongewijzigd moeten gebruiken. De meeste van deze vragen zijn in eerdere metingen gebruikt, waardoor zowel in nationaal als in internationaal verband trends geanalyseerd kunnen worden. Daarnaast kunnen landen eigen vragen toevoegen, die gedeeltelijk ook door een aantal andere landen wordt afgenomen (dit laatste geldt bijvoorbeeld voor de Strength and Difficulties Questionnaire (SDQ)). Het Nederlandse HBSC-team heeft nationale vragen toegevoegd over verschillende onderwerpen zoals regels die ouders stellen ten aanzien van roken en alcoholgebruik van hun kind, de manieren waarop jongeren aan rookwaren en alcohol komen, gebruik van de waterpijp, XTC (ecstasy, MDMA) en lachgas, slaapkwaliteit, spijbelen, gamen en de houding ten opzichte van immigranten, homoseksualiteit en gelijkheid van mannen en vrouwen. Deze onderwerpen worden in het huidige rapport besproken. In de verschillende hoofdstukken van dit rapport worden de vragen waarvan gebruik is gemaakt in meer detail toegelicht.

De vragenlijsten die zijn afgenomen in het basisonderwijs komen niet geheel overeen met de afgenomen vragenlijsten in het voortgezet onderwijs. De versie voor het basisonderwijs bevatte bijvoorbeeld geen vragen over seksualiteit, cannabisgebruik, enkele vragen over alcoholgebruik en attitudes ten aanzien van gendergelijkheid en immigranten. Dit betrof enerzijds vragen die niet of nauwelijks van toepassing zijn op de jonge leeftijdsgroep en anderzijds vragen die naar verwachting te ingewikkeld zijn voor deze leeftijdsgroep.

HET VELDWERK

De vragenlijsten zijn in de maanden oktober en november 2017 klassikaal afgenomen door onderzoeksassistenten van het Trimbos-instituut. Voorafgaand aan het onderzoek ontvingen deze assistenten een draaiboek en een uitgebreide mondelinge instructie over de precieze werkwijze tijdens de afname van de vragenlijst in de klas. In totaal bezochten 18 onderzoeksassistenten de deelnemende scholen. De onderzoeksassistenten lichtten het onderzoek kort toe voordat zij leerlingen vroegen de vragenlijst in te vullen. Op de basisschool werd het onderzoek uitgevoerd met behulp van schriftelijke vragenlijsten en in het voortgezet onderwijs met een digitale vragenlijst (zie de paragraaf 'verandering in methode'). Indien digitale afname niet mogelijk was in het voortgezet onderwijs, bijvoorbeeld door gebrek aan computercapaciteit op de school of door technische problemen, dan vulden scholieren de vragenlijst schriftelijk in.

TOESTEMMING VAN OUDERS

Voorafgaand aan het bezoek aan de school ontvingen leerlingen een brief voor hun ouders met daarin informatie over het doel van het onderzoek en de geplande deelname van hun kind. Wanneer ouders bezwaar hadden tegen die deelname, konden ze dit op verschillende manieren kenbaar maken: via een formulier op de website van het onderzoek (www.hbsc-nederland.nl) of door dit mondeling of schriftelijk door te geven aan de leraar of de onderzoeksassistent.

TOESTEMMING VAN LEERLINGEN EN NAZORG

Voorafgaand aan het onderzoek werd aan jongeren gevraagd om actief toestemming te geven voor deelname aan het onderzoek door middel van het aanvinken van een hokje. Om jongeren de mogelijkheid te bieden hulp te vragen naar aanleiding van het invullen van de vragenlijst, werd op het kaartje dat jongeren gebruikten om in te loggen, verwezen naar de website van de kindertelefoon. Ook op de website van HBSC-Nederland is informatie opgenomen over mogelijkheden voor ouders om hulp te zoeken voor eventuele psychische problemen en problemen rondom middelengebruik van het kind.

ETHISCHE TOETSING

Het onderzoek is voorgelegd aan de Facultaire Ethische Toetsingscommissie van de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht. Het betrof hier zowel de theoretische achtergrond en belangrijkste onderzoeksvragen van het onderzoek, de opzet van het onderzoek, de vragenlijsten, brieven aan scholen en ouders en de wijze waarop door de onderzoekers met de data wordt omgegaan. Na enkele kleine aanpassingen aan de onderzoeksopzet en de wijze van informatievoorziening aan de ouders, heeft deze commissie goedkeuring voor de uitvoering van het onderzoek verleend.

ANONIMITEIT

In het basisonderwijs zijn alle vragenlijsten na de afname verzameld in een envelop die direct werd dichtgeplakt door de onderzoeksassistent, ter bevestiging van de anonieme deelname. In het voortgezet onderwijs ontvingen leerlingen een kaartje met een webadres en inlogcode. De onderzoeksassistenten benadrukten dat er niet werd geregistreerd wie welke codes ontving en dat het kaartje achteraf door hen zelf kon worden meegenomen of weggegooid. Tevens vermeldde de onderzoeksassistenten dat antwoorden van leerlingen niet gedeeld zouden worden met derden.

INDIVIDUELE NON-RESPONS

Non-respons op individueel niveau werd gemeten door in de klas de absentie en reden daarvan te bepalen op het tijdstip van afname gebruikmakende van de leraar. Op deze manier kon het percentage leerlingen dat niet aanwezig was, en de reden hiervoor, vastgesteld worden. Naast absentiegegevens hielden de onderzoeksassistenten per klas bij in hoeverre de vragenlijsten serieus werden ingevuld en welke vragen erg onduidelijk waren.

DE STEEKPROEF

In het HBSC-onderzoek is gebruik gemaakt van een stapsgewijze aanpak. De eerst stap betrof de steekproef van scholen. Hiervoor werd een bestand gebruikt van alle scholen voor regulier onderwijs in Nederland van de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Wat het voortgezet onderwijs betreft kwamen alle scholen in aanmerking die regulier onderwijs verzorgen op de volgende schoolniveaus: VMBO basis- en kaderberoepsgerichte leerweg, VMBO gemengde en theoretische leerweg, HAVO en VWO. Om te zorgen voor een goede geografische spreiding, is rekening gehouden met de verdeling van scholen in stedelijke en rurale gebieden. De steekproeven voor basisonderwijs en voor het voortgezet onderwijs zijn apart getrokken.

BASISONDERWIJS

Voor het internationale HBSC-onderzoek is het noodzakelijk dat in ieder land ongeveer 1800 leerlingen met een gemiddelde leeftijd van 11.5 jaar deelnemen aan het onderzoek. Voor betrouwbare uitspraken over de gezondheid van leerlingen in deze leeftijd, was het noodzakelijk om een groot aantal scholen verspreid over het hele land in het onderzoek te betrekken. Het streven was om 75 scholen deel te laten nemen aan het HBSC-onderzoek. Uitgaande van een respons van 50 procent en een klassengrootte van gemiddeld 24 leerlingen, was daarom een bruto steekproef van 150 basisscholen nodig. Alle scholen in de steekproef kregen een schriftelijk verzoek om met leerlingen van groep 8 aan het onderzoek deel te nemen. Na het eerste schriftelijke contact volgde een intensieve benadering via telefoon en email waar nogmaals het verzoek werd gedaan om deel te nemen aan het onderzoek. Er werd zoveel mogelijk contact gelegd met de directeur van de school of de leerkracht van groep 8.

Respons en non-respons van basisscholen

Van de 150 scholen uit de steekproef van de basisscholen, bleken 18 scholen ongeschikt om deel te nemen aan het onderzoek, omdat er op deze scholen te weinig leerlingen in groep 8 zaten en/of omdat de scholen na de zomer zouden sluiten (dus voorafgaande aan de afname van de vragenlijsten). Om verzekerd te zijn van voldoende respons, werden deze scholen direct vervangen door scholen uit dezelfde gemeente die nog niet in de steekproef zaten. In eerste instantie leek het aantal scholen dat mee wilde doen aan het onderzoek kleiner dan verwacht. Daarom is een extra steekproef van 60 scholen getrokken. Met een aantal scholen uit deze totale steekproef van 210 scholen is geen contact geweest. Van de 187 scholen waarmee contact is geweest, waren er 77 bereid mee te doen aan het onderzoek. Tijdens het veldwerk trokken zich vervolgens nog vijf scholen terug. Uiteindelijk namen leerlingen van 72 basisscholen deel aan het onderzoek. Hiermee komt de uiteindelijke respons op schoolniveau neer op 39 procent.

Als voornaamste reden om niet mee te doen aan het onderzoek, noemde de schoolleiding dat de school te vaak het verzoek krijgt aan onderzoek mee te doen (37%), dat de school geen tijd heeft voor (nog) een onderzoek (22%), of de school in dezelfde periode al meedoet aan een ander onderzoek (18%). Er waren geen verschillen tussen deelnemende en niet-deelnemende scholen in schoolgrootte (gemiddeld 246 leerlingen) en de stedelijkheid van de gemeente waarin de scholen gevestigd waren. Het gemiddelde percentage leerlingen met een migratieachtergrond op de scholen bedroeg 12 procent en dit percentage verschilde niet tussen deelnemende en niet-deelnemende scholen.

Respons van leerlingen in de klas op basisscholen

Scholen vormen de eerste steekprofeenheid, klassen binnen deze scholen de tweede. Indien een school twee groepen 8 had, werd één groep 8 geselecteerd voor het onderzoek. In 38 procent van de klassen waren alle leerlingen aanwezig. De resterende klassen telden in totaal 64 afwezige leerlingen (4% van de totale steekproef). De belangrijkste reden voor non-respons op leerlingniveau was ziekte. Elf leerlingen mochten niet deelnemen aan het onderzoek van hun ouders en drie leerlingen maakten zelf bezwaar tegen deelname. Spijbelen was bij geen enkele leerling de reden voor afwezigheid. In totaal zijn de vragenlijsten door 1595 leerlingen ingevuld. Het was niet nodig om vragenlijsten te verwijderen vanwege onvoldoende kwaliteit, bijvoorbeeld omdat antwoorden onleesbaar waren of vragenlijsten niet serieus waren ingevuld. Wel werden de gegevens van zeven

leerlingen verwijderd omdat zij meer dan de helft van de vragen niet hadden ingevuld. In totaal zijn dus de gegevens van 1588 leerlingen geanalyseerd.

VOORTGEZET ONDERWIJS

Het internationale HBSC-onderzoek schrijft voor dat in ieder land ongeveer 1800 leerlingen met een gemiddelde leeftijd van 13.5 en met een gemiddelde leeftijd van 15.5 jaar deelnemen aan het onderzoek. Vanwege de nationale wetenschappelijke en maatschappelijke doelstellingen van het onderzoek, werd het onderzoek echter uitgevoerd bij een bredere leeftijdsgroep van 11 tot en met 16 jaar in het gehele voortgezet onderwijs. Het streven was de vragenlijsten af te nemen bij 100 middelbare scholen. Uitgaande van een respons van 50 procent, zijn er 200 middelbare scholen willekeurig geselecteerd voor deelname aan het onderzoek. De benadering van de scholen in het voortgezet onderwijs was dezelfde als die van het basisonderwijs. Het aantal keer dat contact gelegd moest worden met middelbare scholen lag een stuk hoger dan bij basisscholen, omdat het moeilijker was om met de juiste persoon contact te leggen en de besluitvorming langzamer ging.

Respons en non-respons van middelbare scholen

Na het trekken van de steekproef van scholen, is net als in het basisonderwijs eerst nagegaan of de school geschikt was om aan het onderzoek deel te nemen. Een school werd geschikt bevonden als het aan de volgende criteria voldeed. Allereerst moest de school een zelfstandige vestiging zijn, met een eigen schoolleiding en schoolbeleid. Verder werden scholen geïncludeerd die zowel onderwijs in de onder- en bovenbouw aanboden en behoorden tot het reguliere voortgezet onderwijs (dus geen speciaal onderwijs of MBO). Van de 200 scholen, bleken 12 scholen niet geschikt om deel te nemen aan het onderzoek. Deze scholen zijn vervangen door scholen die wel voldeden aan bovenstaande criteria. Omdat na verloop van tijd het benodigde aantal scholen nog niet was bereikt en contact met de scholen moeizaam verliep, is besloten om een extra steekproef van 100 scholen te trekken. Vervolgens bleek deze extra steekproef wat te groot: het was niet noodzakelijk om met alle scholen uit de extra steekproef contact te leggen om voldoende scholen bereid te vinden deel te nemen aan het onderzoek. Van de 232 scholen waarmee contact is gelegd voor deelname aan het onderzoek, waren er 85 bereid mee te doen (een responspercentage van 37%).

Als belangrijkste reden om niet deel te nemen aan het onderzoek noemden scholen dat ze al deelnemen aan het onderzoek van de Jeugdgezondheidszorg (JGZ) van de GGD (38%) of dat ze te vaak voor onderzoek benaderd worden (19%). Bij alle scholen die we voor het onderzoek aanschreven, vroegen we een aantal kenmerken na zodat een vergelijking mogelijk werd tussen deelnemende en niet-deelnemende scholen. De non-respons was iets hoger bij scholen in (grote) steden dan bij scholen op het platteland ($\chi^2=15.6$ (df=5) $p<0.01$). Het gemiddelde leerlingenaantal was vergelijkbaar voor deelnemende en niet-deelnemende scholen (gemiddeld 927 leerlingen). Ook tussen kleine scholen (500 leerlingen of minder), middelgrote scholen (501-999 leerlingen) en grote scholen (1000 leerlingen of meer) was er geen verschil in bereidheid tot deelname. Verder verschilden de deelnemende en niet-deelnemende scholen niet van elkaar wat betreft het percentage leerlingen met een migratieachtergrond (gemiddeld 14%).

Respons van leerlingen in de klas op middelbare scholen

Per deelnemende school werd een overzicht gevraagd van alle klassen, zodat alle leerlingen uit een klas als cluster geselecteerd konden worden voor de steekproef. Hierbij had elke klas dezelfde kans

op deelname aan het onderzoek. Doordat kleinere scholen minder klassen bevatten dan grotere scholen, zou dat bij een gelijk aantal geselecteerde klassen per school betekenen dat leerlingen in kleine scholen als individu een grotere kans hadden om in het onderzoek betrokken te worden dan leerlingen op grote scholen. Omdat de representativiteit van de groep geïnccludeerde jongeren essentieel is voor de uitspraken die gedaan kunnen worden met dit onderzoek, was het belangrijk dit punt mee te nemen in de selectie van klassen. Daarom zijn op scholen met minder dan 500 leerlingen drie klassen geselecteerd en op scholen met meer dan 1000 leerlingen vijf klassen. Op de overige scholen selecteerden we vier klassen voor het onderzoek.

In 32 procent van de klassen waren alle leerlingen aanwezig. Uit de ingevulde absentielijsten bleek dat tijdens de afname 683 leerlingen afwezig waren (8% van de totale steekproef). Zowel voor jongens als voor meisjes gold ziekte als voornaamste reden voor afwezigheid. De absentielijsten gaven aan dat er sprake was van 82 spijbelende leerlingen (12% van de afwezigen). Van 43 leerlingen hadden hun ouders aangegeven dat hun kind niet mocht deelnemen aan het onderzoek en 13 leerlingen weigerden zelf mee te doen. De vragenlijsten zijn door 7450 leerlingen in 335 klassen ingevuld. De resultaten van 58 leerlingen werden verwijderd omdat de vragenlijst slechts gedeeltelijk was ingevuld (20 leerlingen), onbetrouwbaar was ingevuld (36 leerlingen) of tijdens de afname de leerling zelf medewerking weigerde (2 leerlingen). De gegevens van 7392 leerlingen waren beschikbaar voor analyse, van wie 6718 leerlingen in de leeftijd tot en met 16 jaar.

VERANDERINGEN IN DE METHODE

Ten opzichte van eerdere metingen hebben zich in het huidige HBSC-onderzoek enkele veranderingen voorgedaan ten aanzien van de steekproefsamenstelling en wijze van vragenlijstafname.

UITBREIDING VAN DE STEEKPROEF NAAR HET GEHELE VOORTGEZET ONDERWIJS

Eerdere HBSC-onderzoeken richtten zich in het voortgezet onderwijs op leerlingen tot en met 16 jaar in de eerste vier leerjaren. Door deze selectie van leerjaren miste echter een substantiële groep 16-jarigen die in de vijfde en zesde klas van het HAVO en VWO zitten. Om een vollediger beeld te krijgen van de schoolgaande jongeren in de leeftijd tot en met 16 jaar is daarom besloten om in het huidige HBSC-onderzoek de steekproef uit te breiden naar het gehele voortgezet onderwijs. Van alle 16-jarigen in het huidige onderzoek zat 49,3% in leerjaar vijf en zes, een groep die eerder dus geen deel uitmaakte van het HBSC-onderzoek. Dit betekent dat de cijfers over 16-jarige scholieren in het huidige HBSC-onderzoek betrekking hebben op een iets andere groep dan in eerdere HBSC-onderzoeken. Met het includeren van vijfde- en zesdeklassers in de huidige steekproef zijn ook gegevens verzameld over jongeren die ouder zijn dan 16 jaar. In dit rapport wordt echter alleen gerapporteerd over leerlingen in de leeftijd van 12 tot en met 16 jaar.

Een uitbreiding van de steekproef met hogere leerjaren geeft een representatiever beeld van 16-jarigen, maar kan niet voorkomen dat een groep jongeren in deze leeftijd wordt gemist. Zestien-jarigen die zonder doubleren het VMBO doorlopen, zitten namelijk niet allemaal meer op de middelbare school, maar op het MBO (van alle 16-jarigen volgt 22,6% een MBO opleiding (CBS, 2018b)). De resultaten van het HBSC-onderzoek zijn daarmee niet representatief voor 16-jarigen die niet meer op de middelbare school zitten. In 2017 is door het Trimbos-instituut een aanvullend onderzoek uitgevoerd naar middelengebruik bij jongeren van 16 tot en met 18 jaar in het MBO en

HBO. De resultaten van jongeren uit dit aanvullende onderzoek worden in een aparte rapportage vergeleken met die van 16- tot en met 18-jarige jongeren uit het HBSC-onderzoek.

DIGITALE AFNAME VAN DE VRAGENLIJSTEN IN HET VOORTGEZET ONDERWIJS

Tot en met 2013 werd het HBSC-onderzoek met papieren vragenlijsten uitgevoerd, onder andere omdat niet alle scholen over (voldoende) computerlokalen beschikten voor een digitale afname van vragenlijsten. Inmiddels lijkt dat geen belemmering meer. Ook is er wetenschappelijk bewijs dat digitale afnames van vragenlijsten vergelijkbare gegevens leveren als vragenlijstafnames via papieren vragenlijsten (Van de Looij-Jansen & De Wilde, 2008; Hamann, Schultze-Lutter, & Tarokh, 2016; Lygidakis e.a., 2010). Daarom is besloten om in 2017 voor het voortgezet onderwijs over te stappen op een digitale dataverzameling. In het basisonderwijs is het onderzoek nog wel middels papieren vragenlijsten afgenomen, waarna de vragenlijsten zijn gescand door een gespecialiseerd bureau. Digital afname biedt veel voordelen: vragen die niet van toepassing zijn op de leerling worden automatisch overgeslagen (ofwel: automatische doorverwijzing) en het aantal niet ingevulde vragen neemt af. Bij de vragen naar postcode, lengte en gewicht en seksualiteit werd standaard de mogelijkheid gegeven om niet te antwoorden wanneer de leerling het antwoord niet wist of geen antwoord wilde geven.

BESCHRIJVING VAN DE GEWOGEN STEEKPROEF

Uit eerder onderzoek kwamen enkele factoren naar voren die samenhangen met welzijn, gezondheidsgedrag en middelengebruik van jongeren, te weten sekse, leeftijd, schoolniveau en stedelijkheidsniveau. Uit een vergelijking van de steekproefgegevens van het huidige HBSC-onderzoek met de landelijk gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) bleek dat de verdeling van deze factoren in de HBSC-steekproef in lichte mate afwijkt van de landelijke verdeling. De steekproef van het basisonderwijs is daarom gewogen voor stedelijkheidsniveau en sekse op basis van de CBS-cijfers van basisschoolleerlingen van 11 jaar in Nederland. De steekproef van het voortgezet onderwijs is naast stedelijkheidsniveau en sekse gewogen op leerjaar en schoolniveau. Leerlingen die wat betreft hun achtergrondkenmerken enigszins ondervertegenwoordigd zijn in de HBSC-steekproef worden op deze manier iets zwaarder in de analyses meegewogen dan leerlingen die oververtegenwoordigd zijn in de HBSC-steekproef, zodat de steekproef een goede afspiegeling is van de gehele Nederlandse populatie. Tabel 1.1 geeft de achtergrondkenmerken van de gewogen steekproef weer.

LEEFTIJD EN SEKSE

De gewogen steekproef bestaat voor de helft uit jongens (tabel 1.1). De gemiddelde leeftijd is 11,1 jaar in het basisonderwijs en 13,9 jaar in het voortgezet onderwijs en is voor beide steekproeven gelijk voor jongens en meisjes.

STEDELIJKHEID

Voor het bepalen van het stedelijkheidsniveau van de woonplaats van leerlingen is gebruik gemaakt van de door hen opgegeven postcodes. De helft van de leerlingen woont in een (grote) stad en 9 procent in een klein dorp.

SCHOOLNIVEAU

Dit rapport vermeldt het schoolniveau VMBO basis- en kaderberoepsgerichte leerweg als VMBO-b en VMBO gemengde en theoretische leerweg als VMBO-t. Bij een combinatie van twee schoolniveaus is een leerling bij het laagste schoolniveau ingedeeld. Zo is een leerling in een brugklas VMBO theoretische leerweg/HAVO ingedeeld bij VMBO theoretische leerweg. Er zijn kleine leeftijdsverschillen tussen leerlingen van verschillende schoolniveaus (gemiddelde leeftijd VMBO-b: 13.97; VMBO-t: 13.73; HAVO: 14.01; VWO: 13.93) maar deze zijn niet significant.

TABEL 1.1 Sociaal-demografische gegevens (gewogen % en aantallen, basisonderwijs en voortgezet onderwijs 12 t/m 16 jaar)

	Basisonderwijs		Voortgezet onderwijs	
	N	%	N	%
Totaal ¹	1588		6718	
Seks				
Jongens	793	50	3437	51
Meisjes	795	50	3281	49
Stedelijkheidsniveau ²				
Zeer sterk stedelijk	333	21	1310	19
Sterk stedelijk	482	30	2031	30
Matig stedelijk	290	18	1224	18
Weinig stedelijk	341	22	1517	23
Zeer weinig stedelijk	141	9	636	9
Migratieachtergrond				
Geen	1192	75	5257	78
Marokkaans	77	5	321	5
Turks	53	3	191	3
Surinaams	35	2	138	2
Duits	13	1	62	1
Antilliaans/ Arubaans	16	1	62	1
Overig niet-westers	115	7	402	6
Overig westers	87	6	284	5
Schoolniveau ³				
VMBO-b/-k ⁴			1205	18
VMBO-t/-gl ⁵			1906	28
HAVO			1703	25
VWO			1904	28

1 door afronding en weging is het mogelijk dat de aantallen niet optellen tot het totaal
2 stedelijkheid van de gemeente waar de leerling woont
3 bij combinatieklassen (bijv. VMBO-t/HAVO) is het laagste schoolniveau gekozen (VMBO-t)
4 VMBO-basis- en kaderberoepsgerichte leerweg
5 VMBO-theoretische en gemengde leerweg

MIGRATIEACHTERGROND

Of er sprake is van een migratieachtergrond is bepaald op basis van het geboorteland van de leerling en van diens vader en moeder. Hierbij is de methodiek gevolgd van het CBS: een leerling heeft een migratieachtergrond wanneer ten minste één van beide ouders niet in Nederland geboren is (ongeacht het eigen geboorteland). Wanneer de leerling in Nederland is geboren en beide ouders in het buitenland, is het geboorteland van de moeder bepalend voor de migratieachtergrond van de leerling. Er worden zeven groepen onderscheiden (tabel 1.1): Nederlands, Surinaams, Antilliaans/ Arubaans, Marokkaans, Turks, Duits, overig westers en overig niet-westers (indeling westers en niet-westers conform CBS).

Ongeveer een kwart van de leerlingen in zowel het basisonderwijs als voortgezet onderwijs heeft een migratieachtergrond. De grootste groepen zijn de verzamelgroepen ‘overig westers’ en ‘overig niet-westers’. In de analyses die uitsplitsen naar migratieachtergrond worden de resultaten van jongeren zonder een migratieachtergrond steeds vergeleken met jongeren met een niet-westerse achtergrond (Surinaams, Antilliaans/Arubaans, Marokkaans, Turks en overig niet-westers). De groep ‘overige westers’ en ‘Duits’ worden in deze analyses dus buiten beschouwing gelaten.

GEZINSVORM

Ruim driekwart van de jongeren woont bij beide biologische ouders (tabel 1.2). Ongeveer 1 op de 10 jongeren heeft te maken met een dubbele gezinssituatie. Deze jongeren wonen bij één van beide ouders (en eventueel een stiefouder) en brengen elk weekend of vaker hun tijd door bij de andere ouder. Kinderen uit een eenoudergezin wonen bij één ouder en hebben helemaal geen of heel weinig contact met de andere ouder. Zes procent van de leerlingen in groep 8 leeft in een eenoudergezin, in het voortgezet onderwijs geldt dit voor bijna 9 procent. In de analyses die uitsplitsen naar gezinsvorm worden de resultaten van jongeren die bij beide biologische ouders in hetzelfde huis opgroeien vergeleken met jongeren voor wie dat niet het geval is.

GEZINSWELVAART

Om de gezinswelvaart van leerlingen te achterhalen, wordt in het HBSC-onderzoek gevraagd naar concrete bezittingen (zoals aantal auto's, computers), kenmerken van het huis (eigen slaapkamer, aantal badkamers en het hebben van een vaatwasser) en naar het aantal keren dat het gezin in het afgelopen jaar op vakantie is geweest. Samen vormen deze vragen een gezinswelvaartsschaal (Family Affluence Scale versie 3; FAS-III). Aan de hand van de somscore (0-13) van de verschillende vragen over gezinswelvaart kunnen jongeren in drie groepen verdeeld worden: jongeren uit een gezin met een lage (0-6), gemiddelde (7-9) of hoge (10-13) welvaart.

Tabel 1.2 laat zien dat de meeste 11- tot en met 16-jarigen een redelijke mate van welvaart kennen binnen het gezin. Dat Nederlandse kinderen in betrekkelijke welvaart opgroeien wordt geïllustreerd door het feit dat de helft van de jongeren tot de categorie ‘midden’ en ongeveer 40 procent tot de categorie ‘hoog’ behoort. Deze laatste groep jongeren gaat op vakantie, woont in een gezin met één of meer auto's en met één of meer computers. Zij wonen in een huis met een eigen slaapkamer, één of meer badkamers en een vaatwasser. Er is een kleine groep van 10 procent die veel minder toegang heeft tot dit soort welvaart.

TABEL 1.2 Gezinsvorm en -welvaart naar sekse en onderwijstype (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs 12 t/m 16 jaar, n=6718)

	Basisonderwijs			Voortgezet onderwijs		
	Jongen	Meisje	Totaal	Jongen	Meisje	Totaal
Gezinsvorm						
Volledig gezin	79.4	79.0	79.2	77.3	76.1	76.7
Eenoudergezin	5.2	6.8	6.0	8.0	9.6	8.8
Dubbele gezinssituatie	9.7	10.0	9.9	9.7	9.1	9.4
Gezinswelvaart						
Laag	8.0	11.7	9.9	8.6	10.7	9.7
Midden	51.2	51.1	51.1	46.8	50.0	48.4
Hoog	40.8	37.3	39.0	44.6	39.3	42.0

OPZET VAN HET RAPPORT

De hoofdstukken 2 tot 9 van dit rapport kennen een sterk vergelijkbare opbouw. De inleiding bevat een bespreking van de relevantie van de onderwerpen die centraal staan in het desbetreffende hoofdstuk voor de gezondheid van jongeren. Ook wordt ingegaan op veranderingen in de periode tussen 2001 (of soms 2005) en 2013 ten aanzien van deze onderwerpen en worden maatschappelijke tendensen besproken die veranderingen tussen 2013 en 2017 aannemelijk (of juist niet aannemelijk) maken.

In de tabellen met kerncijfers worden de verschillen tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs en tussen jongens en meisjes getoond. Voor leerlingen in het voortgezet onderwijs worden percentages voor elke leeftijdsgroep apart weergegeven. Naast deze kerncijfers worden enkele achtergrondkenmerken van jongeren nader bekeken in relatie tot de onderwerpen van het betreffende hoofdstuk. Dat doen we voor verschillen naar migratieachtergrond (geen migratieachtergrond versus een niet-westerse migratieachtergrond), gezinsvorm (leerlingen die leven bij beide biologische ouders versus leerlingen die opgroeien in een onvolledige gezinssituatie) en verschillen in gezinswelvaart (zie tabel 1.2). Daarnaast geven we voor het voortgezet onderwijs ook verschillen tussen de vier schoolniveaus weer.

In ieder hoofdstuk worden de veranderingen in de kerncijfers in de periode 2001 – 2017 in kaart gebracht gebruikmakend van de vijf beschikbare HBSC-onderzoeken zodat de ontwikkeling in een tijdsspanne van 16 jaar zichtbaar wordt. Een uitzondering hierop vormt het hoofdstuk over middelengebruik (hoofdstuk 6). Bij de trendanalyses voor dit hoofdstuk is ook gebruik gemaakt van de gegevens van de Peilstationsonderzoeken van 2003, 2007 en 2011 en 2015 (Monshouwer, Van Dorsselaer, Gorter, Verdurmen, & Vollebergh, 2004; Monshouwer e.a., 2008; Verdurmen e.a., 2012; Van Dorsselaer e.a., 2016), waardoor er trends met tussenpozen van twee jaar kunnen worden gepresenteerd. Ten slotte worden aan het eind van de hoofdstukken 2 tot en met 9 puntsgewijs de belangrijkste bevindingen besproken.

ANALYSES VAN DE RESULTATEN

Met deze steekproef kunnen we uitspraken doen over de gezondheid en gezondheidsgedrag van scholieren van gemiddeld 11.5 jaar in het basisonderwijs en van 12 tot en met 16 jaar in het voortgezet onderwijs.

WEGEN EN CORRECTIE VOOR CLUSTEREFFECTEN

Zoals eerder genoemd zijn alle gegevens in dit rapport gewogen. Voor het basisonderwijs is er gewogen op sekse en stedelijkheidsniveau. Voor het voortgezet onderwijs op leerjaar, sekse, schoolniveau en stedelijkheidsniveau. Daarnaast is er gecorrigeerd voor zogenaamde clustereffecten. Leerlingen uit dezelfde scholen delen mogelijk bepaalde kenmerken met elkaar vanwege bepaalde kenmerken van de school. Sommige scholen trekken bijvoorbeeld meer leerlingen uit welvarende gezinnen aan dan andere scholen en hierdoor lijken leerlingen binnen een school meer op elkaar dan leerlingen van verschillende scholen (Hox, 2017). Een dergelijke clustering in kenmerken kan van invloed zijn op de varianties (die worden kleiner) en daarmee op de significanties (p-waarden). In de analyses is daarom gecorrigeerd voor deze clustering in de data op schoolniveau; robuuste varianties zijn berekend met eerste-orde Tailorseries linearisatiemethode. Alle analyses zijn uitgevoerd in Stata (versie 12.1).

SCHAALSCORES

Dit rapport presenteert in de meeste tabellen gegevens van afzonderlijke vragen in percentages. Verschillende hoofdstukken bevatten ook vragen die samengevoegd zijn tot een schaafscore. Een schaafscore is meestal het gemiddelde van de losse vragen, maar kan soms ook een somscore zijn van een aantal vragen. Deze schaafscores zijn vervolgens bijna altijd dichotoom gemaakt, zodat resultaten in een percentage kunnen worden weergegeven. De schaafscore op basis van de vragen over steun van ouders, waarbij de leerling 1 (geen steun) tot en met 7 (heel veel steun) kon antwoorden, is bijvoorbeeld gesplitst op de waarde 5.5, zodat het percentage in de tabellen het percentage jongeren weergeeft dat zegt (heel) veel steun van ouders te ontvangen. In ieder hoofdstuk waar een schaafscore gebruikt is, staat beschreven welke keuzes zijn gemaakt om te komen tot dergelijke percentages.

BIVARIATE ANALYSES: VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN

In de meeste tabellen worden twee groepen (bijvoorbeeld jongens en meisjes) met elkaar vergeleken en wordt een verschil vet gedrukt of aangegeven met een sterretje wanneer de Chi-kwadraat toets een verschil in verdeling liet zien tussen deze twee groepen. Bij verschillen tussen leeftijdsgroepen, schoolniveau en gezinswelvaart zijn er respectievelijk vijf, vier en drie groepen met elkaar vergeleken. Hiervoor is een logistische regressieanalyse uitgevoerd met een post-hoc vergelijking van alle groepen waarbij een Bonferroni correctie voor het aantal toetsen werd toegepast. Verschillen in schoolniveau en gezinswelvaart worden in de tabellen aangegeven met superscripten (a, b, c, d). Verschillende letters geven weer dat percentages van twee groepen van elkaar verschillen, zie tabel 1.3 voor een illustratie hiervan. De significantie van de leeftijdsverschillen wordt niet in de tabel aangegeven maar in grote lijn in de tekst van het desbetreffende hoofdstuk besproken. Bij alle toetsen is een p-waarde kleiner dan 0.05 aangehouden voor de bepaling van een significant verschil.

TABEL 1.3 Illustratie van de notering voor verschillen tussen meer dan twee groepen

	Schoolniveau			
	VMBO-b	VMBO-t	HAVO	VWO
1	15.4 ^a	6.9 ^b	5.2 ^b	0.9 ^c
2	80.2 ^a	71.3 ^{ab}	62.4 ^{bc}	50.5 ^c
3	14.5 ^a	8.4 ^{ab}	10.4 ^a	3.0 ^b

Verskillende letters geven significante verschillen tussen groepen weer. Dus:
Rij 1: VMBO-b verschilt van alle andere niveaus
VMBO-t en HAVO verschillen niet van elkaar maar verschillen wel van VMBO-b en VWO
VWO verschilt van alle andere niveaus
Rij 2: VMBO-b verschilt niet van VMBO-t, maar verschilt wel van HAVO en VWO
VMBO-t verschilt niet van VMBO-b en HAVO, maar verschilt wel van VWO
HAVO verschilt van VMBO-b maar niet van de andere niveaus
VWO verschilt niet van HAVO maar wel van VMBO-b en VMBO-t
Rij 3: De eerste drie schoolniveaus verschillen niet van elkaar
VWO verschilt van VMBO-b en HAVO, maar niet van VMBO-t

MULTIVARIATE ANALYSES

Voor de achtergrondkenmerken leeftijd, sekse, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm zijn multivariate regressieanalyses uitgevoerd. Omdat in deze analyses ook schoolniveau wordt meegenomen, zijn de analyses alleen uitgevoerd voor de gegevens van het voortgezet onderwijs. Door het uitvoeren van multivariate regressieanalyses kan de unieke bijdrage van een bepaald kenmerk zoals migratieachtergrond worden onderzocht terwijl rekening wordt gehouden met de invloed van andere kenmerken die hiermee samenhangen (zoals gezinswelvaart of schoolniveau). De gevonden effecten van migratie op een bepaald onderwerp kunnen door het uitvoeren van deze analyses niet toegeschreven worden aan het feit dat leerlingen met een migratieachtergrond vaker opgroeien in gezinnen met een lage welvaart of vaker op het VMBO zitten dan leerlingen zonder een dergelijke achtergrond.

De tabellen van de multivariate analyses worden als aanvulling besproken op de tabellen over de bivariate verschillen tussen groepen. In ieder hoofdstuk wordt steeds vermeld in hoeverre de significante verschillen tussen bepaalde groepen op basis van verschillende achtergrondkenmerken, standhouden wanneer rekening wordt gehouden met de andere achtergrondkenmerken. Verder worden in multivariaat verband de achtergrondkenmerken in relatie tot elkaar beschreven, door bijvoorbeeld te bespreken welk achtergrondkenmerk het sterkst samenhangt met een bepaalde uitkomst.

Omdat in het HBSC-onderzoek uitkomsten meestal zijn gedichotomiseerd, betreft het merendeel van de analyses *logistische* regressieanalyses die resulteren in *odds ratio's* (OR). Dat is een maat voor de kans dat jongeren met een bepaald kenmerk (bijvoorbeeld jongens, HAVO-leerlingen of leerlingen met migratieachtergrond) meer of juist minder vaak bepaald gedrag rapporteren dan de referentiegroep (de groep die een 1 krijgt). Een significante odds ratio (OR) *groter* dan 1 duidt op een grotere kans ten opzichte van de referentiegroep, een odds ratio *kleiner* dan 1 duidt op een kleinere kans ten opzichte van de referentiegroep.

TRENDGEGEVENS

In elk hoofdstuk vergelijken we de uitkomsten van het HBSC-onderzoek van 2017 voor verschillende kerngegevens met de uitkomsten van eerdere HBSC-onderzoeken uitgevoerd in 2001, 2005, 2009 en 2013. Omdat in eerder HBSC-onderzoeken een steekproef werd getrokken van de eerste vier leerjaren van het voortgezet onderwijs, terwijl in HBSC 2017 gebruik is gemaakt van een steekproef van het gehele voortgezet onderwijs, is voor de trendanalyses de 2017 data van de eerste vier leerjaren gebruikt. Het gevolg hiervan is dat de trendcijfers van 2017 iets afwijken van de kerncijfers zoals weergegeven in de eerste tabellen van elk hoofdstuk. In deze tabellen zijn namelijk ook leerlingen tot en met 16 jaar in het vijfde en zesde leerjaar meegenomen.

Zoals eerder aangegeven zijn in hoofdstuk 6 de resultaten voor middelengebruik bovendien met de resultaten van het Peilstationsonderzoek Scholieren vergeleken (Monshouwer e.a., 2004; 2008; Verdurmen e.a., 2012; Van Dorsselaer e.a., 2016). Enerzijds wordt een vergelijking tussen de cijfers uit 2015 en 2017 gemaakt van jongeren van 12 tot en met 16 jaar uit *alle* leerjaren van het voortgezet onderwijs. De cijfers gebruikt voor deze trendanalyse zijn identiek aan de cijfers uit de kerntabellen in hoofdstuk 6 en komen daarnaast overeen met de cijfers uit het Peilstationsonderzoek Scholieren 2015 (Van Dorsselaer e.a., 2016). Deze cijfers zijn op de Staat van Volksgezondheid en Zorg gepubliceerd. Voor de trends in hoofdstuk 6 vanaf 2001 zijn alleen de gegevens uit het Peilstationsonderzoek gebruikt van scholieren uit de eerste vier klassen van het voortgezet onderwijs.

Hoewel alle HBSC-onderzoeken gebruikmaken van representatieve steekproeven, is het niet helemaal uit te sluiten dat een bepaalde trend veroorzaakt is door kleine verschillen in steekproefsamenvatting van de HBSC-onderzoeken in de verschillende jaren. Om vast te stellen dat dit niet het geval is, zijn aanvullende analyses (multivariate regressieanalyses) uitgevoerd. Hierin is onderzocht of de gevonden verschillen tussen jaren stand houden wanneer gecorrigeerd wordt voor (kleine) steekproefverschillen in de verdeling van meisjes versus jongens, leeftijden, schoolniveaus en migratieachtergrond van leerlingen. Deze analyses laten zien dat de gevonden trends in dit rapport niet konden worden toegeschreven aan verschillen in steekproeven tussen deze en eerdere HBSC-onderzoeken. Een uitzondering hierop vormde het verschil in binge-drinken tussen 2003 en 2017 (tabel 6.13), dit bleek niet meer significant in de multivariate analyse.

RELATIE MET GEZINSLEDEN EN VRIENDEN

Simone **de Roos** en Margreet **de Looze**

2 RELATIE MET GEZINSLEDEN EN VRIENDEN

In de tienerjaren veranderen de sociale relaties van jongeren. Jongeren maken zich los van hun ouders en worden zelfstandiger. Leeftijdgenoten gaan een steeds belangrijkere rol spelen in hun leven: voor vriendschap, invulling van vrije tijd, als bron van informatie en vertrouweling bij problemen (Meeus, Iedema, Maassen, & Engels, 2005). Hoewel jongeren minder steun van hun ouders ervaren naarmate zij ouder worden (De Looze e.a., 2014), blijft ook die steun, naast de steun van vrienden, van groot belang voor hun gezondheid en welbevinden (Rueger, Malecki, Pyun, Aycok, & Coyle, 2016; Viner e.a., 2012). Ook in de Jeugdwet wordt het belang van ouders (en andere gezinsleden) en vrienden benadrukt: zij worden als mogelijke hulpbronnen gezien die een belangrijke rol kunnen spelen bij de preventie en aanpak van problemen (VWS & VJ, 2013).

Eerdere HBSC-onderzoeken hebben laten zien dat vergeleken met jongeren uit andere Europese landen, Nederlandse jongeren heel positief zijn over de kwaliteit van de communicatie met hun ouders. Sinds Nederland deelneemt aan het internationaal vergelijkende HBSC-onderzoek (in 2001), scoren Nederlandse jongeren hoog op het gemak waarmee zij hun zorgen met zowel hun vader als moeder kunnen delen (Currie e.a., 2004; 2008; 2012; Inchley e.a., 2016). Voor jongeren in het voortgezet onderwijs werd dit aspect van het contact met hun vader tussen 2001 en 2009 zelfs nog iets beter en bleef dit contact stabiel tussen 2009 en 2013. Hoewel het contact met moeders tussen 2009 en 2013 iets minder goed werd, gaf in 2013 nog steeds 88 procent van de jongeren in het voortgezet onderwijs aan (heel) goed met hun moeder te kunnen praten (De Looze e.a., 2014). Ook de relatie met vrienden werd in eerdere HBSC-onderzoeken positief beoordeeld. Tussen 2005 en 2013 trad wel een daling op in het gemak waarmee jongeren in het voortgezet onderwijs hun zorgen met vrienden kunnen delen. In het huidige HBSC-onderzoek rapporteren wij in hoeverre deze trends zich hebben voortgezet in 2017.

Nieuw in het huidige HBSC-onderzoek is dat wij aandacht besteden aan de relatie van jongeren met eventuele broers en/of zussen. Hoewel sociale relaties met broers en/of zussen relatief weinig worden besproken in de literatuur, laat onderzoek zien dat de kwaliteit van deze sociale relaties een unieke invloed heeft op de gezondheid en het welzijn van jongeren - dus onafhankelijk van de kwaliteit van de relaties met ouders en vrienden (McHale, Updegraff, & Whiteman, 2012). Tot slot, een verandering ten opzichte van het vorige HBSC-rapport is dat online contact met vrienden niet meer in dit hoofdstuk aan de orde komt, maar nu onderdeel uitmaakt van hoofdstuk 8 over sociale media en gamen.

KERNCIJFERS

STEUN VAN HET GEZIN

Het HBSC-onderzoek bevat vier stellingen over de mate van steun in het gezin, bijvoorbeeld: 'de mensen in mijn gezin doen echt hun best om mij te helpen' (tabel 2.1). Per stelling is het percentage '(heel) erg mee eens' weergegeven. Op basis van het gemiddelde van deze stellingen is de schaal 'steun gezin' berekend die van 1 (geen steun) tot 7 (heel veel steun in het gezin) loopt. Bij een schaalscore hoger dan 5.5 ontvangen jongeren (heel) veel steun van het gezin (Inchley e.a., 2016). Een ruime meerderheid van de jongeren vindt dat ze (heel) veel steun in hun gezin ontvangen (op

basis van de schaal). Jongeren uit groep 8 van de basisschool rapporteren vaker dat ze veel steun van het gezin krijgen dan jongeren uit het voortgezet onderwijs (81 tegenover 75%). Naarmate jongeren ouder zijn, ervaren ze minder steun (van 82% bij 12-jarigen naar 70% bij 16-jarigen). Er zijn geen sekseverschillen in de beoordeling van steun in het gezin.

Uitgaande van de antwoorden op de vier losse stellingen over steun in het gezin vindt ruim 80 procent van de jongeren dat hun gezinsleden hun best doen om hem of haar te helpen. Ook krijgt een ruime meerderheid van de jongeren thuis de benodigde emotionele steun en hulp. Ongeveer 8 op de 10 jongeren kunnen thuis over problemen praten en vinden ook dat gezinsleden bereid zijn te helpen bij het nemen van beslissingen. Op de basisschool zeggen meer leerlingen dat ze thuis emotionele steun en hulp krijgen en over problemen kunnen praten dan in het voortgezet onderwijs. Ook doen gezinsleden volgens basisschoolleerlingen vaker hun best om te helpen en willen zij ook vaker helpen bij het nemen van beslissingen dan volgens leerlingen in het voortgezet onderwijs. Wanneer jongeren ouder worden, ervaren zij steeds minder ondersteuning van het gezin, vooral vanaf de leeftijd van 14 jaar. Verder blijken 16-jarigen negatiever te oordelen over het thuis kunnen praten over problemen dan 15-jarigen. Jongens en meisjes verschillen over het algemeen niet in de ervaren steun van het gezin. Wel is er een sekseverschil in het voortgezet onderwijs als het gaat om thuis over problemen kunnen praten: jongens hebben iets vaker het idee dat ze thuis over hun problemen kunnen praten dan meisjes.

PRATEN MET VADER EN MOEDER

Aan de jongeren is ook gevraagd of zij makkelijk met verschillende gezinsleden kunnen praten wanneer zij ergens mee zitten, waaronder hun ouders. De overgrote meerderheid van de jongeren is daarover positief en dat geldt voor zowel vaders als moeders (tabel 2.1). Jongeren uit groep 8 van de basisschool zeggen vaker dat ze goed met hun ouders kunnen praten dan jongeren in het voortgezet onderwijs. Dit geldt voor zowel praten met vader (89 tegenover 83%) als praten met moeder (95 tegenover 90%). Naarmate jongeren ouder worden vinden ze het minder makkelijk om zorgen met hun ouders te delen, maar ook op 16-jarige leeftijd geeft de overgrote meerderheid aan dat het gemakkelijk is om te praten met vader of moeder over zorgen (voor vaders daalt dit van 88% op 12-jarige leeftijd naar 78% op 16-jarige leeftijd, voor moeders van 93% naar 87%). Jongeren lijken iets makkelijker met hun moeder dan met hun vader te praten over zaken waarover ze zich zorgen maken: bij basisschoolleerlingen praat 95 procent makkelijk met hun moeder en 89 procent makkelijk met hun vader. Bij leerlingen in het voortgezet onderwijs is dit respectievelijk 90 en 83 procent.

Jongens en meisjes verschillen in de mate waarin zij aangeven goed te kunnen praten met vaders en moeders wanneer zij zorgen hebben. Jongens geven vaker dan meisjes aan bij zorgen goed met hun vader te kunnen praten. Dit onderscheid bestaat zowel voor leerlingen in het basisonderwijs (92 tegenover 87%) als in het voortgezet onderwijs (88 tegenover 77%). Dit sekseverschil is in het voortgezet onderwijs ook gevonden voor moeders: jongens vinden het iets gemakkelijker om met hun moeder te praten als ze zich zorgen maken dan meisjes (92 tegenover 89%).

TABEL 2.1 Steun van (% (heel) erg mee eens) en contact met gezinsleden bij zorgen naar onderwijstype, sekse en leeftijd (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs			Voortgezet onderwijs							
	Totaal BO			Totaal VO			Leeftijd ³				
	J	M ¹	Tot	J	M ¹	Tot ²	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
Steun gezin											
Het gezin geeft veel steun (schaal) ⁴	80.7	81.4	81.0	76.1	74.8	75.4	81.5	78.5	74.0	73.0	69.5
Bij ons thuis...											
.. doen gezinsleden hun best te helpen	86.4	86.7	86.5	81.3	79.8	80.6	86.6	83.5	79.7	77.1	75.3
.. krijg ik benodigde emotionele steun en hulp	79.5	81.4	80.4	74.8	74.5	74.6	81.6	77.3	72.8	73.0	67.7
.. kan ik over problemen praten	84.1	83.7	83.9	77.0	74.3*	75.7	81.3	79.0	74.0	74.8	68.3
.. willen ze helpen om beslissingen te nemen	78.7	81.9	80.3	76.3	78.5	77.4	81.7	80.1	77.6	74.2	72.3
Contact thuis: kan (heel) makkelijk praten met....											
Vader	92.1	86.7*	89.4	87.7	77.0*	82.5	87.6	84.5	82.4	79.6	77.6
Moeder	95.2	93.8	94.5	91.9	88.5*	90.3	93.1	92.1	90.2	88.9	86.5
Stiefvader ⁵	65.3	58.0	62.3	62.5	50.7*	57.3	61.5	51.4	60.6	52.8	62.7
Stiefmoeder ⁵	56.5	57.4	56.9	59.3	48.8*	54.7	55.2	54.9	55.2	53.3	55.1
Broer/zus	72.0	73.0	72.5	71.6	72.4	72.0	71.9	70.3	72.4	72.7	73.1

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 vet = verschil tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs significant
3 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven
4 % met schaalscore >5.5 op steun gezin (4 stellingen, met elk een score van 1 = heel erg niet mee eens - 7 = heel erg mee eens, opgeteld en gedeeld door 4)
5 in het basisonderwijs zijn er 230 jongeren met een stiefvader en 211 met een stiefmoeder, in het voortgezet onderwijs gaat dit om respectievelijk 998 en 905 jongeren

PRATEN MET STIEFOUDERS

Jongeren die stiefouders hebben, is gevraagd het contact met hen te beoordelen. Jongeren die zich ergens zorgen over maken lijken daarover minder makkelijk met hun stiefouders te kunnen praten dan met hun eigen ouders. Van leerlingen in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs kan ongeveer 60 procent goed met hun stiefvader praten als zij ergens mee zitten (tabel 2.1). Voor stiefmoeders ligt dit percentage iets lager (ongeveer 55%). Er zijn geen significante verschillen tussen leerlingen in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs in de beleving van het contact met stiefouders. Ook verandert de aard van dit contact over het algemeen niet naarmate jongeren ouder worden. Wel blijken 13-jarigen minder positief over het contact met hun stiefvader dan 12-jarigen. Jongens in het voortgezet onderwijs geven vaker aan (heel) gemakkelijk met zowel hun stiefvader als stiefmoeder te kunnen praten dan meisjes. Van de jongens kan 63 procent gemakkelijk met hun stiefvader praten tegenover 51 procent van de meisjes. Voor het contact met hun stiefmoeder zijn de percentages respectievelijk 59 en 49 procent.

PRATEN MET BROER(S) OF ZUS(SEN)

Jongeren is ook gevraagd het contact met (eventuele) broers en zussen te beoordelen. Als jongeren ergens mee zitten, lijken zij daarover iets minder makkelijk met hun broers en zussen te kunnen praten dan met hun ouders. Ruim 7 op de 10 jongeren kunnen (heel) makkelijk praten met hun broer of zus (tegenover ruim 8 tot ruim 9 op de 10 jongeren met vader en moeder, tabel 2.1). Er zijn geen verschillen tussen jongens en meisjes en tussen leerlingen in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs in de ervaring van het contact met hun broer en zus. Ook verandert de ervaring van dit contact niet naarmate jongeren ouder worden.

STEUN VAN VRIENDEN

Niet alleen de steun in het gezin, maar ook de steun van vrienden en vriendinnen is in kaart gebracht met behulp van antwoorden op vier stellingen, waaronder: ‘mijn vrienden proberen mij echt te helpen’ (tabel 2.2). Per stelling is het percentage ‘(heel) erg mee eens’ weergegeven. Het gemiddelde van deze stellingen vormt de schaal ‘steun van vrienden’ die van 1 (geen steun) tot 7 (heel veel steun van vrienden) loopt. Een schaalscore groter dan 5,5 betekent dat jongeren (heel) veel steun van vrienden krijgen (Inchley e.a., 2016). Jongeren lijken iets minder steun van hun vrienden dan van hun gezin te ervaren. Ongeveer 65 procent van de jongeren geeft aan over het algemeen (heel) veel steun van hun vrienden te ontvangen (op basis van de schaal, tabel 2.2), terwijl dit percentage bij het gezin ruim 75 procent bedraagt.

Basisschoolleerlingen zeggen iets vaker veel steun van vrienden te ontvangen dan leerlingen in het voortgezet onderwijs (68 tegenover 64%). Een vergelijkbaar verschil is zichtbaar bij de antwoorden op drie van de vier losse stellingen. Basisschoolleerlingen oordelen gunstiger dan middelbare scholieren op deze stellingen, behalve op de stelling over het kunnen praten over problemen met vrienden. Bij de leerlingen in het voortgezet onderwijs zijn geen leeftijdsverschillen gevonden in de beoordeling van steun van vrienden (dit geldt zowel voor de schaal als voor de losse stellingen). Wel ervaren meisjes zowel in het basisonderwijs als in het voortgezet onderwijs meer steun van vrienden dan jongens. Dit sekseverschil zien wij ook terug bij de antwoorden op de vier losse stellingen. Bij jongeren in het voortgezet onderwijs zijn deze sekseverschillen aanzienlijk, met name voor de antwoorden op de stellingen over de mate waarin vrienden echt proberen te helpen, jongeren lief en leed kunnen delen met vrienden en met hen over problemen kunnen praten.

PRATEN MET BESTE VRIEND(IN)

Ruim 85 procent van de jongeren in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs kan makkelijk met hun beste vriend(in) praten over dingen waar zij zich zorgen over maken (tabel 2.2). Leerlingen in het basisonderwijs kunnen minder gemakkelijk met hun beste vriend(in) over problemen praten dan leerlingen in het voortgezet onderwijs (84 tegenover 88%). In het voortgezet onderwijs neemt dit percentage toe van 85 procent bij 13-jarigen naar 90 procent bij de 14-jarigen. Meisjes geven vaker dan jongens aan dat zij gemakkelijk met hun beste vriend(in) kunnen praten. Dit geldt zowel in het basisonderwijs als in het voortgezet onderwijs.

TABEL 2.2 Steun van vrienden (% (heel) erg mee eens) en contact met de beste vriend(in) bij zorgen naar onderwijstype, sekse en leeftijd (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs			Voortgezet onderwijs							
	Totaal BO			Totaal VO			Leeftijd ³				
	J	M ¹	Tot	J	M ¹	Tot ²	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
Steun vrienden											
Vrienden geven veel steun (schaal) ⁴	59.0	75.9*	67.5	53.3	75.2*	64.0	64.5	63.8	61.8	66.6	63.5
Vrienden proberen echt te helpen	58.1	73.6*	65.9	52.0	73.5*	62.5	62.6	63.0	60.7	64.6	61.5
Op vrienden kunnen rekenen als er iets fout gaat	69.4	76.6*	73.0	63.4	75.8*	69.5	72.2	68.9	67.4	71.5	67.2
Lief en leed met vrienden kunnen delen	66.6	82.9*	74.8	58.9	80.9*	69.6	70.9	69.8	67.2	71.3	69.1
Met vrienden over problemen kunnen praten	56.3	74.6*	65.5	55.5	75.4*	65.2	65.6	63.6	63.6	68.3	65.3
Contact beste vriend(in)											
Kan (heel) makkelijk met beste vriend(in) praten	80.7	86.9*	83.9	85.1	91.3*	88.2	84.3	85.1	90.1	91.4	90.1

1 *= verschil tussen jongens en meisjes significant
2 vet = verschil tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs significant
3 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven
4 % met schaalscore >5.5 op steun vrienden (4 stellingen, met elk een score van 1 = heel erg niet mee eens - 7 = heel erg mee eens, opgeteld en gedeeld door 4)

VERSCHILLEN NAAR MIGRATIEACHTERGROND, SCHOOLNIVEAU, GEZINSWELVAART EN GEZINSVORM

MIGRATIEACHTERGROND

Tussen jongeren die geen en een niet-westerse migratieachtergrond hebben, bestaan alleen in het voortgezet onderwijs verschillen in de waardering van de relatie met hun ouders. Vergeleken met leeftijdgenoten zonder een migratieachtergrond zijn jongeren in het voortgezet onderwijs met een niet-westerse migratieachtergrond wat minder positief over zowel de steun die ze in hun gezin ervaren als over het kunnen praten over hun zorgen met hun vaders en moeders (tabel 2.3). Het grootste verschil naar migratieachtergrond manifesteert zich bij het makkelijk kunnen praten met vaders (76 tegenover 84% voor jongeren met en zonder een migratieachtergrond). Wat betreft de steun en het contact met vrienden verschillen jongeren van verschillende herkomst op één punt van elkaar. Jongeren met een niet-westerse achtergrond in het voortgezet onderwijs ervaren minder steun van vrienden dan jongeren zonder een migratieachtergrond (60 tegenover 65%).

SCHOOLNIVEAU

Leerlingen van verschillende schoolniveaus geven vergelijkbare oordelen over het contact met hun ouders. Wel zijn er opleidingsverschillen in de ervaren steun in het gezin. VWO-leerlingen ontvangen naar eigen zeggen meer steun in hun gezin dan VMBO-b-leerlingen (tabel 2.3). Er zijn

geen opleidingsverschillen in de steun die jongeren van vrienden ervaren en het gemak waarmee zij met hun beste vriend(in) kunnen praten.

TABEL 2.3 Steun van het gezin en vrienden en contact met ouders en beste vriend(in) bij zorgen naar migratieachtergrond en schoolniveau (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs		Voortgezet onderwijs					
	Migratieachtergrond		Migratieachtergrond		Schoolniveau¹			
	Geen	Niet-westers²	Geen	Niet-westers²	VMBO-b	VMBO-t	HAVO	VWO
Steun gezin								
Het gezin geeft veel steun (schaal)	81.8	80.7	76.9	70.3*	71.0ª	75.8ªb	74.4ªb	78.9ªb
Contact ouders								
Kan (heel) makkelijk met vader praten	89.9	88.2	84.4	75.6*	80.7	81.8	82.5	84.3
Kan (heel) makkelijk met moeder praten	94.7	94.8	91.3	86.2*	88.6	90.1	90.2	91.5
Steun vrienden								
Vrienden geven veel steun (schaal)	67.8	69.5	64.9	59.5*	62.9	63.5	64.9	64.4
Contact beste vriend(in)								
Kan (heel) makkelijk met beste vriend(in) praten	83.2	86.8	88.1	88.4	88.6	86.8	89.2	88.3

1 verschillende letters betekenen dat verschillen tussen de groepen significant zijn (zie H1)
2 * = verschil op basis van migratieachtergrond significant

GEZINSWELVAART

Leerlingen uit gezinnen met een lage welvaart op de basisschool rapporteren dat zij minder makkelijk met hun vaders over zorgen kunnen praten dan leerlingen uit gezinnen met een gemiddelde welvaart (tabel 2.4). Dit geldt ook voor jongeren in het voortgezet onderwijs, maar daar is eveneens zichtbaar dat jongeren uit de meest welvarende gezinnen positiever oordelen over het contact met hun vaders dan jongeren die in gezinnen met een gemiddelde welvaart opgroeien. Bovendien ervaren jongeren in het voortgezet onderwijs meer steun in hun gezin en praten zij gemakkelijker met hun moeders over zorgen naarmate de welvaart van het gezin hoger is.

Tot slot varieert het contact met en ervaren steun van vrienden met de welvaart van het gezin waarin leerlingen opgroeien. Jongeren uit gezinnen met een hoge welvaart geven vaker een positief oordeel over de communicatie met hun beste vriend(in) dan jongeren uit gezinnen met een lage welvaart (in het basisonderwijs) en jongeren die in een gezin met gemiddelde welvaart opgroeien (in het voortgezet onderwijs). Jongeren uit de meest welvarende gezinnen in het voortgezet onderwijs ervaren daarnaast meer steun van vrienden dan jongeren uit minder welvarende gezinnen.

GEZINSVORM

Voor zowel leerlingen in het basisonderwijs als in het voortgezet onderwijs bestaan er opvallende verschillen naar gezinsvorm in de ervaren steun van het gezin en het contact met ouders. Jongeren uit volledige gezinnen ontvangen naar eigen zeggen meer steun in hun gezin en kunnen makkelijker met hun vader en moeder praten over zorgen dan jongeren uit onvolledige gezinnen (tabel 2.4). Voor de relatie met vrienden maakt de gezinssituatie geen verschil.

TABEL 2.4 Steun van het gezin en vrienden en contact met ouders en beste vriend(in) bij zorgen naar gezinswelvaart en gezinsvorm (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs					Voortgezet onderwijs				
	Gezinswelvaart¹			Gezinsvorm		Gezinswelvaart¹			Gezinsvorm	
	Laag	Midden	Hoog	Onvolledig	Volledig²	Laag	Midden	Hoog	Onvolledig	Volledig²
Steun gezin										
Het gezin geeft veel steun (schaal)	78.0	79.5	83.4	76.3	82.4*	68.3ª	74.3ªb	78.4ªc	67.0	78.1*
Contact ouders										
Kan (heel) makkelijk met vader praten	82.9ª	89.9ªb	90.4ªb	79.9	91.5*	72.8ª	80.7ªb	86.4ªc	71.7	85.1*
Kan (heel) makkelijk met moeder praten	94.3	95.0	94.0	91.4	95.3*	85.4ª	90.4ªb	91.1ªb	86.2	91.5*
Steun vrienden										
Vrienden geven veel steun (schaal)	61.7	68.6	68.2	67.6	67.6	58.3ª	62.7ª	66.9ªb	62.5	64.4
Contact beste vriend(in)										
Kan (heel) makkelijk met beste vriend(in) praten	79.7ª	82.0ª	87.9ªb	84.7	83.7	87.6ªb	86.6ª	90.2ªb	87.1	88.5

1 verschillende letters betekenen dat verschillen tussen de groepen significant zijn (zie H1)
2 * = verschil op basis van gezinsvorm significant

MULTIVARIATE ANALYSES

Door middel van multivariate analyses is gekeken in hoeverre bepaalde achtergrondkenmerken (leeftijd, sekse, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm) samenhangen met de ervaren relatie met het gezin en vrienden, rekening houdend met het feit dat een aantal van deze achtergrondkenmerken onderling gerelateerd is (zie hoofdstuk 1 voor meer uitleg over multivariate analyses). In deze multivariate analyses komt naar voren dat sekse, leeftijd, gezinswelvaart en migratieachtergrond sterke voorspellers zijn van de steun van en het makkelijk kunnen delen van zorgen met zowel ouders als vrienden (tabel 2.5). Waar jongeren met toenemende leeftijd minder positief oordelen over de relatie met hun ouders, worden zij positiever over het makkelijk kunnen praten over zorgen met vrienden. Daarnaast zijn jongens positiever over het makkelijk kunnen delen van zorgen met ouders dan meisjes, terwijl meisjes aanzienlijk positiever zijn

over de relatie met vrienden dan jongens. Schoolniveau hangt minder sterk samen met de relatie met zowel ouders als vrienden. Alleen bij ervaren steun in het gezin komt naar voren dat HAVO- en VMBO-b-leerlingen hierover minder positief oordelen dan VWO-leerlingen. Een positief oordeel over zowel de relatie met ouders (de steun in het gezin en het contact met vaders) als met vrienden wordt vaker gegeven wanneer jongeren in meer welvarende gezinnen opgroeien. Daarnaast zijn jongeren die geen migratieachtergrond hebben positiever over de relatie met hun ouders en de steun van vrienden dan jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond. Tot slot zeggen jongeren die in een volledig gezin opgroeien meer steun in hun gezin te ervaren en makkelijker zorgen met hun ouders te kunnen delen dan jongeren uit onvolledige gezinnen.

De resultaten op basis van de multivariate analyses zijn grotendeels in lijn met de resultaten zoals gepresenteerd in de tabellen 2.1 – 2.4. Wel zien we in de multivariate analyses dat gezinswelvaart niet gerelateerd is aan het gemak waarmee jongeren met hun moeder praten, terwijl dit in de eerdere analyses wel het geval was. Daarnaast komt in de multivariate analyses naar voren dat jongeren die in een gezin met een lage welvaart opgroeien minder makkelijk hun zorgen kunnen

TABEL 2.5 Relatie met het gezin, ouders en vrienden: samenhang met leeftijd, sekse, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm (multivariate analyses, odds ratio's, voortgezet onderwijs, n=6718)

	Gezin geeft veel steun (schaal)	Kan (heel) makkelijk met vader praten	Kan (heel) makkelijk met moeder praten	Vrienden geven veel steun (schaal)	Kan (heel) makkelijk met beste vriend(in) praten
	OR	OR	OR	OR	OR
Leeftijd	0.85**	0.84**	0.83**	1.01	1.20**
Sekse					
Jongen (ref. meisje)	1.03	2.10**	1.40**	0.36**	0.54**
Schoolniveau					
VWO	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
HAVO	0.82*	0.91	0.83	1.05	1.10
VMBO-t	0.90	0.95	0.91	1.03	0.98
VMBO-b	0.77*	1.04	0.81	1.04	1.11
Migratieachtergrond					
Niet-westers (ref. geen)	0.79*	0.67**	0.66**	0.79**	1.07
Gezinswelvaart					
Hoog	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Midden	0.84*	0.70**	0.97	0.79**	0.66**
Laag	0.75**	0.53**	0.77	0.66**	0.70*
Gezinsvorm					
Onvolledig (ref. volledig)	0.64**	0.47**	0.64**	0.94	0.82

*p<0.05; **p<0.01

delen met hun beste vriend(in) dan jongeren uit de meest welvarende gezinnen. Een dergelijk verschil komt niet naar voren in de resultaten van tabel 2.4.

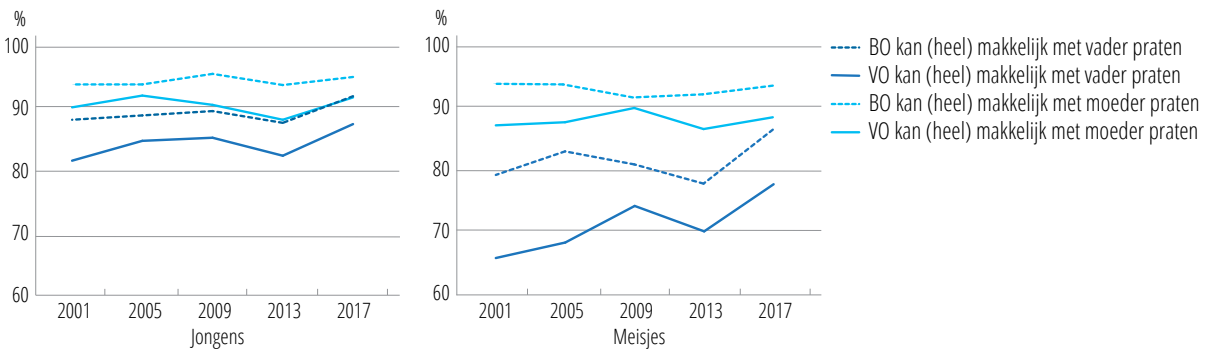
TRENDS 2001-2017

In tabel 2.6 staan de trendgegevens voor het basisonderwijs; in tabel 2.7 de trendgegevens voor het voortgezet onderwijs. Trendgegevens worden in beide tabellen gepresenteerd voor de totale groep en apart voor jongens en meisjes. De steun die jongeren ervaren van het gezin en van vrienden, is in 2013 voor het eerst onderzocht. In vergelijking met 2013 ervaren jongeren in 2017 meer steun, zowel van het gezin (basisonderwijs en voortgezet onderwijs) als van vrienden (alleen basisonderwijs).

In alle voorgaande HBSC-onderzoeken gaf een grote meerderheid van de jongeren aan (heel) gemakkelijk met hun vader en moeder te kunnen praten over dingen waar zij zich zorgen over maken (figuur 2.1). Deze percentages zijn in 2017 gestegen ten opzichte van 2013, vooral met betrekking tot het gemak waarmee jongeren met hun vaders kunnen praten. Zowel in het basisonderwijs als voortgezet onderwijs geven meer jongeren in 2017 dan in 2013 aan dat zij (heel) gemakkelijk met hun vaders kunnen praten over dingen waarover zij zich zorgen maken. In het voortgezet onderwijs geven jongens die verbetering in communicatie tussen 2013 en 2017 ook aan voor hun moeders.

Wat betreft de kwaliteit van het contact met de beste vriend(in) is het oordeel gemiddeld gezien in 2017 ongeveer hetzelfde als in 2013. Echter, wanneer de gegevens van 2017 vergeleken worden met die van eerdere jaren (2001-2005-2009) dan is er onder jongeren in het voortgezet onderwijs een lichte daling te zien in het percentage dat aangeeft (heel) gemakkelijk met de beste vriend(in) te kunnen praten. Deze daling vond in het voortgezet onderwijs vooral plaats bij meisjes.

FIGUUR 2.1 Trends in praten met vader en moeder voor jongens en meisjes in het basisonderwijs (BO) en voortgezet onderwijs (VO)

TABEL 2.6 Trendgegevens 2001-2017 van relatie met het gezin, ouders en vrienden naar sekse, basisonderwijs (% , 2001 n=1823, 2005 n=1673, 2009 n=1792, 2013 n=1597, 2017 n=1588)^{1,2}

Jaartal	Jongens					Meisjes					Totaal				
	01	05	09	13	17	01	05	09	13	17	01	05	09	13	17
Het gezin geeft veel steun (schaal)	₋3	₋3	₋3	73.5	80.7*	₋3	₋3	₋3	75.9	81.4*	₋3	₋3	₋3	74.7	81.0*
Kan (heel) makkelijk met vader praten	88.3	89.0	89.7	87.8	92.1*	79.4	83.2	81.1	78.0	86.7*	83.9	86.1	85.4	82.9	89.4*
Kan (heel) makkelijk met moeder praten	94.0	94.0	95.7	93.9	95.2	94.1	94.0	91.9	92.4	93.8	94.1	94.0	93.8	93.1	94.5
Vrienden geven veel steun (schaal)	₋3	₋3	₋3	50.8	59.0*	₋3	₋3	₋3	70.2	75.9*	₋3	₋3	₋3	60.6	67.5*
Kan (heel) makkelijk met beste vriend(in) praten	81.4	79.6	79.6	78.9	80.7	84.7	89.6	88.5	84.6	86.9	83.1	84.6	84.1	81.7	83.9

1 * = significant verschil ten opzichte van meting ervóór
2 vet = significant verschil ten opzichte van 2017
3 alleen gegevens vanaf 2013 beschikbaar

TABEL 2.7 Trendgegevens 2001-2017 van relatie met het gezin, ouders en vrienden naar sekse, voortgezet onderwijs (% , 2001 n=5517, 2005 n=5422, 2009 n=5642, 2013 n=5571, 2017 n=6175)^{1,2,3}

Jaartal	Jongens					Meisjes					Totaal				
	01	05	09	13	17	01	05	09	13	17	01	05	09	13	17
Het gezin geeft veel steun (schaal)	₋4	₋4	₋4	69.2	76.6*	₋4	₋4	₋4	69.3	75.1*	₋4	₋4	₋4	69.3	75.9*
Kan (heel) makkelijk met vader praten	81.7	84.9	85.4	82.5	87.6*	66.0	68.5	74.4*	70.3	77.9*	73.9	77.0	80.0	76.6*	82.9*
Kan (heel) makkelijk met moeder praten	90.3	92.2	90.7	88.3	91.9*	87.4	87.9	90.2	86.8*	88.7	88.9	90.1	90.5	87.5*	90.4*
Vrienden geven veel steun (schaal)	₋4	₋4	₋4	53.1	53.1	₋4	₋4	₋4	75.7	75.2	₋4	₋4	₋4	64.3	63.8
Kan (heel) makkelijk met beste vriend(in) praten	87.1	88.0	87.6	86.5	84.7	93.9	95.5	95.4	92.5*	91.2	90.5	91.7	91.5	89.5*	87.9

1 * = significant verschil ten opzichte van meting ervóór
2 vet = significant verschil ten opzichte van 2017
3 door selectie van leerjaar 1 - 4 wijken de cijfers van 2017 iets af van de kerncijfers eerder in dit hoofdstuk
4 alleen gegevens vanaf 2013 beschikbaar

DE BELANGRIJKSTE FEITEN EN TRENDS

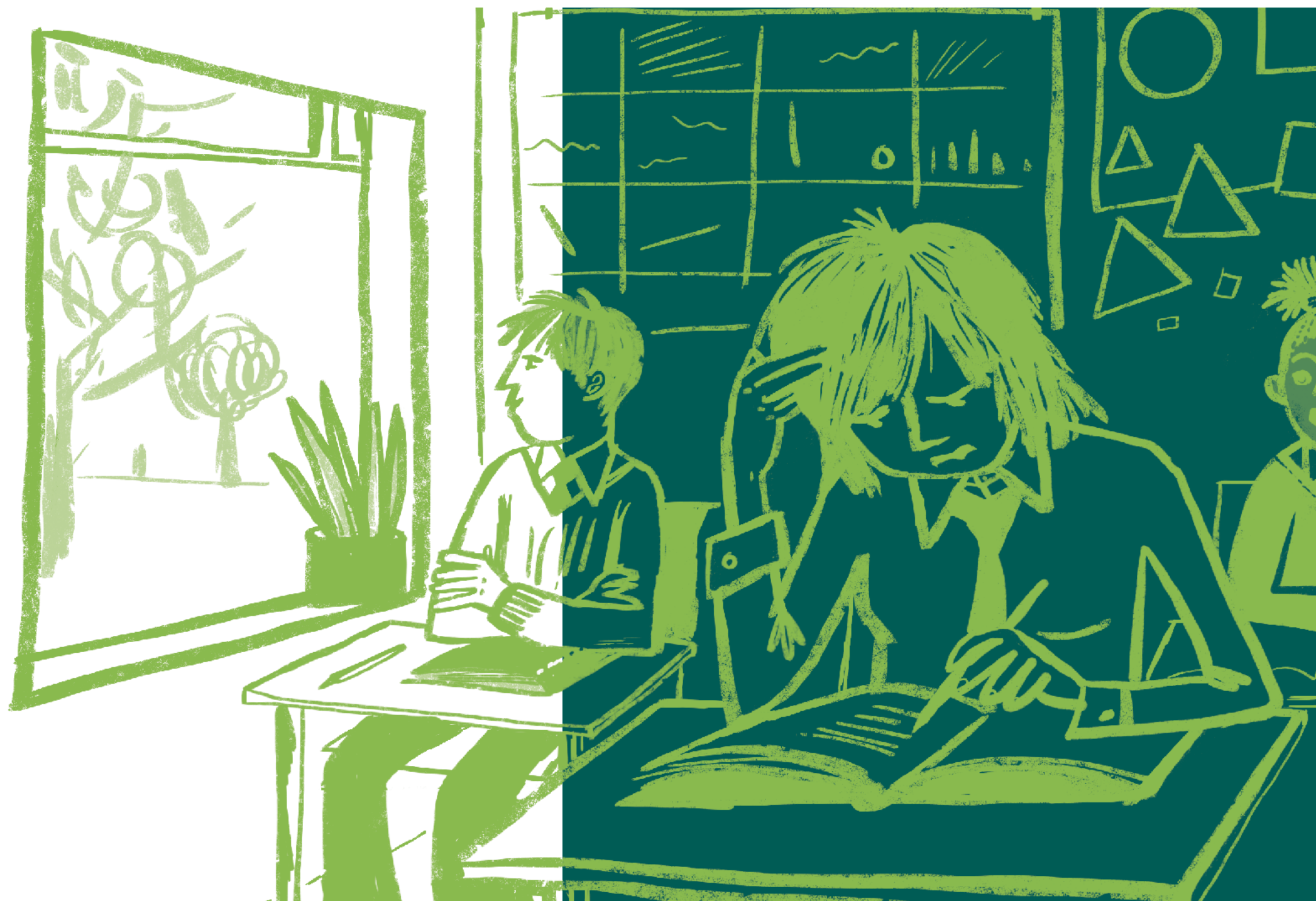
RELATIE MET GEZINSLEDEN

- Een ruime meerderheid van de jongeren (ruim 75%) ervaart veel steun van zijn of haar gezin.
- Een overgrote meerderheid van de jongeren zegt gemakkelijk met zijn/haar ouders te kunnen praten als zij ergens mee zitten. Jongeren kunnen vaker makkelijk hun zorgen delen met moeder dan met vader. Ruim 7 op de 10 jongeren zeggen gemakkelijk met hun broer of zus te kunnen praten.
- In 2017 zeggen meer jongeren dat zij veel steun van hun gezin ervaren dan in 2013. Ook noemen meer jongeren dat zij (heel) gemakkelijk met hun vaders kunnen praten over dingen waar zij zich zorgen over maken. In het voortgezet onderwijs is er onder jongens vergeleken met 2013 ook een verbetering in de communicatie met moeders.
- Jongens zeggen vaker dat zij gemakkelijk met hun vader en moeder kunnen praten als zij ergens mee zitten dan meisjes.
- Basisschoolleerlingen zijn positiever over de steun in het gezin en het kunnen delen van zorgen met hun ouders dan middelbare scholieren. Met de leeftijd worden jongeren hier ook minder positief over.
- Jongeren met een niet-westerse achtergrond in het voortgezet onderwijs ervaren minder steun in hun gezin en kunnen minder goed met hun ouders praten over zorgen dan hun leeftijdgenoten zonder een migratieachtergrond.
- Leerlingen in het voortgezet onderwijs uit de meest welvarende en uit volledige gezinnen zeggen gemakkelijker met hun ouders te kunnen praten over problemen en meer steun in het gezin te ervaren dan leerlingen uit minder welvarende en onvolledige gezinnen.

RELATIE MET VRIENDEN

- De meerderheid van de jongeren ervaart veel steun van hun vrienden en kan goed met hun beste vriend(in) over zorgen praten.
- Op de basisschool ervaren jongeren meer steun van vrienden dan in het voortgezet onderwijs, terwijl middelbare scholieren juist makkelijker met hun beste vriend(in) over zorgen kunnen praten dan basisschoolleerlingen. Naarmate jongeren ouder worden, wordt de beste vriend(in) belangrijker als gesprekspartner.
- Vergeleken met 2013 ervaren basisschoolleerlingen meer steun van vrienden in 2017. Het gemak waarmee jongeren kunnen praten met hun beste vriend(in) over dingen waarover zij zich zorgen maken, is niet veranderd in de laatste vier jaar. Wel scoren leerlingen in het voortgezet onderwijs hierop iets lager dan in eerdere jaren (2001-2005-2009).
- Meisjes zeggen vaker dat zij veel steun van hun vrienden krijgen en goed kunnen praten met hun beste vriend(in) dan jongens.
- De steun van en het contact met vrienden hangt niet samen met het schoolniveau en het al dan niet opgroeien in een volledig gezin.
- Leerlingen in het voortgezet onderwijs uit de meest welvarende gezinnen ervaren meer steun van vrienden en kunnen ook makkelijker met hun beste vriend(in) praten dan leerlingen uit minder welvarende gezinnen.

SCHOOLBELEVING

Simone **de Roos** & Gonneke **Stevens**

3 SCHOOLBELEVING

In het leven van jongeren neemt school een belangrijke plaats in. Jongeren brengen er veel tijd door, doen er kennis en vaardigheden op die noodzakelijk zijn om te functioneren in onze samenleving en krijgen er verschillende normen en waarden aangeboden. Ook vormt school een belangrijke context voor het aangaan en onderhouden van sociale contacten met leeftijdgenoten en volwassenen. De mate waarin jongeren school waarderen, werkdruk ervaren, spijbelen, relaties met klasgenoten en leraren appreciëren en pesten of gepest worden, kan aanzienlijke consequenties hebben voor hun schoolprestaties en welbevinden en daarmee ook voor de maatschappelijke positie die jongeren later als volwassenen in de maatschappij innemen (Regioplan/ITS, 2012).

Zo is de ervaren werkdruk relevant voor de schoolprestaties en het welbevinden van jongeren (Klocke, Clair, & Bradshaw, 2014; Leonard e.a., 2015; OECD, 2017). Veel jongeren geven bijvoorbeeld aan dat zij door grote hoeveelheden huiswerk en veel toetsen stress ervaren en daarom minder tevreden zijn over hun leven (De Kinderombudsman, 2016). Regelmatig spijbelen is een sterke voorspeller voor achterstanden op school en voortijdig schoolverlaten met als gevolg een minder gunstige ontwikkeling en minder kansen op de arbeidsmarkt (Garase, 2017). Ook hebben verschillende onderzoeken laten zien dat naarmate jongeren meer steun van medeleerlingen en leraren ervaren zij beter in hun vel zitten, minder psychische problemen ervaren en beter presteren op school (Hughes & Cao, 2018; Klocke e.a., 2014; Košir & Tement, 2014; Lester & Cross, 2015; Obsuth e.a., 2017). Daarnaast presteren jeugdigen die op school pesten of gepest worden minder goed op school en hebben zij een lager welbevinden en meer problemen met hun emoties en gedrag dan diegenen die niet pesten of gepest worden (R. Heydenberk & W. Heydenberk, 2017; Kaltiala-Heino, Sari & Mauri, 2010; Klocke e.a., 2014; OECD, 2017).

In dit hoofdstuk onderzoeken we hoe jongeren anno 2017 hun school waarderen, in welke mate zij druk door schoolwerk ervaren, in hoeverre jongeren in het voortgezet onderwijs spijbelen en hoe jongeren relaties met klasgenoten en leraren beleven. Sinds het eerste HBSC-onderzoek in Nederland in 2001 zijn jongeren overwegend positief over school: ruim 80 procent van de jongeren in Nederland vindt school een beetje of heel leuk (De Looze e.a., 2014). Het is de vraag of dat in 2017 nog steeds het geval is. Ook de ervaren druk door schoolwerk is uitgevraagd in 2017. Berichten in de media en wetenschappelijke literatuur veronderstellen dat de druk op leerlingen recentelijk is toegenomen. De samenleving raakt steeds hoger opgeleid en voor het behouden of verbeteren van de maatschappelijke positie zouden ouders alles op alles zetten om hun kind(eren) hoge opleidingsniveaus te laten behalen (zie bijv. Elffers, 2018). De cijfers van onze eerdere HBSC-onderzoeken hebben laten zien dat de ervaren werkdruk van jongeren tussen 2001 en 2005 en tussen 2009 en 2013¹ is toegenomen (De Looze e.a., 2014). In dit hoofdstuk gaan we na of deze ongunstige trend in druk door schoolwerk zich tussen 2013 en 2017 heeft voortgezet.

Net als in voorgaande jaren besteden we in dit hoofdstuk ook aandacht aan spijbelen in het voortgezet onderwijs. Tussen 2005 en 2013 was er een lichte daling in spijbelen (De Looze e.a., 2014). Gedurende de laatste jaren heeft de overheid ingezet op het voorkomen en verder terugdringen

¹ Bij het analyseren van de trends van de ervaren druk door schoolwerk bleek dat in de rapportage van 2013 foutieve cijfers zijn gerapporteerd. Deze fouten zijn in deze rapportage gecorrigeerd, waardoor de cijfers van 2013 over dit onderwerp niet overeenkomen met de cijfers zoals gerapporteerd in De Looze e.a. (2014).

van ongeoorloofd verzuim van kinderen en jongeren van 5 t/m 17 jaar, bijvoorbeeld via het in 2016 ingestelde Thuiszitterspact. Dit lijkt effect te hebben gehad op kortdurend wegblijven van school (TK 2017/2018). Om tenslotte inzicht te krijgen in de beleving van relaties op school, is jongeren gevraagd hoe zij aankijken tegen de onderlinge sfeer tussen klasgenoten, de relatie met leraren en pestgedrag. In het voorgaande HBSC-onderzoek bleek dat de onderlinge sfeer in de klas in het voortgezet onderwijs tussen 2001 en 2013 beter is geworden (De Looze e.a., 2014). In dit hoofdstuk onderzoeken we of deze trend zich heeft voortgezet tussen 2013 en 2017. Ook kijken we of de relatie met leraren is veranderd sinds de eerste meting in 2013. Daarnaast onderzoeken we of pestgedrag, waarnaar sinds 2001 is gevraagd (De Looze e.a., 2014), verder is afgenomen tussen 2013 en 2017. Pesten is een stelselmatige vorm van agressie waarbij één of meer personen proberen een andere persoon fysiek, verbaal of psychologisch schade toe te brengen. Bij pesten is de macht ongelijk verdeeld (Veenstra e.a., 2005). Net als bij het voorgaande HBSC-onderzoek vragen we ook naar digitaal (cyber-)pesten. In 2013 vroegen we of jongeren online gepest zijn via (1) gemene tekstberichtjes en (2) het plaatsen van foto's op internet zonder toestemming (zie ook Baas, 2015; Wegge, Vandebosch, & Eggermont, 2014). In 2017 is deze vraag anders gesteld, namelijk met behulp van één vraag in plaats van twee, waarbij bovenstaande voorbeelden van online pesten expliciet werden genoemd. Ten slotte is in 2017 een vraag toegevoegd over de mate waarin jongeren zelf online pesten.

KERNCIJFERS

SCHOOLWAARDERING

Aan leerlingen is gevraagd: ‘wat vind je op dit moment van school?’ met als antwoordmogelijkheden: ‘heel leuk’, ‘een beetje leuk’, ‘niet zo leuk’ en ‘helemaal niet leuk’. Een grote meerderheid van de 11- tot en met 16-jarigen vindt school (een beetje of heel) leuk. Leerlingen in het voortgezet onderwijs zijn overwegend minder positief over school dan basisschoolleerlingen (respectievelijk 75 tegenover 88%, tabel 3.1). Ook neemt schoolwaardering in het voorgezet onderwijs aanzienlijk af tussen het 12^e en 14^e jaar (90% van de 12-jarige en 72% van de 14-jarige jongeren vindt school leuk). Ten slotte verschillen jongens en meisjes in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs in de mate waarin zij school waarderen. Meisjes vinden het leuker op school dan jongens, al zijn de verschillen in absolute percentages relatief klein (ongeveer 5 à 6 procentpunten).

ERVAREN DRUK DOOR SCHOOLWERK

In hoeverre voelen jongeren zich door hun schoolwerk onder druk staan? Jongeren konden die vraag beantwoorden met ‘helemaal niet’, ‘een beetje’, ‘nogal veel’ en ‘veel’. Het begrip schoolwerk is bewust breed gedefinieerd zodat het hier om meer dan alleen huiswerk kan gaan (zoals taken of activiteiten die op school uitgevoerd moeten worden). In groep 8 ervaart ongeveer 1 op de 8 leerlingen (nogal) veel druk door schoolwerk, terwijl dit geldt voor meer dan 1 op de 3 leerlingen in het voortgezet onderwijs (tabel 3.1). Ook wordt de groep jongeren die druk ervaart aanzienlijk groter tussen het 12^e en 14^e jaar (van 25% bij 12-jarigen tot 41% bij 14-jarigen). In het voortgezet onderwijs ervaren meisjes deze druk aanzienlijk vaker dan jongens.

TABEL 3.1 Schoolwaardering, werkdruk en spijbelen naar onderwijstype, sekse en leeftijd (%
basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs			Voortgezet onderwijs							
	Totaal BO			Totaal VO			Leeftijd ³				
	J	M ¹	Tot	J	M ¹	Tot ²	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
School is (een beetje/heel) leuk	84.8	91.2*	88.0	73.0	78.0*	75.4	89.6	80.0	71.6	69.2	66.4
(Nogal) veel druk door schoolwerk	13.1	11.0	12.0	30.3	45.0*	37.5	24.5	33.7	41.0	41.5	47.6
Gespijbeld afgelopen maand	-.4	-.4	-.4	14.0	12.3	13.1	4.3	7.8	13.5	18.3	23.0

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 vet = verschil tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs significant
3 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven
4 niet gevraagd in het basisonderwijs

SPIJBELEN

Van de leerlingen in het voortgezet onderwijs heeft 13 procent in de vier weken voorafgaand aan het onderzoek minimaal één lesuur gespijbeld (tabel 3.1). Naarmate jongeren ouder worden, neemt het percentage dat spijbelt toe (van 4% bij 12-jarigen naar 23% bij 16-jarigen). Het percentage jongens en meisjes dat spijbelt is ongeveer gelijk.

ONDERLINGE SFEER KLASGENOTEN

Om inzicht te krijgen in de onderlinge sfeer tussen klasgenoten is jongeren gevraagd antwoord te geven op drie stellingen over hun klasgenoten, zoals: ‘mijn klasgenoten vinden het fijn bij elkaar te zijn’ (tabel 3.2). Per stelling is het percentage jongeren berekend dat ‘(helemaal) mee eens’ geantwoord heeft. Door deze drie stellingen op te tellen en vervolgens door drie te delen, ontstaat de schaal ‘onderlinge sfeer tussen klasgenoten’. De schaalscore in de tabel geeft het percentage leerlingen weer dat de onderlinge sfeer tussen klasgenoten gemiddeld als (heel) goed beoordeelt (dit is het geval bij een schaalscore boven de 3.5).

Een overgrote meerderheid van de leerlingen vindt de onderlinge sfeer tussen klasgenoten (heel) goed, zowel in het basisonderwijs (87%) als in het voortgezet onderwijs (84%). Hierin zijn geen significante verschillen tussen leerlingen in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs of tussen jongens en meisjes. Wel oordelen de 15-jarigen significant minder positief over de onderlinge sfeer tussen klasgenoten dan de 12-jarigen (82 tegenover 87%). Voor de afzonderlijke stellingen zijn de percentages eveneens hoog, vooral als het gaat om hoe vriendelijk en hulpvaardig klasgenoten zijn en of jongeren zich geaccepteerd voelen door klasgenoten. Jongeren geven iets minder vaak aan dat klasgenoten graag bij elkaar zijn. Voor deze stelling en die over acceptatie door klasgenoten zijn er significante verschillen tussen leerlingen in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs. Basisschoolleerlingen zijn iets positiever over deze stellingen dan leerlingen in het voortgezet onderwijs. De laatstgenoemden blijken het vanaf de leeftijd van 14 jaar minder vaak eens te zijn met de stelling dat klasgenoten graag bij elkaar zijn dan de 12-jarigen.

TABEL 3.2 Beleving van relaties op school (% (helemaal) mee eens) naar onderwijstype, sekse en leeftijd (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs			Voortgezet onderwijs							
	Totaal BO			Totaal VO			Leeftijd ³				
	J	M ¹	Tot	J	M ¹	Tot ²	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
Sfeer onder klasgenoten											
Sfeer klasgenoten is (heel) goed (schaal) ⁴	86.8	87.4	87.1	84.9	83.7	84.3	87.2	84.6	83.8	82.0	84.1
Klasgenoten....											
... zijn graag bij elkaar	78.5	78.6	78.6	75.1	74.3	74.7	82.1	77.7	73.8	70.0	69.3
... zijn vriendelijk en hulpvaardig	86.7	84.9	85.8	83.4	83.2	83.3	85.6	83.2	81.9	82.5	83.5
... accepteren mij	88.3	86.5	87.4	84.9	83.5	84.2	85.1	84.0	83.6	83.4	85.4
Relatie met leraren											
Relatie met leraren is (heel) goed (schaal) ⁴	87.4	91.2*	89.3	65.0	62.2*	63.6	76.1	66.3	58.5	59.0	58.3
Leraren											
... accepteren mij	92.1	94.8*	93.5	82.1	83.0	82.5	87.3	82.7	79.8	80.4	83.2
... geven om mij	78.8	82.9	80.9	53.5	51.5	52.5	63.0	55.2	47.6	49.2	47.5
Ik heb vertrouwen in mijn leraren	86.0	87.9	87.0	59.4	54.1*	56.8	72.2	59.8	51.3	50.5	50.5

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 vet = verschil tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs significant
3 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven
4 % met schaalscore >3.5 op onderlinge sfeer klasgenoten / relatie met leraren (elk 3 stellingen, met elk een score van 1 = helemaal niet mee eens - 5 = helemaal mee eens, opgeteld en gedeeld door 3)

RELATIE MET LERAREN

De beleving van de relatie met leraren is jongeren gevraagd aan de hand van drie stellingen, waaronder: ‘ik heb het gevoel dat mijn leraren mij accepteren zoals ik ben’. Net als bij de stellingen over de sfeer in de klas is gekeken naar het percentage jongeren dat ‘(helemaal) mee eens’ heeft geantwoord. De schaal ‘relatie met leraren’ is gebaseerd op de gemiddelde score op deze stellingen en varieert van 1 (heel slechte) tot 5 (heel goede relatie). Bij een schaalscore groter dan 3.5 beschouwen we de relatie met leraren als (heel) goed. Jongeren zijn het er dan een beetje tot helemaal mee eens dat ze hun leraren vertrouwen en dat hun leraren om hen geven en hen accepteren.

Opvallend is dat scholieren in het voortgezet onderwijs beduidend minder positief zijn over hun relatie met leraren dan leerlingen in het basisonderwijs (64 tegenover 89%; tabel 3.2). Mogelijk heeft dit te maken met het feit dat basisschoolleerlingen intensief en frequent contact hebben met één of twee leraren, terwijl leerlingen in het voortgezet onderwijs contact hebben met veel leraren en dit contact mede daarom waarschijnlijk ook minder intensief en frequent is. Verder zien we een duidelijke afname in het percentage jongeren dat positief is over de relatie met leraren met de leeftijd van jongeren: van 12 tot en met 14 jaar wordt het oordeel over de relatie per jaar minder positief, daarna veranderen deze percentages niet meer. Kijken we naar de afzonderlijke stellingen,

dan vinden we bij jongeren in het voortgezet onderwijs lagere percentages voor de stellingen ‘leraren geven om mij’ (53%) en ‘ik heb vertrouwen in mijn leraren’ (57%) dan voor de stelling ‘leraren accepteren mij’ (83%). Leerlingen in het basisonderwijs scoren positiever op alle stellingen dan leerlingen in het voortgezet onderwijs. Bovendien nemen de percentages leerlingen die het eens zijn met de stellingen ‘leraren geven om mij’ en ‘ik heb vertrouwen in mijn leraren’ sterk af tussen 12- en 13- jarige en 13- en 14-jarige leeftijd. Deze percentages blijven vrij stabiel bij leerlingen tussen de 14 en 16 jaar. Het percentage jongeren dat het eens is met de stelling ‘leraren accepteren mij’ daalt licht tussen het 12^e en 13^e levensjaar (van 87% op 12-jarige leeftijd naar 83%) en blijft vervolgens ongeveer gelijk.

Tussen jongens en meisjes zijn er zowel in het basisonderwijs als voortgezet onderwijs kleine significante verschillen in het percentage jongeren dat hun relatie met leraren (heel) goed vindt. Opmerkelijk is dat in het basisonderwijs meisjes positiever zijn over hun relatie met leraren dan jongens, terwijl het omgekeerde geldt in het voortgezet onderwijs. Enkele afzonderlijke stellingen schetsen een vergelijkbaar beeld: vergeleken met jongens zeggen meisjes in het basisonderwijs iets vaker dat leraren hen accepteren (95 tegenover 92%), terwijl jongens in het voortgezet onderwijs meer vertrouwen zeggen te hebben in hun leraren dan meisjes (59 tegenover 54%).

PESTEN EN GEPEST WORDEN

Aan leerlingen is gevraagd hoe vaak ze in de laatste paar maanden voorafgaand aan het onderzoek op school zijn gepest en/of hebben meegedaan aan het pesten van een andere leerling. De vragenlijst omschrijft pesten als a) regelmatig nare of vervelende dingen doen of zeggen tegen iemand anders; b) iemand plagen op een manier die hij of zij niet leuk vindt; of c) iemand expres buitensluiten. Uitgelegd werd dat degene die pest meer macht heeft dan degene die gepest wordt en hem of haar pijn of verdriet wil doen. Ook werd gesteld dat onder pesten niet het ruzie maken en vechten valt van twee leerlingen die ongeveer even sterk of groot zijn². Ten slotte konden leerlingen aangeven hoe vaak ze dader en slachtoffer zijn geweest van online (cyber) pesten. Online pesten werd uitgelegd als het sturen van gemene tekstberichtjes, het belachelijk maken van iemand op een website of het zonder toestemming plaatsen van foto’s van een jongere waar hij/zij stom of belachelijk op stond.

Dader van (online) pesten

Pesten (iemand minstens één keer gepest hebben in de laatste paar maanden) komt bij ongeveer 1 op de 10 basisschoolleerlingen en leerlingen van het voortgezet onderwijs voor (tabel 3.3). Zowel in het basisonderwijs als voortgezet onderwijs pesten jongens bijna twee keer zo vaak als meisjes. Online pesten komt bij ongeveer 1 op de 20 jongeren in het voortgezet onderwijs voor. Basisschoolleerlingen maken zich hieraan minder vaak schuldig dan leerlingen in het voortgezet onderwijs. Jongens in het voortgezet onderwijs zeggen bijna twee keer zo vaak als meisjes in het voortgezet onderwijs dat zij online gepest hebben, terwijl voor jongens en meisjes op de basisschool geen verschillen zijn gevonden.

2 De uitleg van pesten is in 2017 iets veranderd ten opzichte van eerdere HBSC-onderzoeken. Toegevoegd is dat degene die pest meer macht heeft dan degene die gepest wordt en hem/haar pijn of verdriet wil doen terwijl weggelaten is dat het ook geen pesten is als iemand vriendelijk of speels geplaagd wordt.

Structureel pesten (twee keer per maand of vaker) komt een stuk minder vaak voor. In zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs zegt ongeveer 2 procent van de leerlingen vaak te pesten. Alleen in het voortgezet onderwijs vinden we een sekseverschil: het percentage jongens dat zich schuldig maakt aan structureel pesten is ruim twee keer zo hoog als het percentage meisjes. Structureel online pesten (twee keer per maand of vaker) komt op de basisschool nauwelijks voor (0.4%). In het voortgezet onderwijs zien we dit iets vaker (1.6%) en opnieuw ruim twee keer zo vaak bij jongens als bij meisjes (2.1 tegenover 0.9%). Opvallend is dat structureel online pesten sterk toeneemt tussen de leeftijd van 12 en 13 jaar (van ruim 0.6% bij 12-jarigen naar 2% bij 13-jarigen). Vanaf 13 jaar blijft dit percentage ongeveer gelijk, hoewel er een lichte (maar niet significante) daling is op 16-jarige leeftijd ten opzichte van de voorafgaande leeftijden.

TABEL 3.3 Zelf pesten en gepest worden naar onderwijstype, sekse en leeftijd (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs			Voortgezet onderwijs							
	Totaal BO			Totaal VO			Leeftijd ³				
	J	M ¹	Tot	J	M ¹	Tot ²	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
Pest zelf											
Heeft minstens één keer gepest	12.9	7.1*	10.0	11.9	6.0*	9.0	8.2	9.9	9.2	10.1	7.3
Heeft vaak gepest (minstens 2x per maand)	2.2	1.9	2.1	2.7	1.1*	1.9	1.9	1.8	2.1	2.3	1.4
Heeft minstens één keer online gepest	2.7	2.3	2.5	5.8	3.1*	4.5	2.9	4.8	4.7	5.4	4.5
Heeft vaak online gepest (minstens 2x per maand)	0.4	0.4	0.4	2.1	0.9*	1.6	0.6	2.0	2.1	1.9	1.0
Werd gepest											
Werd vaak gepest (minstens 2x per maand)	5.8	5.6	5.7	4.4	3.9	4.1	4.7	4.7	4.4	4.0	2.5
Werd vaak online gepest (minstens 2x per maand)	1.3	1.0	1.2	1.8	1.9	1.9	1.9	2.3	1.2	2.4	1.4

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 vet = verschil tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs significant
3 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven

Slachtoffer van (online) pesten

In dit rapport gaan we ervan uit dat iemand regelmatig gepest wordt wanneer dat in de afgelopen paar maanden voorafgaand aan het onderzoek minstens twee keer per maand gebeurd is. Leerlingen in het basisonderwijs worden vaker gepest dan in het voortgezet onderwijs (6 tegenover 4%). Hierin zijn geen sekse- en leeftijdsverschillen (tabel 3.3). Voor online pesten zijn de percentages lager: tussen de 1 en 2 procent van de leerlingen is in de afgelopen maanden minstens twee keer per maand online gepest. Ook hierin zijn geen sekse- of leeftijdsverschillen, maar ook geen verschillen tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs.

VERSCHILLEN NAAR MIGRATIEACHTERGROND, SCHOOLNIVEAU, GEZINSWELVAART EN GEZINSVORM

MIGRATIEACHTERGROND

Zowel in het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs zijn leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond wat minder positief over hun relatie met leraren en beschouwen zij zichzelf vaker als dader van structureel pesten dan leerlingen zonder een migratieachtergrond (tabel 3.4). Relatief het grootste verschil zien we bij structureel pesten in het basisonderwijs: niet-westerse migrantenleerlingen pesten bijna vier keer zo vaak als leerlingen zonder een migratieachtergrond (5.0 tegenover 1.3%). Verder vinden leerlingen met een niet-westerse achtergrond in het voortgezet onderwijs school iets minder leuk, spijbelen zij wat vaker, oordelen zij iets negatiever over de onderlinge sfeer in de klas en zijn ze vaker zowel als dader als slachtoffer betrokken bij structureel online pesten dan leerlingen zonder een migratieachtergrond.

TABEL 3.4 Schoolbeleving en pesten naar migratieachtergrond en schoolniveau (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs		Voortgezet onderwijs					
	Migratieachtergrond		Migratieachtergrond		Schoolniveau ¹			
	Geen	Niet-westers ²	Geen	Niet-westers ²	VMBO-b	VMBO-t	HAVO	VWO
Schoolbeleving								
School is (een beetje/heel) leuk	88.0	89.1	76.4	72.2*	76.1 ^{ab}	73.9 ^{ab}	73.3 ^a	78.5 ^b
(Nogal) veel druk door schoolwerk	11.3	13.9	36.2	40.8	22.4 ^a	33.9 ^b	40.9 ^c	47.5 ^c
Gespijbeld afgelopen maand	-.3	-.3	12.4	15.5*	16.5 ^a	12.3 ^{ab}	15.5 ^a	9.8 ^b
Sfeer klasgenoten is (heel) goed (schaal)	88.0	84.9	85.3	80.8*	78.0 ^a	80.7 ^{ab}	85.0 ^b	91.1 ^c
Relatie met leraren is (heel) goed (schaal)	90.7	82.3*	65.0	58.1*	67.3	64.3	61.0	63.0
Pesten								
Heeft vaak gepest (minstens 2x per maand)	1.3	5.0*	1.6	3.5*	3.2 ^a	2.7 ^a	1.4 ^{ab}	0.8 ^b
Heeft vaak online gepest (minstens 2x per maand)	0.4	0.6	1.2	3.0*	3.1 ^a	2.0 ^{ab}	1.2 ^{bc}	0.5 ^c
Werd vaak gepest (minstens 2x per maand)	5.2	7.4	4.1	4.0	7.3 ^a	6.0 ^a	2.5 ^b	1.7 ^b
Werd vaak online gepest (minstens 2x per maand)	0.9	1.8	1.6	3.2*	2.7 ^a	2.6 ^a	1.6 ^{ab}	0.8 ^b

1 verschillende letters betekenen dat verschillen tussen de groepen significant zijn (zie H1)
2 * = verschil op basis van migratieachtergrond significant
3 niet gevraagd in het basisonderwijs

SCHOOLNIVEAU

Voor vrijwel alle aspecten van schoolbeleving en pesten zijn er significante verschillen tussen de vier onderwijsniveaus, behalve voor de beleving van de relatie met leraren (tabel 3.4). Over het algemeen scoren VWO-leerlingen het gunstigst, soms gevolgd door HAVO-leerlingen, soms door VMBO-leerlingen. Zo zijn VWO-leerlingen positiever over school dan HAVO-leerlingen. Bij de rapportage van druk door schoolwerk vinden we juist een ongunstigere score naarmate het onderwijsniveau hoger is: VWO- en HAVO-leerlingen ervaren significant meer schooldruk (respectievelijk 48 en 41%) dan VMBO-t-leerlingen (34%) die ook weer meer druk ervaren dan VMBO-b-leerlingen (22%). VWO-leerlingen spijbelen minder vaak dan VMBO-b- en HAVO-leerlingen (10 tegenover respectievelijk 17 en 16%).

Wat betreft de onderlinge sfeer tussen klasgenoten scoren VWO-leerlingen hoger dan HAVO-leerlingen die op hun beurt weer hoger scoren dan VMBO-b-leerlingen. VMBO-t-leerlingen scoren lager dan VWO-leerlingen, maar verschillen niet van beide andere groepen. VWO-leerlingen pesten minder vaak (online) dan VMBO-b- en VMBO-t-leerlingen. HAVO-leerlingen pesten minder vaak online dan VMBO-b-leerlingen. VWO- en HAVO-leerlingen worden aanzienlijk minder vaak gepest dan VMBO-b- en VMBO-t-leerlingen (1.7 en 2.5 tegenover respectievelijk 7.3 en 6.0%). Ook worden VWO-leerlingen minder vaak online gepest dan beide groepen VMBO-leerlingen (0.8 tegenover 2.7 en 2.6%).

GEZINSWELVAART

In het basisonderwijs zijn leerlingen uit gezinnen met een gemiddelde welvaart vaker positief over de relatie met hun leraren dan leerlingen uit de minst welvarende gezinnen (tabel 3.5). Verder zijn er onder basisschoolleerlingen geen verschillen in schoolbeleving en pesten op basis van gezinswelvaart. In het voortgezet onderwijs zien we wat meer verschillen. Jongeren uit de meest welvarende gezinnen spijbelen vaker dan jongeren die opgroeien in gezinnen met een gemiddelde welvaart. Daarnaast zijn leerlingen uit gezinnen met een hoge welvaart positiever over de onderlinge sfeer tussen klasgenoten dan leerlingen uit gezinnen met een gemiddelde welvaart die hierover op hun beurt weer positiever zijn dan leerlingen uit gezinnen met een lage welvaart. Leerlingen uit gezinnen met een lage welvaart rapporteren ten slotte bijna twee keer zo vaak slachtoffer te zijn van pesten als leerlingen uit gezinnen met een hoge welvaart.

GEZINSVORM

Voor zowel leerlingen in het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs bestaan er opvallende verschillen in diverse aspecten van schoolbeleving en van pesten tussen jongeren uit volledige en onvolledige gezinnen (tabel 3.5). Voor beide schooltypen geldt dat leerlingen die niet bij beide ouders opgroeien minder positief zijn over school, de onderlinge sfeer tussen klasgenoten en de relatie met leraren dan leerlingen die wel bij beide ouders opgroeien. Verder ervaren basisschoolleerlingen uit onvolledige gezinnen meer druk door schoolwerk dan hun klasgenoten die met beide ouders opgroeien (18 tegenover 10%). In het voortgezet onderwijs spijbelen leerlingen uit onvolledige gezinnen significant vaker dan leerlingen uit volledige gezinnen (17 tegenover 12%). Ten slotte pesten middelbare scholieren uit onvolledige gezinnen vaker (online) en worden ze ook vaker online gepest dan middelbare scholieren uit volledige gezinnen.

TABEL 3.5 Schoolbeleving en pesten naar gezinswelvaart en gezinsvorm (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs					Voortgezet onderwijs				
	Gezinswelvaart ¹			Gezinsvorm		Gezinswelvaart ¹			Gezinsvorm	
	Laag	Midden	Hoog	Onvolledig	Volledig ²	Laag	Midden	Hoog	Onvolledig	Volledig ²
Schoolbeleving										
School is (een beetje/heel) leuk	87.0	88.5	87.5	81.9	89.6*	76.7	74.2	76.4	72.0	76.5*
(Nogal) veel druk door schoolwerk	15.7	11.5	11.5	18.2	10.4*	34.2	36.9	38.9	38.3	37.3
Gespijbeld afgelopen maand	₃	₃	₃	₃	₃	13.3 ^{ab}	11.9 ^a	14.6 ^b	16.9	12.0*
Sfeer klasgenoten is (heel) goed (schaal)	82.4	88.3	86.5	80.9	88.9*	75.3 ^a	83.5 ^b	87.2 ^c	78.5	86.0*
Relatie met leraren is (heel) goed (schaal)	82.6 ^a	90.9 ^b	88.7 ^{ab}	84.9	90.4*	60.0	64.3	63.5	60.4	64.6*
Pesten										
Heeft vaak gepest (minstens 2x per maand)	4.2	1.8	1.9	3.5	1.7	1.9	2.3	1.5	2.9	1.6*
Heeft vaak online gepest (minstens 2x per maand)	0.5	0.6	0.2	0.6	0.4	2.7	1.4	1.5	2.4	1.3*
Werd vaak gepest (minstens 2x per maand)	7.7	5.8	4.8	7.1	5.3	6.6 ^a	4.3 ^{ab}	3.4 ^b	4.6	4.0
Werd vaak online gepest (minstens 2x per maand)	1.3	0.8	1.5	1.2	1.2	3.0	1.8	1.6	2.8	1.6*

1 verschillende letters betekenen dat verschillen tussen de groepen significant zijn (zie H1)
2 * = verschil op basis van gezinsvorm significant
3 niet gevraagd in het basisonderwijs

MULTIVARIATE ANALYSES

Multivariate analyses zijn uitgevoerd om inzicht te krijgen in welke achtergrondfactoren (leeftijd, sekse, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm) samenhangen met de verschillende indicatoren van schoolbeleving en pesten voor leerlingen in het voortgezet onderwijs wanneer we rekening houden met de samenhang tussen de andere achtergrondfactoren en schoolbeleving/pesten (zie hoofdstuk 1). Voor de meeste indicatoren van schoolbeleving en pesten geldt dat het schoolniveau de sterkste samenhang laat zien. Zeker voor de verschillende indicatoren van pesten geldt: hoe hoger het schoolniveau, des te gunstiger de score (tabel 3.6). Voor de sfeer tussen klasgenoten, spijbelen en schoolwaardering komt met name naar voren dat VWO-leerlingen hierover positiever zijn dan leerlingen van de andere schoolniveaus. Ten slotte ervaren leerlingen meer druk door schoolwerk naarmate hun schoolniveau hoger is. Enkele van deze samenhangen waren niet significant in de eerder beschreven analyses (tabel 3.4). Zo zijn VMBO-b-leerlingen in de multivariate analyses positiever over hun relatie met leraren dan VWO-leerlingen en scoren HAVO-leerlingen op vrijwel alle schoolaspecten (behalve voor de relatie met leraren en gepest worden) ongunstiger dan VWO-leerlingen. Ook oordelen VWO-leerlingen in de multivariate analyses vaker

positief over school dan VMBO-t-leerlingen en spijbelen VWO-leerlingen minder vaak dan VMBO-t-leerlingen.

Daarnaast hangen leeftijd, geslacht, migratieachtergrond en gezinsvorm in de multivariate analyses duidelijk samen met de schoolindicatoren. Oudere leerlingen, jongens, leerlingen met een niet-westerse achtergrond en leerlingen uit onvolledige gezinnen scoren over het algemeen minder gunstig op verschillende schoolaspecten. Een uitzondering wat betreft de nadelige positie van jongens bij schoolbeleving vormt ervaren schooldruk: daar scoren meisjes aanzienlijk ongunstiger op dan jongens. Verder lijkt gezinswelvaart een iets minder sterke voorspeller te zijn dan de andere kenmerken: gezinswelvaart hangt samen met minder indicatoren van schoolbeleving en pesten en de verschillen zijn soms minder groot. Jongeren uit de meest welvarende gezinnen spijbelen vaker dan jongeren uit de minder welvarende gezinnen, maar oordelen positiever over de onderlinge sfeer in de klas en worden ook minder vaak gepest dan jongeren uit de minst welvarende gezinnen.

De verschillen op basis van de multivariate analyses voor leeftijd, geslacht, migratieachtergrond, gezinsvorm en gezinswelvaart zijn grotendeels vergelijkbaar met de verschillen zoals gerapporteerd

TABEL 3.6 Schoolbeleving en pesten: samenhang met leeftijd, sekse, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm (multivariate analyses, odds ratio's, voortgezet onderwijs, n=6718)

	School is (een beetje/heel) leuk	(Nogal) veel druk door schoolwerk	Gespijbelde afgelopen maand	Sfeer klasgenoten is (heel) goed (schaal)	Relatie met leraren is (heel) goed (schaal)	Heeft vaak gepest (min. 2x per maand)	Heeft vaak online gepest (min. 2x per maand)	Werd vaak gepest (min. 2x per maand)	Werd vaak online gepest (min. 2x per maand)
	OR	OR	OR	OR	OR	OR	OR	OR	OR
Leeftijd	0.72**	1.26**	1.57**	0.92**	0.83**	0.97	1.06	0.90	0.95
Sekse									
Jongen (ref. meisje)	0.71**	0.52**	1.19	1.04	1.10	2.66**	2.70**	1.24	1.02
Schoolniveau									
VWO	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
HAVO	0.79*	0.73**	1.73**	0.58**	0.94	2.01*	2.64*	1.63	2.06*
VMBO-t	0.74**	0.57**	1.53*	0.44**	1.08	3.63**	3.97**	3.90**	2.91**
VMBO-b	0.88	0.29**	1.97**	0.40**	1.31*	4.01**	5.31**	4.66**	2.76**
Migratieachtergrond									
Niet-westers (ref. geen)	0.81*	1.28**	1.30*	0.86	0.75**	2.17**	2.58**	0.84	1.86*
Gezinswelvaart									
Hoog	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Midden	0.93	0.96	0.67**	0.86	1.07	1.22	0.66	1.15	0.92
Laag	1.14	0.93	0.68*	0.61**	0.92	0.72	0.94	1.56*	1.09
Gezinsvorm									
Onvolledig (ref. volledig)	0.84*	1.13	1.45**	0.74**	0.85*	1.57*	1.18	0.92	1.45

*p<0.05; **p<0.01

in de tabellen 3.1 - 3.5. Toch zijn niet alle resultaten hetzelfde. In de multivariate analyses zien we geen leeftijdseffect voor online pesten. Ook verschillen jongens en meisjes in het voortgezet onderwijs niet van elkaar in de beoordeling van de relatie met hun leraren. Daarnaast zijn jongeren met een niet-westerse achtergrond in de multivariate analyses even positief over de onderlinge sfeer tussen klasgenoten als jongeren zonder een migratieachtergrond, terwijl zij meer druk door schoolwerk rapporteren dan jongeren zonder een migratieachtergrond. Verder zijn er in de multivariate analyses geen verschillen in de onderlinge sfeer in de klas tussen jongeren met een hoge en gemiddelde gezinswelvaart. Tot slot verschillen jongeren uit onvolledige gezinnen in de multivariate analyses niet van jongeren die wel bij beide ouders opgroeien in de mate waarin zij dader en slachtoffer zijn van online pesten.

TRENDS 2001-2017

Trendgegevens over de schoolbeleving en pesten zijn vanaf 2001 beschikbaar voor de thema's schoolwaardering, ervaren druk door schoolwerk, onderlinge sfeer tussen klasgenoten en pesten. Sinds 2005 kunnen we ook de cijfers voor spijbelgedrag in het voortgezet onderwijs vergelijken, terwijl een vergelijking in de ervaren relatie met leraren mogelijk is tussen 2013 en 2017. De trendgegevens zijn apart weergegeven voor het basisonderwijs (tabel 3.7) en het voortgezet onderwijs (tabel 3.8), waarbij deze trends voor de totale groep en voor jongens en meisjes apart gerapporteerd zijn.

SCHOOLWAARDERING

Voor het basisonderwijs zijn er geen verschillen gevonden in schoolwaardering tussen de verschillende jaren. Basisschoolleerlingen zijn sinds 2001 overwegend positief over school (83-87%) (tabel 3.7). Voor leerlingen in het voortgezet onderwijs zijn er wel verschillen zichtbaar in schoolwaardering tussen 2017 en alle eerdere jaren en dat geldt op een enkele uitzondering na voor zowel jongens als meisjes. Hoewel nog steeds een ruime meerderheid (ongeveer driekwart) van de leerlingen in het voortgezet onderwijs in 2017 positief is over school, ligt dit percentage lager dan in de eerdere HBSC-onderzoeken (tabel 3.8). Sinds 2001 daalde dit percentage van 81 naar 76 procent.

ERVAREN DRUK DOOR SCHOOLWERK

Het percentage leerlingen dat in 2017 (nogal) veel druk door schoolwerk ervaart is in zowel het basisonderwijs als voortgezet onderwijs ongeveer twee keer zo groot als dit percentage in 2001 en dit geldt voor zowel jongens als meisjes. In het basisonderwijs is tussen de opeenvolgende jaren alleen een significante toename in ervaren druk door schoolwerk zichtbaar tussen 2001 en 2005 (tabel 3.7). Voor leerlingen in het voortgezet onderwijs is een stijgende trend zichtbaar tussen 2001 en 2005, 2009 en 2013 en tussen 2013 en 2017. Het percentage van de totale groep dat veel druk ervaart steeg in de laatste vier jaar met bijna 8 procentpunten van bijna 28 naar ruim 35 procent. Voor jongens en meisjes bedroeg deze stijging respectievelijk ruim 6 en 9 procentpunten (tabel 3.8, figuur 3.1).

SPIJBELLEN

De afname in spijbelen onder meisjes tussen 2005 en 2009 heeft zich niet voortgezet in 2017 (tabel 3.8). Het percentage meisjes in het voortgezet onderwijs dat spijbelt is ten opzichte van 2013

namelijk iets toegenomen. Voor jongens zijn er geen verschillen in de scores in 2017 ten opzichte van alle eerdere jaren.

SFEER TUSSEN KLASGENOTEN

In het basisonderwijs zijn leerlingen sinds 2001 stabiel positief over de onderlinge sfeer tussen klasgenoten. Alleen tussen 2001 en 2005 is een significante stijging zichtbaar. De cijfers van 2017 verschillen alleen significant van die van 2001: in dat jaar waren leerlingen minder positief over klasgenoten dan in 2017 (tabel 3.7). In het voortgezet onderwijs laat de beoordeling van de onderlinge sfeer tussen klasgenoten een stijgende lijn zien tussen 2001 en 2013, met de duidelijkste stijging tussen 2001 en 2005, waarna deze beoordeling voor de jongens enigszins afneemt tussen 2013 en 2017 (tabel 3.8). Jongeren zijn in 2017 nog wel positiever over de sfeer in de klas dan in 2001, maar minder positief dan in 2009 (meisjes) en 2013 (jongens).

RELATIE MET LERAREN

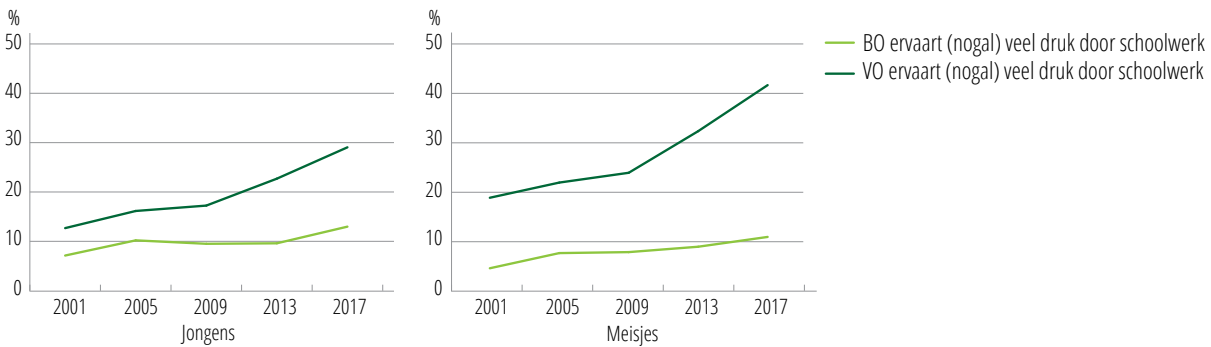
Voor zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs zijn er geen verschillen in de ervaren relatie met leraren tussen 2013 en 2017 (tabellen 3.7 en 3.8). Een (ruime) meerderheid is hier positief over (respectievelijk 89 en 65% voor het basisonderwijs en voortgezet onderwijs).

PESTEN EN GEPEST WORDEN

In 2017 geven aanzienlijk minder leerlingen in zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs aan te pesten dan in eerdere jaren (tabellen 3.7 en 3.8)³. In het basisonderwijs zijn er voor de jongens lagere niveaus van pesten zichtbaar in 2017 ten opzichte van 2001, 2005 en 2009. Jongens in het basisonderwijs pestten in 2001 ruim 5 keer zo vaak als in 2017. In het voortgezet onderwijs geldt voor zowel jongens als meisjes dat het percentage pesters in 2017 significant lager is dan in alle voorgaande jaren. In 2001 lag het percentage jongeren die structureel pesten in het voortgezet onderwijs ruim 5 keer zo hoog als in 2017. Voor jongens in het voortgezet onderwijs trad de daling vooral op tussen respectievelijk 2009 en 2013, en 2013 en 2017. Voor meisjes was er met name tussen 2013 en 2017 een daling in pestgedrag.

Niet alleen het percentage leerlingen dat aangaf te pesten is lager in 2017 dan in (bijna) alle voorgaande jaren. Dit geldt eveneens voor het percentage leerlingen dat aangeeft slachtoffer van structureel pesten te zijn⁴. Tussen 2001 en 2013 zijn deze percentages stabiel voor leerlingen op de basisschool, terwijl we in 2017 ongeveer een halvering zien in vergelijking met alle eerdere jaren. Voor jongens in het voortgezet onderwijs liggen deze percentages lager in 2017 dan in 2001, 2005 en 2009, terwijl er geen verschillen zijn tussen 2013 en 2017. Bij meisjes in het voortgezet onderwijs vertoont het percentage dat slachtoffer is van pesten een wat grilliger verloop: na een stabiele periode tussen 2001 en 2009, is dit percentage in 2013 toegenomen en in 2017 weer afgenomen. Meisjes in het voortgezet onderwijs rapporteren in 2017 minder vaak gepest te worden dan in 2001, 2005 en 2013 (tabel 3.8).

FIGUUR 3.1 Trends in ervaren druk door schoolwerk voor jongens en meisjes in het basisonderwijs (BO) en voortgezet onderwijs (VO)

TABEL 3.7 Trendgegevens 2001-2017 van schoolbeleving en pesten naar sekse, basisonderwijs (%), 2001 n=1823, 2005 n=1673, 2009 n=1792, 2013 n=1597, 2017 n=1588)^{1,2}

Jaartal	Jongens					Meisjes					Totaal				
	01	05	09	13	17	01	05	09	13	17	01	05	09	13	17
School is (een beetje/heel) leuk	84.0	83.9	83.3	87.1	84.8	89.9	89.8	90.0	92.3	91.2	86.9	86.8	86.7	89.7	88.0
(Nogal) veel druk door schoolwerk ³	7.2	10.3	9.6	9.7	13.1	4.6	7.7	7.9	9.0	11.0	5.9	9.0*	8.8	9.4	12.0
Sfeer klasgenoten is (heel) goed (schaal)	80.6	86.7	85.7	89.6	86.8	81.2	86.0	87.3	88.4	87.4	80.9	86.3*	86.5	89.0	87.1
Relatie met leraren is (heel) goed (schaal)	~4	~4	~4	87.6	87.4	~4	~4	~4	90.4	91.2	~4	~4	~4	89.0	89.3
Heeft vaak gepest (minstens 2x per maand)	10.8	11.3	9.5	4.9	2.2	3.9	3.4	3.2	2.0	1.9	7.4	7.4	6.4	3.5*	2.1
Wordt vaak gepest (minstens 2x per maand)	14.4	12.3	10.4	9.5	5.8*	9.9	10.5	10.4	11.3	5.6*	12.2	11.4	10.4	10.4	5.7*

1 * = significant verschil ten opzichte van meting ervóór
2 vet = significant verschil ten opzichte van 2017
3 door correctie van de cijfers over ervaren schooldruk voor 2013 komen de cijfers van 2013 niet overeen met de oorspronkelijke rapportage van HBSC-2013
4 alleen gegevens vanaf 2013 beschikbaar

3 We kunnen niet uitsluiten dat deze verschillen ten opzichte van eerdere jaren verklaard worden door de veranderingen in uitleg bij de vraag naar pesten, al moet hierbij opgemerkt worden dat deze uitleg slechts gedeeltelijk is aangepast (zie ook voetnoot 2).
4 Ook hier kunnen we de mogelijkheid niet uitsluiten dat de daling met een veranderde definitie van pesten samenhangt (zie ook voetnoten 2 en 3).

TABEL 3.8 Trendgegevens 2001-2017 van schoolbeleving en pesten naar sekse, voortgezet onderwijs
(%, 2001 n=5517, 2005 n=5422, 2009 n=5642, 2013 n=5571, 2017 n=6175)^{1,2,3}

Jaartal	Jongens					Meisjes					Totaal				
	01	05	09	13	17	01	05	09	13	17	01	05	09	13	17
School is (een beetje/heel) leuk	80.4	80.3	79.6	79.9	73.9*	82.3	84.8	86.2	84.6	79.0*	81.4	82.5	82.9	82.2	76.4*
(Nogal) veel druk door schoolwerk ⁴	12.8	16.3*	17.4	22.9*	29.3*	19.0	22.1	24.1	32.6*	42.0*	15.9	19.2*	20.8	27.7*	35.4*
Spijbelen	⁻⁵	15.0	14.4	10.4	13.1	⁻⁵	13.6	9.4*	8.2	11.8*	⁻⁵	14.3	11.9	9.3	12.5*
Sfeer klasgenoten is (heel) goed (schaal)	75.6	84.5*	84.8	88.8*	84.3*	77.5	83.9*	87.6	86.8	83.4	76.5	84.2*	86.2	87.8	83.9*
Relatie met leraren is (heel) goed (schaal)	⁻⁶	⁻⁶	⁻⁶	68.2	65.3	⁻⁶	⁻⁶	⁻⁶	66.2	63.2	⁻⁶	⁻⁶	⁻⁶	67.2	64.3
Heeft vaak gepest (minstens 2x per maand)	16.2	12.3	9.4	5.9*	2.9*	6.2	5.8	4.2	3.1	1.1*	11.3	9.1	6.8*	4.5*	2.0*
Wordt vaak gepest (minstens 2x per maand)	10.6	8.1	8.0	7.0	4.7	8.3	6.0	4.6	6.9*	4.2*	9.5	7.1	6.3	6.9	4.5*

1 * = significant verschil ten opzichte van meting ervóór
2 vet = significant verschil ten opzichte van 2017
3 door selectie van leerjaar 1 - 4 wijken de cijfers van 2017 iets af van de kerncijfers eerder in dit hoofdstuk
4 door correctie van de cijfers over ervaren schooldruk voor 2013 komen de cijfers van 2013 niet overeen met de oorspronkelijke rapportage van HBSC-2013
5 alleen gegevens vanaf 2005 beschikbaar
6 alleen gegevens vanaf 2013 beschikbaar

DE BELANGRIJKSTE FEITEN EN TRENDS

SCHOOLWAARDERING EN DRUK DOOR SCHOOLWERK

- Leerlingen in zowel het basisonderwijs als in het voortgezet onderwijs zijn overwegend positief over school (respectievelijk 88 en 75%). Wel ervaart een substantieel deel van de leerlingen (hoge) druk door schoolwerk en dit is vooral het geval in het voortgezet onderwijs (38 tegenover 12% in het basisonderwijs).
- Bij leerlingen in het voortgezet onderwijs is er tussen 2013 en 2017 een daling in schoolwaardering. Ook zijn deze leerlingen minder positief over school dan in alle eerdere jaren. De eerdere stijging in druk door schoolwerk bij leerlingen in het voortgezet onderwijs die zichtbaar was tussen 2001 en 2005 en 2009 en 2013, zet zich door in 2017. In vergelijking met 2001, ervaren meer dan twee keer zoveel leerlingen in het voortgezet onderwijs druk door schoolwerk in 2017.
- Leerlingen worden minder positief over school en ervaren meer druk door schoolwerk naarmate ze ouder worden. Meisjes zijn over het algemeen positiever over school dan jongens. Daarentegen beoordelen meisjes in het voortgezet onderwijs de druk door schoolwerk als zwaarder dan jongens.
- Leerlingen in het voortgezet onderwijs met een niet-westerse migratieachtergrond zijn iets minder positief over school en ervaren meer druk door schoolwerk dan leerlingen zonder een migratieachtergrond. Ook VWO-leerlingen ervaren meer druk, maar zijn positiever over school

dan leerlingen die andere schoolniveaus volgen. Leerlingen uit onvolledige gezinnen zijn minder positief over school dan leerlingen die bij beide ouders opgroeien.

SPIJBELLEN

- Ongeveer 1 op de 8 leerlingen in het voortgezet onderwijs heeft in de afgelopen maand gespijbeld. Er is sprake van een significante toename van het percentage meisjes dat spijbelt tussen 2013 en 2017 (+ 3%).
- VWO-leerlingen spijbelen minder vaak dan leerlingen in de andere onderwijstypen, terwijl oudere leerlingen, leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond, leerlingen uit gezinnen met een hoge welvaart en leerlingen uit onvolledige gezinnen vaker spijbelen.

SFEER TUSSEN KLASGENOTEN

- Een grote meerderheid van de leerlingen, zowel op de basisschool als in het voortgezet onderwijs (respectievelijk 87 en 84%), is positief over de onderlinge sfeer tussen klasgenoten.
- De beoordeling van de onderlinge sfeer tussen klasgenoten is bij leerlingen in het basisonderwijs ongeveer stabiel in de laatste 16 jaar. In het voortgezet onderwijs is er met name een stijging zichtbaar tussen 2001 en 2005 en een daling tussen 2013 en 2017 bij de jongens (van bijna 4 procentpunten).
- In het voortgezet onderwijs zijn jongere leerlingen, VWO-leerlingen, leerlingen uit gezinnen met een hoge welvaart en leerlingen uit volledige gezinnen het meest positief over de onderlinge sfeer tussen klasgenoten.

RELATIE MET LERAREN

- Bijna 90 procent van de basisschoolleerlingen uit groep 8 is (heel) positief over de relatie met zijn/haar leraren. In het voortgezet onderwijs is dit percentage een stuk lager: ongeveer twee derde van deze leerlingen beoordeelt de relatie met leraren als goed. Wel voelt ruim 80 procent van de leerlingen in beide schooltypen zich geaccepteerd door zijn/haar leraren.
- Voor zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs zijn er geen veranderingen tussen 2013 en 2017 gevonden in de waardering van de relatie met leraren.
- In het voortgezet onderwijs zijn oudere leerlingen, VWO-leerlingen, niet-westerse migranten en leerlingen uit onvolledige gezinnen minder positief over hun relatie met leraren dan jongere leerlingen, VMBO-b-leerlingen, leerlingen zonder een migratieachtergrond en leerlingen uit volledige gezinnen.

PESTEN EN GEPEST WORDEN

- Zowel in het basisonderwijs als voortgezet onderwijs komt zelf structureel pesten (minstens 2 keer per maand) weinig voor, bij ongeveer 2 procent. In het voortgezet onderwijs pesten jongens vaker structureel dan meisjes. Ongeveer 1 op de 16 basisschoolleerlingen en 1 op de 25 leerlingen in het voortgezet onderwijs geeft aan slachtoffer te zijn van structureel pesten.
- Structureel online (cyber-)pesten wordt sporadisch gerapporteerd: bijna 0.5 procent en ruim 1.5 procent van respectievelijk de basisschoolleerlingen en middelbare scholieren pest online. Ruim 1 procent van de leerlingen in het basisonderwijs en bijna 2 procent van de leerlingen in het voortgezet onderwijs zegt slachtoffer te zijn van structureel online pesten.

- Jongens in het basisonderwijs rapporteren in 2017 een vergelijkbaar niveau van zelf pesten als in 2013, terwijl er een duidelijke daling zichtbaar is ten opzichte van eerdere jaren (2001, 2005, 2009). In het voortgezet onderwijs zien we dat jongeren in 2017 minder vaak rapporteren dat zij zelf pesten dan in alle eerdere jaren. Ten opzichte van 2013 is er in 2017 sprake van een halvering van het percentage leerlingen in het voortgezet onderwijs dat rapporteert structureel te pesten.
- Het percentage leerlingen in het basisonderwijs dat in 2017 aangeeft structureel gepest te worden is aanzienlijk afgenomen ten opzichte van 2013, maar ook ten opzichte van 2009, 2005 en 2001. Voor het voortgezet onderwijs geldt eenzelfde trend. Meisjes in het voortgezet onderwijs rapporteren minder vaak structureel gepest te worden dan meisjes in 2013, 2005 en 2001. Voor jongens in het voortgezet onderwijs zien we lagere percentages in 2017 dan in 2001, 2005 en 2009. We kunnen niet uitsluiten dat deze dalingen in pesten en gepest worden ten opzichte van eerdere jaren samenhangen met de aanpassing van de uitleg over het concept pesten bij deze vragen.
- Met name VMBO-leerlingen en leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond zijn veel vaker dader en slachtoffer van pesten dan VWO-leerlingen en leerlingen zonder een migratieachtergrond.

WELBEVINDEN EN PSYCHISCHE PROBLEMEN

Gonneke **Stevens** en Margreet **de Looze**

4 WELBEVINDEN EN PSYCHISCHE PROBLEMEN

De Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) verstaat onder gezondheid zowel de afwezigheid van ziekten (waaronder psychische problemen) als de aanwezigheid van fysiek, mentaal en sociaal welbevinden (Patalay & Fitzsimons, 2016). In overeenstemming hiermee wordt in dit hoofdstuk het welbevinden en de psychische problemen van jongeren in Nederland bestudeerd. Een laag niveau van welbevinden en psychische problemen kunnen op de korte en langere termijn negatieve consequenties hebben voor jongeren. Te denken valt dan bijvoorbeeld aan schoolproblemen, een weinig succesvolle maatschappelijke carrière en moeizame sociale relaties (Jiang, Lyons, & Huebner, 2016; Ng, Huebner, & Hills, 2015; Reef, Van Meurs, Verhulst, & Van der Ende, 2010; Rutter, Kim-Cohen, & Maughan, 2006). Gezien deze negatieve consequenties en de bevinding dat driekwart van de psychische stoornissen in de volwassenheid is ontstaan tijdens de adolescentie of jongvolwassenheid (Kessler e.a., 2007; Sawyer e.a., 2012), is het essentieel om het welbevinden en de psychische problemen van jongeren in Nederland in kaart te brengen.

Het welzijn en de psychische problemen die jongeren ervaren, hebben de afgelopen jaren veel in de belangstelling gestaan, niet alleen in wetenschappelijk onderzoek, maar ook in beleid (bijv. in de Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2018; RIVM, 2018) en in de (inter)nationale media. Eerder HBSC-onderzoek toonde aan dat het grootste deel van de jongeren in Nederland in de afgelopen zestien jaar weinig psychische problemen en een hoog niveau van welbevinden ervaart (De Looze e.a., 2014; Ter Bogt, Van Dorsselaer, & Vollebergh, 2003; Van Dorsselaer, Zeijl, Van den Eeckhout, Ter Bogt, & Vollebergh, 2007; Van Dorsselaer e.a., 2010; Vollebergh e.a., 2006). Dit positieve beeld van de Nederlandse jeugd is bevestigd in internationaal vergelijkend onderzoek (Currie e.a., 2004; 2008; 2012; Inchley e.a., 2016; Ravens-Sieberer e.a., 2008). Wel waren er duidelijke verschillen in het psychisch functioneren tussen groepen jongeren: laagopgeleide jongeren en jongeren uit onvolledige gezinnen lopen bijvoorbeeld een groter risico op psychische problemen dan hoogopgeleide jongeren of jongeren uit volledige gezinnen (De Looze e.a., 2014; Ter Bogt e.a., 2003; Van Dorsselaer e.a., 2007, 2010; Vollebergh e.a., 2006). Tussen 2009 en 2013 zagen we bovendien een toename in psychosomatische klachten en een lichte afname in welbevinden bij jongeren in Nederland en alleen bij meisjes een stijging in emotionele problemen (De Looze e.a., 2014). Onderzoek in verschillende westerse landen (Scandinavische landen, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten) laat zien dat emotionele problemen onder jongeren in de afgelopen jaren (verder) zijn toegenomen (Bor, Dean, Najman, & Hayatbakhsh, 2014; Potrebny, Wiium, & Moss-Iversen Lundegård, 2017; Twenge, 2017). Het is de vraag in hoeverre deze trend ook is opgetreden in het welzijn en de psychische problematiek van jongeren in Nederland.

KERNCIJFERS

GEZONDHEIDSBELEVING⁵

Jongeren is gevraagd wat zij vinden van hun gezondheid, waarbij onderscheid gemaakt kon worden tussen 'slecht', 'redelijk', 'goed' en 'uitstekend'. Tabel 4.1 laat zien dat bijna 90 procent van de jongeren

⁵ Op de Staat van VenZ is voor gezondheidsbeleving een andere bron aangewezen als kerncijfer voor jongeren, zie 'Gezondheidsenquête/Leefstijlmonitor, CBS i.s.m. RIVM'.

in het basisonderwijs zijn of haar gezondheid omschrijft als goed of uitstekend, terwijl dit percentage lager – maar nog steeds heel hoog – is in het voortgezet onderwijs (82%). Meisjes op zowel de basisschool als in het voortgezet onderwijs beoordelen hun gezondheid minder vaak als goed of uitstekend dan jongens. Ook zijn 12-jarigen positiever over hun gezondheid dan de 13- tot en met 16-jarigen.

WELBEVINDEN

Aan de hand van de Cantril-ladder (Cantril, 1965) vroegen we jongeren hoe zij zich voelen over hun leven. Deze ladder loopt van 0 ‘slechtste leven dat ik me kan voorstellen’ tot 10 ‘beste leven dat ik me kan voorstellen’. Het is een betrouwbare en valide meting van welbevinden bij jongeren (Levin & Currie, 2014; Jovanovic, 2016). De cijfers die jongeren aan hun leven gaven, variëren van een 7.3 bij 15- en 16-jarigen tot een 8.4 bij jongens op de basisschool (zie tabel 4.1). Leerlingen in het voortgezet onderwijs zijn minder tevreden over hun leven dan leerlingen op de basisschool. Zowel op de basisschool als in het voortgezet onderwijs zijn jongens positiever over hun leven dan meisjes. Tot slot zijn jongeren met hogere leeftijd iets minder tevreden over hun leven: 12-jarigen beoordelen hun leven gemiddeld met een 8.1 en 16-jarigen met een 7.3.

PSYCHOSOMATISCHE KLACHTEN

Jongeren hebben aangegeven in hoeverre ze gedurende het laatste half jaar last hebben gehad van verschillende somatische (hoofdpijn, buikpijn, rugpijn, duizeligheid) en psychische klachten (slaapproblemen, ongelukkig voelen, slecht humeur, zenuwachtig) (Haugland, Wold, Stevenson, Aaroe, & Woynarowska, 2001; Ravens-Sieberer, Erhart e.a., 2008). Tabel 4.1 laat het percentage jongeren zien dat dit type klachten vaker dan één keer per week rapporteert. Ongeveer de helft van alle jongeren heeft ten minste één van deze klachten meer dan één keer per week, waarbij slaapproblemen, een slecht humeur en hoofdpijn het vaakst worden gerapporteerd. Leerlingen in het voortgezet onderwijs rapporteren meer somatische en psychische klachten dan leerlingen in het basisonderwijs (behalve buikpijn en slaapproblemen). In het voortgezet onderwijs zijn alle percentages aanzienlijk hoger voor meisjes dan voor jongens, terwijl dit op de basisschool alleen geldt voor het hebben van een slecht humeur en voor hoofdpijn. Binnen het voortgezet onderwijs rapporteren de 12-jarigen overwegend minder somatische en psychische klachten dan met name de 14- en 15-jarigen.

SDQ PSYCHISCHE PROBLEMEN

Alle jongeren vulden de Strength and Difficulties Questionnaire (SDQ) in (Goodman, Meltzer & Bailey, 1998), waarin jongeren rapporteren over hun gedrag en gevoelens in de afgelopen zes maanden. De probleemschalen van de SDQ bestaan in totaal uit 20 stellingen. Voor elke stelling konden jongeren een keuze maken uit drie antwoorden: (1) ‘niet waar’, (2) ‘beetje waar’ of (3) ‘zeker waar’. De SDQ maakt een onderscheid tussen vier typen problemen die elk uitgevraagd zijn met vijf stellingen. *Emotionele problemen* behoren tot het spectrum van de internaliserende stoornissen, zoals stemmings- en angststoornissen. *Gedragsproblemen* betreffen symptomen van externaliserende stoornissen, variërend van agressief gedrag (vechten en boos worden) tot liegen en stelen. De schaal *Hyperactiviteit* omvat symptomen verwant aan aandachtsstoornissen zoals een gebrek aan concentratie, rusteloosheid en impulsiviteit. De schaal *Problemen met leeftijdgenoten* bestaat ten slotte uit stellingen die wijzen op problemen met het aangaan van sociale relaties met

TABEL 4.1 Gezondheidsbeleving (%), welbevinden (cijfer) en psychosomatische klachten (%) naar onderwijstype, sekse en leeftijd (basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs			Voortgezet onderwijs							
	Totaal BO			Totaal VO			Leeftijd ³				
	J	M ¹	Tot	J	M ¹	Tot ²	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
Gezondheid goed/ uitstekend	92.0	87.1*	89.5	86.6	76.3*	81.6	88.2	82.2	80.1	79.1	78.2
Cijfer welbevinden	8.4	8.2*	8.3	7.8	7.3*	7.6	8.1	7.7	7.5	7.3	7.3
Psychosomatische klachten ⁴											
Hoofdpijn	9.3	14.0*	11.7	10.9	23.8*	17.2	14.6	14.8	19.1	19.6	18.0
Buikpijn	5.6	7.6	6.6	5.9	10.7*	8.3	8.6	8.2	8.4	7.5	8.7
Rugpijn	5.1	5.1	5.1	9.6	13.8*	11.6	8.5	10.6	12.0	13.6	13.8
Duizelig	5.0	7.0	6.0	7.1	14.3*	10.6	7.9	10.9	12.8	11.6	9.6
Slaapproblemen	23.9	25.7	24.8	21.5	28.9*	25.1	25.9	26.2	25.7	25.2	21.9
Ongelukkig	6.0	7.8	6.9	8.0	16.1*	11.9	9.1	10.9	13.2	13.6	12.9
Slecht humeur	10.5	14.9*	12.7	16.9	24.4*	20.6	17.1	20.3	22.1	23.0	20.1
Zenuwachtig	10.4	9.7	10.0	11.8	19.2*	15.4	13.4	16.4	16.0	16.1	15.0
> één keer per week psychosomatische klachten ⁵	39.6	42.6	41.1	42.0	56.6*	49.1	44.5	49.7	50.4	50.5	50.4

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 vet = verschil tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs significant
3 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven
4 meer dan één keer per week
5 meer dan één keer per week één of meer psychosomatische klachten (hoofdpijn, buikpijn, etc.)

leeftijdgenoten en problemen in de ontwikkeling van sociaal gedrag. Eerder HBSC-onderzoek bracht naar voren dat de bovenstaande indeling in typen problemen adequaat is voor verschillende groepen jongeren in Nederland (Duinhof, Stevens, Van Dorsselaer, Monshouwer & Vollebergh, 2015).

Bij de presentatie van de resultaten in dit hoofdstuk is gewerkt met afkappunten. In navolging van de aanbevelingen van de ontwikkelaar van de SDQ (Goodman e.a., 1998), is het afkappunt zo gezocht dat ongeveer 15 procent van de jongeren uit het HBSC-onderzoek van 2005 een score boven dit afkappunt vertoonde (de SDQ is in 2005 voor het eerst afgenomen in het HBSC-onderzoek). Deze aanpak maakt het mogelijk een vergelijking te maken tussen jongeren met relatief veel problemen en jongeren die weinig of geen problemen ervaren. Jeugdigen die hoger scoren dan dit afkappunt, beschouwen we dus als jeugdigen met een relatief hoge score op de betreffende schaal.

Tabel 4.2 laat zien dat het percentage jongeren met een relatief hoge score op de schaal voor emotionele problemen, hyperactiviteit en totale problemen hoger is in het voortgezet onderwijs dan op de basisschool. Meisjes rapporteren aanzienlijk vaker emotionele problemen dan jongens: op de basisschool hebben meisjes twee keer en in het voortgezet onderwijs drie keer zo vaak emotionele problemen als jongens. Meisjes in het voortgezet onderwijs scoren bovendien hoger op de totale probleemschaal dan jongens. Jongens rapporteren echter meer gedragsproblemen dan meisjes binnen beide schooltypen en op de basisschool laten jongens hogere scores op hyperactiviteit dan meisjes zien. Ten slotte zijn er alleen voor emotionele problemen verschillen naar leeftijd, waarbij de 12- en 13-jarigen minder emotionele problemen rapporteren dan de 14- en 16-jarigen.

TABEL 4.2 Probleemschalen SDQ naar onderwijstype, sekse en leeftijd (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs						Voortgezet onderwijs				
	Totaal BO			Totaal VO			Leeftijd ³				
	J	M ¹	Tot	J	M ¹	Tot ²	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
Probleemschalen SDQ											
Emotionele problemen ⁴	7.4	14.4*	10.9	9.3	28.6*	18.7	15.6	16.8	20.0	19.9	21.8
Gedragsproblemen ⁴	15.0	10.2*	12.6	16.2	11.7*	14.0	14.1	14.0	15.4	14.2	12.0
Hyperactiviteit ⁴	28.0	22.1*	25.0	27.9	28.7	28.3	28.6	28.9	28.6	30.0	24.9
Problemen met leeftijdgenoten ⁴	14.8	13.8	14.3	14.2	13.6	13.9	13.4	13.6	15.9	13.6	12.7
Totale probleemscore SDQ ⁵	16.2	15.4	15.8	16.4	23.2*	19.7	18.2	19.7	20.6	20.9	19.0

- 1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
- 2 vet = verschil tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs significant
- 3 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven
- 4 % met hoge score op betreffende probleemschaal
- 5 % met hoge score op de som van de vier probleemschalen

VERSCHILLEN NAAR MIGRATIEACHTERGROND, SCHOOLNIVEAU, GEZINSWELVAART EN GEZINSVORM

MIGRATIEACHTERGROND

Leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond scoren minder gunstig op een aantal indicatoren van welbevinden en psychische problemen dan jongeren van wie beide ouders in Nederland zijn geboren (zie tabel 4.3). Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond op zowel de basisschool als in het voortgezet onderwijs, rapporteren minder vaak een goede of uitstekende gezondheid, vaker gedragsproblemen en vaker problemen met leeftijdgenoten dan leerlingen zonder een migratieachtergrond. Het percentage jongeren in het voortgezet onderwijs dat vaker dan één keer per week psychosomatische klachten heeft, is bovendien hoger voor jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond. Voor welbevinden, emotionele problemen en de totale probleemscore zien we echter geen verschillen tussen beide groepen. Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond, zowel in het basisonderwijs als voortgezet onderwijs, scoren ten slotte aanzienlijk lager op hyperactiviteit dan leerlingen zonder een migratieachtergrond.

SCHOOLNIVEAU

Tabel 4.3 laat een duidelijke samenhang zien tussen het schoolniveau aan de ene kant en het welbevinden en de psychische problemen van leerlingen aan de andere kant, waarbij jongeren met een lager onderwijsniveau een lager welbevinden en meer problemen laten zien dan jongeren met een hoger onderwijsniveau. Behalve voor emotionele problemen, waarvoor geen verschillen op basis van opleidingsniveau zijn gevonden, scoren VWO-leerlingen gunstiger dan leerlingen in één of meer andere schoolniveaus. Soms wijken VWO-leerlingen positief af van leerlingen in alle andere schoolniveaus (gezondheidsbeleving en hyperactiviteit). Voor andere indicatoren zien we alleen verschillen tussen leerlingen op het VMBO en het VWO (psychosomatische klachten, problemen met leeftijdgenoten), of leerlingen op de HAVO en het VWO (welbevinden). Voor gedragsproblemen

TABEL 4.3 Gezondheidsbeleving (%), welbevinden (cijfer), psychosomatische klachten (%) en probleemschalen SDQ (%) naar migratieachtergrond en schoolniveau (voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs		Voortgezet onderwijs					
	Migratieachtergrond		Migratieachtergrond		Schoolniveau ¹			
	Geen	Niet-westers ²	Geen	Niet-westers ²	VMBO-b	VMBO-t	HAVO	VWO
Gezondheid goed/ uitstekend	90.7	86.4*	83.0	76.2*	76.9 ^a	80.9 ^a	81.1 ^a	85.7 ^b
Cijfer welbevinden	8.3	8.4	7.6	7.6	7.6 ^{ab}	7.5 ^{ab}	7.5 ^a	7.7 ^b
> één keer per week psychosomatische klachten	41.1	41.5	47.9	53.8*	52.8 ^a	50.5 ^{ab}	49.4 ^{ab}	45.2 ^b
Probleemschalen SDQ								
Emotionele problemen	10.7	10.9	18.2	19.5	19.3	18.7	19.7	17.6
Gedragsproblemen	11.2	17.8*	12.8	19.1*	23.3 ^a	16.7 ^b	12.6 ^c	6.7 ^d
Hyperactiviteit	27.3	14.7*	29.7	20.3*	33.7 ^a	31.7 ^a	30.5 ^a	19.7 ^b
Problemen met leeftijdgenoten	12.6	20.2*	12.4	20.5*	22.4 ^a	18.0 ^a	9.9 ^b	8.1 ^b
Totale probleemscore SDQ	15.7	15.7	19.1	20.9	28.6 ^a	22.2 ^b	19.0 ^b	12.3 ^c

- 1 verschillende letters betekenen dat verschillen tussen de groepen significant zijn (zie H1)
- 2 * = verschillen op basis van migratieachtergrond significant

nemen de problemen af met het schoolniveau van leerlingen. Het percentage jongeren dat een hoge totale probleemscore laat zien is ten slotte het hoogst op het VMBO-b en het laagst op het VWO.

GEZINSWELVAART

Voor leerlingen in het voortgezet onderwijs geldt bijna altijd dat hoe hoger de welvaart van het gezin, des te hogere niveaus van welbevinden en des te minder psychische problemen (tabel 4.4). Leerlingen uit gezinnen met een hoge welvaart hebben de meest gunstige scores, leerlingen uit gezinnen met een lage welvaart de minste gunstige, terwijl de scores van leerlingen uit gezinnen met een gemiddelde welvaart meestal een tussenpositie innemen. Voor leerlingen op de basisschool zijn er eveneens verschillen waarneembaar naar gezinswelvaart. Leerlingen uit gezinnen met een lage welvaart scoren minder gunstig dan leerlingen uit gezinnen met een hoge en vaak ook gemiddelde welvaart. Voor hyperactiviteit zijn er in beide schooltypen ten slotte geen verschillen op basis van gezinswelvaart, terwijl hetzelfde geldt voor gedragsproblemen bij leerlingen op de basisschool.

GEZINSVORM

Leerlingen uit onvolledige gezinnen (dat wil zeggen jongeren die niet opgroeien bij beide biologische ouders) in zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs scoren minder gunstig op nagenoeg alle indicatoren van welzijn en psychische problemen dan jongeren uit volledige gezinnen (tabel 4.4). Zo geven jongeren uit onvolledige gezinnen hun leven bijvoorbeeld een half cijfer lager dan jongeren uit volledige gezinnen. Ook heeft 25 procent van de jongeren uit onvolledige gezinnen in het voortgezet onderwijs veel emotionele problemen, terwijl dit geldt voor 17 procent van de jongeren uit volledige gezinnen.

TABEL 4.4 Gezondheidsbeleving (%), welbevinden (cijfer), psychosomatische klachten (%) en probleemschalen SDQ (%) naar gezinswelvaart en gezinsvorm (basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs					Voortgezet onderwijs				
	Gezinswelvaart ¹			Gezinsvorm		Gezinswelvaart ¹			Gezinsvorm	
	Laag	Midden	Hoog	Onvolledig	Volledig ²	Laag	Midden	Hoog	Onvolledig	Volledig ²
Gezondheid goed/ uitstekend	82.3 ^a	90.2 ^b	90.1 ^b	86.9	90.2	73.1 ^a	80.1 ^b	85.3 ^c	75.4	83.5 [*]
Cijfer welbevinden	7.8 ^a	8.3 ^b	8.5 ^c	7.9	8.4 [*]	7.2 ^a	7.5 ^b	7.8 ^c	7.2	7.7 [*]
> één keer per week psychosomatische klachten	49.9 ^a	42.9 ^{ab}	36.5 ^b	49.9	38.5 [*]	56.9 ^a	48.5 ^b	48.3 ^b	57.3	46.6 [*]
Probleemschalen SDQ										
Emotionele problemen	18.5 ^a	11.0 ^{ab}	9.6 ^b	14.5	10.0 [*]	26.0 ^a	20.2 ^b	15.9 ^c	25.0	16.8 [*]
Gedragsproblemen	20.1	11.3	12.0	17.5	11.2 [*]	20.7 ^a	14.1 ^b	12.6 ^b	18.9	12.5 [*]
Hyperactiviteit	25.4	24.2	26.0	30.4	23.6 [*]	27.0	27.0	30.1	34.5	26.4 [*]
Problemen met leeftijdgenoten	24.7 ^a	13.3 ^b	12.8 ^b	18.3	13.1 [*]	22.1 ^a	15.0 ^b	10.8 ^c	17.7	12.7 [*]
Totale probleemscore SDQ	26.6 ^a	16.0 ^b	13.6 ^b	20.9	14.5 [*]	27.7 ^a	20.5 ^b	17.2 ^c	27.0	17.5 [*]

1 verschillende letters betekenen dat verschillen tussen de groepen (gezinswelvaart) significant zijn (zie H1)
2 * = verschil op basis van gezinsvorm significant

MULTIVARIATE ANALYSES

In tabel 4.5 is de samenhang tussen de verschillende achtergrondvariabelen (leeftijd, sekse, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm) en de indicatoren van welbevinden en psychische problemen weergegeven voor leerlingen in het voortgezet onderwijs. Deze resultaten geven de samenhang weer tussen de verschillende achtergrondvariabelen en de indicatoren van welbevinden en psychische problemen, terwijl rekening wordt gehouden met het feit dat bepaalde achtergrondvariabelen ook gerelateerd zijn aan elkaar (bijvoorbeeld gezinswelvaart en gezinsvorm, zie hoofdstuk 1). Uit de resultaten van de multivariate analyses blijkt dat, in overeenstemming met de resultaten uit tabel 4.1 en 4.2, psychosomatische klachten en emotionele problemen toenemen met de leeftijd van jongeren, terwijl de gezondheidsbeleving en het welbevinden afnemen. Ook de sekseverschillen stemmen overeen met deze eerdere resultaten: jongens hebben minder psychosomatische klachten, minder emotionele problemen, meer gedragsproblemen en minder totale problemen en zijn meer tevreden over hun gezondheid en hun leven dan meisjes.

Behalve voor emotionele problemen, laat tabel 4.5 verder zien dat jongeren op het VWO positiever zijn over hun leven en gezondheid en minder vaak psychische problemen rapporteren dan hun leeftijdgenoten in lagere schooltypen. Met name de verschillen tussen jongeren op het VMBO-b en het VWO zijn aanzienlijk. De gevoelens over hun leven variëren echter nagenoeg niet met het schoolniveau van jongeren: alleen jongeren op de HAVO geven een iets lager cijfer voor hun leven dan jongeren op het VWO. Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond hebben vaker gedragsproblemen, problemen met leeftijdgenoten en zijn minder vaak positief over hun

gezondheid dan jongeren zonder een migratieachtergrond, ook wanneer rekening wordt gehouden met alle andere achtergrondvariabelen (zoals schoolniveau en gezinswelvaart). Jongeren zonder een migratieachtergrond rapporteren daarentegen vaker symptomen van hyperactiviteit dan jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond.

Jongeren uit gezinnen met een hoge gezinswelvaart rapporteren minder emotionele problemen en problemen met leeftijdgenoten en zijn tevredener over hun gezondheid en welzijn dan jongeren uit gezinnen met een gemiddelde en lage welvaart. Vooral de verschillen in levenstevredenheid tussen jongeren uit gezinnen met een hoge en lage welvaart zijn groot. De resultaten van deze multivariate analyses verschillen op een paar punten met die van de bivariate analyse zoals gerapporteerd in tabel 4.4. De samenhang van gezinswelvaart met psychosomatische klachten en gedragsproblemen verdwijnt in de multivariate analyses, terwijl jongeren uit gezinnen met een hoge welvaart vaker symptomen van hyperactiviteit rapporteren dan jongeren uit minder welvarende gezinnen als we rekening houden met de andere achtergrondvariabelen. Jongeren uit onvolledige

TABEL 4.5 Gezondheidsbeleving, welbevinden, psychosomatische klachten en probleemschalen SDQ: samenhang met leeftijd, sekse, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm (multivariate analyses, odds ratio's en B-coëfficiënten, voortgezet onderwijs, n=6718)

	Gezondheid goed/ uitstekend	Cijfer wel-bevinden	> één keer per week psycho-somatische klachten	SDQ Emotionele problemen	SDQ Gedrags-problemen	SDQ Hyper-activiteit	SDQ Problemen met leeftijd-genoten	Totale probleemscore SDQ
	OR	B	OR	OR	OR	OR	OR	OR
Leeftijd	0.85**	-0.18**	1.05*	1.09**	0.95	0.98	1.00	1.01
Sekse								
Jongen (ref. meisje)	2.06**	0.51**	0.56**	0.26**	1.54**	0.93	1.13	0.66**
Schoolniveau								
VWO	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
HAVO	0.72**	-0.13*	1.17	1.16	2.12**	1.86**	1.24	1.71**
VMBO-t	0.72**	-0.10	1.20*	1.04	2.63**	2.00**	2.25**	1.96**
VMBO-b	0.64**	0.08	1.26*	1.02	3.90**	2.27**	2.96**	2.69**
Migratieachtergrond								
Niet-westers (ref. geen)	0.76**	0.13	1.16	0.92	1.49**	0.58**	1.56**	0.96
Gezinswelvaart								
Hoog	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Midden	0.78**	-0.24**	0.93	1.24**	0.96	0.78**	1.30**	1.10
Laag	0.63**	-0.50**	1.17	1.63**	1.22	0.72*	1.63**	1.39**
Gezinsvorm								
Onvolledig (ref. volledig)	0.70**	-0.44**	1.41**	1.56**	1.33**	1.40**	1.12	1.48**

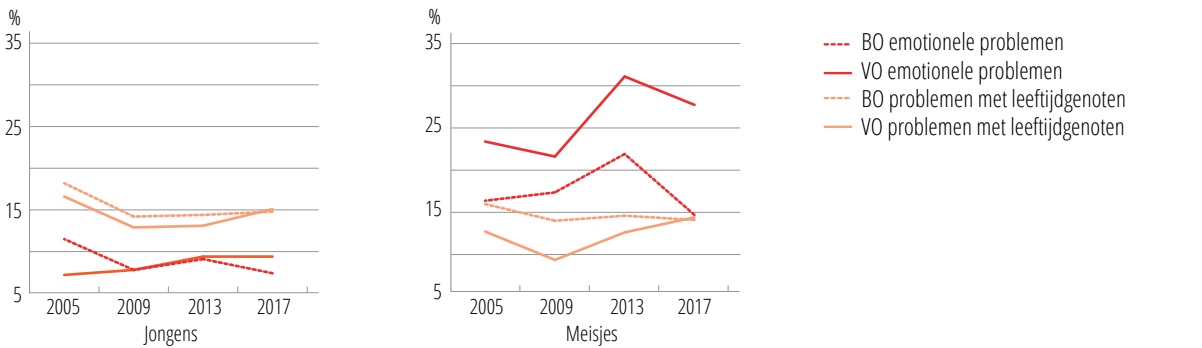
*p<0.05; **p<0.01

gezinnen rapporteren in de multivariate analyses ten slotte minder gunstig dan jongeren uit volledige gezinnen op nagenoeg alle indicatoren van welbevinden en psychische problemen.

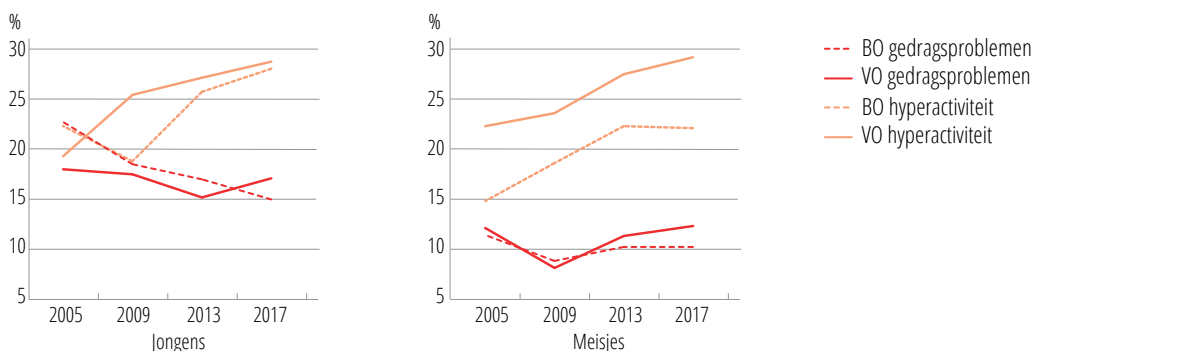
TRENDS 2001 – 2017

De tabellen 4.6 en 4.7 laten de veranderingen over tijd zien in welbevinden (vanaf 2001), psychosomatische klachten (vanaf 2001) en SDQ psychische problemen (vanaf 2005), waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen leerlingen binnen het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs evenals tussen jongens en meisjes. Ook zijn de trends in SDQ psychische problemen weergegeven in figuur 4.1 en 4.2. Er hebben zich nauwelijks veranderingen in welbevinden en psychische problemen voorgedaan tussen 2013 en 2017: voor 41 van de 48 vergelijkingen tussen beide jaren komen geen verschillen naar voren. Wel rapporteren jongens en meisjes in het basisonderwijs in 2017 iets minder psychosomatische klachten dan vier jaar geleden. Ook is het percentage meisjes in het basisonderwijs dat emotionele problemen heeft in 2017 lager dan in 2013. Ten slotte is voor meisjes binnen het voortgezet onderwijs een daling in gezondheidsbeleving gevonden tussen 2013 en 2017.

FIGUUR 4.1 Trends in emotionele problemen en problemen met leeftijdgenoten voor jongens en meisjes in het basisonderwijs (BO) en voortgezet onderwijs (VO)

FIGUUR 4.2 Trends in gedragsproblemen en hyperactiviteit voor jongens en meisjes in het basisonderwijs (BO) en voortgezet onderwijs (VO)

De vergelijkingen tussen de cijfers van 2017 enerzijds en die van 2001, 2005 en 2009 anderzijds voor welbevinden, laten zien dat er zich voor leerlingen op de basisschool nauwelijks veranderingen hierin hebben voorgedaan in de laatste 16 jaar. Jongens en meisjes in het voortgezet onderwijs waren daarentegen in 2001 en 2009 (iets) positiever over hun leven dan in 2017. Voor gezondheidsbeleving zijn er zowel voor leerlingen in het basisonderwijs als voortgezet onderwijs nagenoeg geen verschillen in scores tussen 2017 en scores in 2001, 2005 en 2009.

Vergelijken we de cijfers van 2017 over psychische problemen (psychosomatische klachten en de SDQ probleemschalen) met de jaren vóór 2013, dan zien we dat meisjes in het voortgezet onderwijs in 2005 en 2009 minder psychosomatische klachten, emotionele problemen, gedragsproblemen (2009), hyperactiviteit, problemen met leeftijdgenoten (2009) en totale problemen rapporteerden dan nu. Anders gezegd laten de cijfers zien dat er voor nagenoeg alle indicatoren van psychische problemen voor deze meisjes een stijging zichtbaar is in 2013 die niet ongedaan gemaakt is in 2017. Voor jongens in het voortgezet onderwijs zijn er nauwelijks verschillen in psychische problemen tussen 2017 en de jaren vóór 2013. Deze jongens rapporteerden alleen minder psychosomatische klachten in 2005 en 2009 dan in 2017 en minder hyperactiviteit in 2005 dan in 2017. Voor leerlingen op de basisschool is het percentage dat hoog scoort op psychische problemen overwegend stabiel vanaf 2001/2005. Wanneer er al veranderingen zijn, wijzen deze veelal op een daling van psychische problemen. Zo rapporteerden jongens op de basisschool in 2005 meer emotionele problemen en gedragsproblemen dan in 2017. Alleen voor hyperactiviteit is een stijging zichtbaar tussen 2005 en 2017 bij meisjes op de basisschool.

TABEL 4.6 Trendgegevens 2001-2017 van gezondheidsbeleving, welbevinden, psychosomatische klachten en probleemschalen SDQ naar sekse, basisonderwijs (%), 2001 n=1823, 2005 n=1673, 2009 n=1792, 2013 n=1597, 2017 n=1588)^{1,2}

Jaartal	Jongens					Meisjes					Totaal				
	01	05	09	13	17	01	05	09	13	17	01	05	09	13	17
Gezondheid goed/ uitstekend	87.0	90.6	90.8	91.1	92.0	84.3	86.0	89.6	87.3	87.1	85.7	88.3	90.2	89.2	89.5
Cijfer welbevinden	8.6	8.3*	8.4	8.3	8.4	8.6	8.1*	8.2	8.1	8.2	8.6	8.2*	8.3	8.2	8.3
> één keer per week psychosomatische klachten	49.1	36.2*	41.5	48.4	39.6*	52.9	41.3*	49.3*	50.7	42.6*	51.0	38.8*	45.4*	49.5	41.1*
Probleemschalen SDQ															
Emotionele problemen	3	11.5	7.8	9.1	7.4	3	16.1	17.1	21.7	14.4*	3	13.8	12.4	15.4	10.9*
Gedragsproblemen	3	22.7	18.5	17.0	15.0	3	11.4	8.8	10.2	10.2	3	17.1	13.6	13.6	12.6
Hyperactiviteit	3	22.3	18.8	25.7*	28.0	3	14.8	18.6	22.3	22.1	3	18.6	18.7	24.0*	25.0
Problemen met leeftijdgenoten	3	18.2	14.2	14.4	14.8	3	15.7	13.7	14.3	13.8	3	17.0	14.0	14.3	14.3
Totale probleemscore SDQ	3	19.6	14.6	17.3	16.2	3	15.2	14.8	17.5	15.4	3	17.4	14.7	17.4	15.8

1 * = significant verschil ten opzichte van meting ervóór
2 vet = significant verschil ten opzichte van 2017
3 alleen gegevens vanaf 2005 beschikbaar

TABEL 4.7 Trendgegevens 2001-2017 van gezondheidsbeleving, welbevinden, psychosomatische klachten en probleemschalen SDQ naar sekse, voortgezet onderwijs (%; 2001 n=5517, 2005 n=5422, 2009 n=5642, 2013 n=5571, 2017 n=6175)^{1,2,3}

Jaartal	Jongens					Meisjes					Totaal				
	01	05	09	13	17	01	05	09	13	17	01	05	09	13	17
Gezondheid goed/uitstekend	83.7	87.9*	87.6	88.9	86.2	75.6	78.3	81.0	81.1	76.7*	79.7	83.2	84.4	85.0	81.6*
Cijfer welbevinden	8.1	8.0	8.0	7.8*	7.9	7.8	7.5*	7.7*	7.3*	7.3	8.0	7.7*	7.9*	7.6*	7.6
>één keer per week psychosomatische klachten	39.7	30.1*	37.1*	42.6*	43.0	53.5	48.4	51.1	57.8*	56.2	46.5	39.1*	44.0	50.0*	49.4
Probleemschalen SDQ															
Emotionele problemen	- ⁴	7.2	7.8	9.4	9.4	- ⁴	23.2	21.4	31.0*	27.6	- ⁴	15.1	14.5	20.0*	18.2
Gedragsproblemen	- ⁴	18.0	17.5	15.2	17.1	- ⁴	12.1	8.1*	11.3*	12.3	- ⁴	15.1	12.9	13.3	14.8
Hyperactiviteit	- ⁴	19.3	25.4*	27.1	28.7	- ⁴	22.3	23.6	27.5	29.2	- ⁴	20.8	24.5*	27.3	29.0
Problemen met leeftijdgenoten	- ⁴	16.6	12.9	13.1	15.1	- ⁴	12.4	9.0	12.3*	14.1	- ⁴	14.6	11.0*	12.7	14.6
Totale probleemscore SDQ	- ⁴	13.7	14.6	16.0	17.1	- ⁴	19.2	14.6*	24.1*	23.6	- ⁴	16.4	14.6	20.0*	20.3

1 * = significant verschil ten opzichte van meting ervóór
2 vet = significant verschil ten opzichte van 2017
3 door selectie van leerjaar 1 - 4 wijken de cijfers van 2017 iets af van de kerncijfers eerder in dit hoofdstuk
4 alleen gegevens vanaf 2005 beschikbaar

BELANGRIJKSTE FEITEN EN TRENDS

GEZONDHEIDSBELEVING EN WELBEVINDEN

- Leerlingen op de basisschool geven hun leven gemiddeld een 8.3; jongeren in het voortgezet onderwijs een 7.6. Bijna 90 procent van de leerlingen op de basisschool beoordeelt zijn/haar gezondheid als goed of uitstekend, terwijl dit percentage ruim 80 procent is in het voortgezet onderwijs.
- In 2013 was er een daling in het welbevinden van jongens en meisjes in het voortgezet onderwijs ten opzichte van 4 jaar eerder. Deze daling in welbevinden is niet ongedaan gemaakt in 2017. Voor meisjes in het voortgezet onderwijs is er een lichte daling in gezondheidsbeleving tussen 2013 en 2017.
- Meisjes, jongeren uit gezinnen met een lage welvaart en jongeren uit onvolledige gezinnen zijn aanzienlijk minder tevreden over hun leven en beoordelen hun gezondheid minder vaak als goed of uitstekend dan jongens, jongeren uit gezinnen met een hoge welvaart en jongeren uit volledige gezinnen. Bovendien zijn jongeren op het VWO en zonder een migratieachtergrond positiever over hun gezondheid dan jongeren in andere schoolniveaus en met een niet-westerse migratieachtergrond.

PSCHOSOMATISCHE KLACHTEN EN SDQ PSYCHISCHE PROBLEMEN

- Bijna de helft van de jongeren binnen het voortgezet onderwijs heeft meer dan één keer per week psychosomatische klachten. Dit geldt voor ruim 40 procent van de leerlingen op de basisschool. Van alle klachten die we hebben uitgevraagd, komen slaapproblemen het vaakst voor.
- Er hebben zich nauwelijks veranderingen in psychosomatische en psychische problemen (emotionele problemen, gedragsproblemen, hyperactiviteit, problemen met leeftijdgenoten en totale problemen) voorgedaan tussen 2013 en 2017.
- Meisjes in het voortgezet onderwijs rapporteren in 2017 wel meer psychosomatische klachten, emotionele problemen, gedragsproblemen, hyperactiviteit, problemen met leeftijdgenoten en totale problemen dan in 2009 (en gedeeltelijk in 2005). Voor deze meisjes was er een stijging in psychische problemen in 2013 die gestabiliseerd is in 2017.
- Meisjes scoren aanzienlijk vaker hoog op psychosomatische klachten, emotionele en totale problemen dan jongens, terwijl jongens vaker gedragsproblemen rapporteren.
- Behalve voor emotionele problemen, zijn er aanzienlijke effecten voor schoolniveau: VWO-leerlingen laten verreweg de minste psychische problemen zien, VMBO-b-leerlingen de meeste.
- Leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond rapporteren meer gedragsproblemen en problemen met leeftijdgenoten, maar minder hyperactiviteit dan leerlingen zonder een migratieachtergrond.
- Jongeren uit gezinnen met een hoge welvaart rapporteren minder problemen met leeftijdgenoten en emotionele problemen dan jongeren uit gezinnen met een lage en gemiddelde welvaart, terwijl zij vaker symptomen van hyperactiviteit rapporteren.
- Jongeren uit onvolledige gezinnen hebben meer psychosomatische klachten, emotionele problemen, gedragsproblemen, hyperactiviteit en totale problemen dan jongeren uit volledige gezinnen.

GEZONDHEIDSGEDRAG EN GEWICHT

Maartje **Boer**, Daphne **Visser** en Margreet **de Looze**

5 GEZONDHEIDSGEDRAG EN GEWICHT

Over eet- en beweegpatronen van jongeren maken onderzoekers en beleidsmakers zich al jaren zorgen (Hamberg-Van Reenen & Meijer, 2014; Keyes, Maslowsky, Hamilton, & Schulenberg, 2015; VWS, 2011). Dit heeft te maken met bevindingen uit eerder onderzoek dat een aanzienlijk deel van de jongeren te veel eet, verkeerd eet en te weinig beweegt en dat dit deel toeneemt naarmate jongeren ouder worden (De Looze e.a., 2014; Hamberg-Van Reenen & Meijer, 2014; Keyes, e.a., 2015; Shochat, Cohen-Zion, & Tzischinsky, 2014). Een gevarieerd en gezond eetpatroon en voldoende beweging draagt bij aan een goede gezondheid en het welbevinden van jongeren (Sahoo e.a., 2015). Zo hangt dit bijvoorbeeld samen met een gezond gewicht (Sahoo e.a., 2015; Warburton, Nicol & Bredin, 2006).

Net als in andere landen komt in Nederland overgewicht (te) vaak voor (Abarca-Gómez, e.a., 2017). In 2013 had bijvoorbeeld 1 op de 8 jongeren in het voortgezet onderwijs overgewicht (De Looze e.a., 2014). Deze jongeren lopen een groter risico op fysieke problemen en problemen rondom sociaal en emotioneel welbevinden (Sahoo e.a., 2015). Ondergewicht kwam in 2013 bij 1 op de 7 jongeren in het voortgezet onderwijs voor (De Looze e.a., 2014). Langdurig ondergewicht kan leiden tot ondervoeding, met als mogelijk gevolg vertraagde lichaamsgroei, verminderde energie of concentratieproblemen (Delisle & WHO, 2005). Wanneer jongeren een gezond gewicht hebben, dan hoeft dit nog niet te betekenen dat zij tevreden zijn over hun eigen lichaam (De Looze e.a., 2014). Jongeren lijken namelijk gevoelig voor culturele normen op het gebied van uiterlijk en verzorging, waaronder de voorkeur voor slanke en atletische lichamen. Dit kan gevolgen hebben voor hun lichaamstevredenheid. In overeenstemming hiermee toonde eerder onderzoek aan dat meisjes geneigd zijn zichzelf te dik te vinden en jongens zichzelf vaak niet gespierd genoeg (Ter Bogt e.a., 2006).

Dit hoofdstuk geeft een beeld van het gezondheidsgedrag en gewicht van jongeren in Nederland anno 2017. Hierbij wordt gekeken naar de eetpatronen, het beweeggedrag, slaappatronen en (beleving van) over- en ondergewicht. In het voorafgaande HBSC-onderzoek zagen we een gunstige trend in het eetgedrag van jongeren. Zo was er in het voortgezet onderwijs een daling tussen 2009 en 2013 zichtbaar in het dagelijks nuttigen van frisdrank en snoep. Ook aten jongeren in zowel het basisonderwijs als voortgezet onderwijs vergeleken met 2001 in 2013 vaker groenten (De Looze e.a., 2014). In dit hoofdstuk zien we of deze gunstige trends zich voortgezet hebben in 2017. Daarnaast was er in 2013 in het voortgezet onderwijs vooral bij meisjes een toename in overgewicht ten opzichte van eerdere jaren (De Looze e.a., 2014). Het is de vraag of deze ongunstige trends zich door hebben gezet in 2017.

Nieuw in het huidige HBSC-onderzoek is de aandacht voor slaappgedrag. In vergelijking met de kindertijd, slapen adolescenten vaak aanzienlijk minder lang en wordt de kwaliteit van hun slaap ook minder goed, bijvoorbeeld omdat zij moeilijker inslapen of vaker wakker worden gedurende de nacht (Shochat e.a., 2014). Dit heeft te maken met veranderingen in zowel biologische factoren (bijv. hormonen) als omgevingsfactoren. Omgevingsfactoren zijn bijvoorbeeld hogere ervaren druk op school, minder ouderlijk toezicht of meer buitenschoolse activiteiten (Jenni & O'Connor, 2005). Jongeren die onvoldoende of slecht slapen, hebben slechtere schoolprestaties, vertonen meer psychosociale problemen en risicogedrag en hebben vaker overgewicht dan jongeren die voldoende slapen en een goede slaapkwaliteit ervaren (Fatima, Doi & Mamun, 2015; Shochat e.a., 2014). De

aanbevolen hoeveelheid slaap voor jongeren hangt af van de leeftijd: minimaal negen uur voor 6- tot en met 13-jarigen en minimaal acht uur voor 14- tot en met 17-jarigen (Hirshkowitz e.a., 2015). In het huidige HBSC-onderzoek gaan we na hoeveel uur jongeren gemiddeld per nacht slapen en welk aandeel van hen aan deze norm voldoet. Daarnaast vragen we ook naar de ervaren kwaliteit van slaap.

KERNCIJFERS⁶

ETEN EN DRINKEN

Aan jongeren is gevraagd hoe vaak ze ontbijten, groente, fruit, snoep of chocola eten en frisdrank met suiker drinken. Bij ontbijt wordt in de vragenlijst aangegeven dat het gaat om meer dan een glas melk, vruchtensap of kop thee. Een grote meerderheid van de jongeren in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs (gemiddeld 80%) geeft aan doordeweeks iedere dag te ontbijten (tabel 5.1). Daarnaast eet ongeveer een derde van de jongeren dagelijks fruit en bijna de helft van de leerlingen eet dagelijks groente. Verder snoept ruim een kwart van de jongeren dagelijks. Ongeveer 1 op de 6 jongeren drinkt dagelijks suikerhoudende frisdrank.

Leerlingen in het basisonderwijs hebben over het algemeen gezondere eetgewoontes dan leerlingen in het voortgezet onderwijs. Zo ontbijten zij vaker, eten ze aanzienlijk vaker fruit en drinken minder frisdrank dan leerlingen in het voortgezet onderwijs. Daarnaast geldt dat naarmate jongeren ouder worden, zij er over het algemeen ongezonder eetpatronen op na gaan houden. Van de 12-jarigen antwoordt 85 procent iedere doordeweekse dag te ontbijten, terwijl dit geldt voor 73 procent van de 15-jarigen. Een iets kleinere afname is te zien in het dagelijks eten van fruit: van 38 procent onder de 12-jarigen naar 30 procent onder de 14-jarigen. Er zijn geen verschillen tussen de leeftijdsgroepen in het dagelijks eten van groente. Het percentage jongeren dat dagelijks suikerhoudende frisdrank drinkt groeit van 16 procent bij de 12-jarigen naar 23 procent bij de 15-jarigen. Dit nadelige patroon geldt niet voor snoepen: het percentage jongeren dat dagelijks snoep of chocola eet neemt licht af tussen 13- en 16-jarige leeftijd. Verder blijkt dat meisjes over het algemeen gezonder eten en drinken dan jongens. Zowel in het basisonderwijs als in het voortgezet onderwijs zijn het de meisjes die meer fruit en groente eten en minder frisdrank drinken dan jongens. Daar staat tegenover dat meisjes in het voortgezet onderwijs minder vaak ontbijten dan jongens.

BEWEGEN

De volgende vragen over bewegen zijn voorgelegd aan jongeren: ‘op hoeveel dagen van de laatste zeven dagen was je minstens 60 minuten per dag bezig met lichaamsbeweging?’ (Prochaska, Sallis, & Long, 2001) en ‘hoe vaak doe je ongeveer aan een sport of speel je in je vrije tijd, zodat je buiten adem raakt of gaat zweten?’ (Van Dorsselaer, Zeijl, Van den Eeckhout, Ter Bogt, & Vollebergh, 2007). Ook konden jongeren aangeven of zij lid waren van een sportvereniging of dansschool (Tiessen-Raaphorst, 2015; Van den Broek, 2014). Driekwart van alle leerlingen is lid van een sport- of dansclub en ruim 80 procent van de jongeren geeft aan minstens twee keer per week intensief te sporten of buiten te spelen (tabel 5.2). Basisschoolleerlingen zijn vaker lid van een sport- of dansclub dan

6 Voor voeding, bewegen en overgewicht is binnen de Leefstijlmonitor (2017) een andere bron aangewezen als kerncijfer voor jongeren, zie ‘VCP/Leefstijlmonitor, RIVM, 2012-2014’, Gezondheidsenquête/Leefstijlmonitor, CBS i.s.m. RIVM.

TABEL 5.1 Eten en drinken naar onderwijstype, sekse en leeftijd (%; basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs			Voortgezet onderwijs							
	Totaal BO			Totaal VO			Leeftijd ³				
	J	M ¹	Tot	J	M ¹	Tot ²	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
Ontbijten											
Door de week elke dag	89.8	88.9	89.4	82.3	72.6*	77.6	85.3	79.7	74.9	72.8	75.2
Fruit											
Iedere dag 1x of meer	39.5	50.2*	44.9	26.9	36.1*	31.4	37.6	32.3	29.8	27.1	30.1
Groente											
Iedere dag 1x of meer	42.4	52.0*	47.2	41.1	49.7*	45.3	47.5	44.0	43.8	43.8	48.3
Snoep of chocola											
Iedere dag 1x of meer	27.2	26.2	26.7	27.2	27.8	27.5	28.8	30.4	29.2	24.8	23.2
Frisdrank											
Iedere dag 1x of meer	13.4	9.3*	11.3	22.5	16.4*	19.5	15.5	19.6	20.1	22.6	19.5

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 vet = verschil tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs significant
3 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven

leerlingen in het voortgezet onderwijs (80 tegenover 73%) en sporten vaker minstens twee keer per week (92 tegenover 79%). Gemiddeld gezien bewegen jongeren op ruim vier dagen in de week minimaal één uur. Leerlingen op de basisschool bewegen op iets meer dagen minimaal één uur dan leerlingen in het voortgezet onderwijs (4.5 tegenover 4.2 dagen gemiddeld per week). Al met al krijgen basisschoolleerlingen meer beweging dan middelbare scholieren.

Daarnaast geldt dat naarmate jongeren ouder worden, de hoeveelheid beweging geleidelijk afneemt. De 12-jarigen bewegen gemiddeld 4.4 dagen minimaal één uur, terwijl 16-jarigen gemiddeld 4.0 dagen minimaal één uur bewegen. Ook wordt de groep die minstens twee keer per week intensief sport of buiten speelt kleiner met de leeftijd: er is hierin vooral een daling zichtbaar tussen het 12e en 13e levensjaar en tussen het 14e en 16e levensjaar. Daarnaast neemt het percentage leerlingen dat lid is van een sportclub af tussen de leeftijd van 12 en 13 jaar (van 79 naar 72%). De 14-, 15- en 16-jarigen zijn ongeveer even vaak lid van een sportclub als de 13-jarigen. Ten slotte zijn er sekseverschillen in beweegpatronen van jongeren. In zowel het basisonderwijs als in het voortgezet onderwijs bewegen jongens vaker minimaal één uur dan meisjes. In het voortgezet onderwijs doen jongens vaker aan intensieve sporten en zijn vaker lid van een sport- of dansclub dan meisjes.

(BELEVING) GEWICHT EN DIEET

In het HBSC-onderzoek geven jongeren zelf aan wat hun lengte en gewicht is en op basis daarvan wordt een ‘Body Mass Index’-score (BMI) berekend. Hoewel er mogelijk enige mate van subjectiviteit is in de weergave van lengte en gewicht, blijkt deze procedure voldoende betrouwbare schattingen op te leveren van de BMI en geldt deze score als een goede indicator van algemene gezondheid (Himes, Hannan, Wall, & Neumark-Sztainer, 2005). In het huidige HBSC-onderzoek zijn de BMI-

grenzen van over- en ondergewicht gebaseerd op de *Vijfde Landelijke Groeistudie* (Schönbeck & Van Buuren, 2010). Deze komen overeen met internationaal vastgestelde afkappunten (Cole, Bellizzi, Flegal, & Diets, 2000; Cole, Flegal, Nicholis, & Jackson, 2007). Naast hun lengte en gewicht is leerlingen gevraagd wat zij van hun eigen lichaam vinden, waarbij zij konden kiezen tussen de antwoordmogelijkheden ‘veel te dun’, ‘een beetje te dun’, eigenlijk precies goed’, ‘een beetje te dik’ of ‘veel te dik’.

Van alle leerlingen heeft ongeveer 16 procent ondergewicht, 74 procent een goed gewicht en 10 procent overgewicht, waarbij enkele leeftijds- en sekseverschillen naar voren kwamen (tabel 5.2). Zo hebben jongeren minder vaak ondergewicht naarmate zij ouder worden: er is vooral een daling te zien in het percentage leerlingen met ondergewicht tussen de leeftijd van 13 en 14 jaar (van 21 naar 14%). Overgewicht komt niet significant vaker voor bij specifieke leeftijdsgroepen. Verder hebben 16-jarigen vaker een gezond gewicht dan de 12-, 13- en 14-jarigen. In het voortgezet onderwijs hebben jongens vaker overgewicht dan meisjes (11 tegenover 8%).

Ruim de helft van de jongeren is tevreden over hun lichaam. Leerlingen in het voortgezet onderwijs zijn over het algemeen minder tevreden over hun lichaam dan leerlingen in het basisonderwijs. Bovendien worden jongeren in de loop van de adolescentie gemiddeld gezien minder tevreden over hun lichaam. Zo vinden jongeren vanaf 13-jarige leeftijd minder vaak dat ze een goed gewicht hebben dan 12-jarigen. Opvallend hierbij is dat juist 16-jarigen het vaakst een gezond gewicht hebben. Naast verschillen op basis van leeftijd zijn er eveneens sekseverschillen in

de lichaamsbeleving van jongeren. In zowel het basisonderwijs als voortgezet onderwijs zijn jongens vaker tevreden over hun eigen lichaam dan meisjes. Jongens geven namelijk vaker aan dat hun gewicht goed is en vinden zichzelf beduidend minder vaak te dik dan meisjes. Daarnaast geven jongens in het voortgezet onderwijs bijna twee keer zo vaak aan dat ze zichzelf te dun vinden dan meisjes. Deze resultaten zijn opmerkelijk, omdat jongens in het voortgezet onderwijs vaker overgewicht hebben dan meisjes.

In zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs is ongeveer 1 op de 15 jongeren op dieet. Tussen 12- en 15-jarige leeftijd is er een stijging te zien in het percentage jongeren dat een dieet volgt (5 tegenover 8%). De 16-jarigen verschillen hierin niet van de 15-jarigen. Uit het onderzoek blijkt verder dat meisjes in het voortgezet onderwijs vaker een dieet volgen dan jongens (9 tegenover 5%), terwijl een dergelijk verschil niet zichtbaar is in het basisonderwijs.

SLAPEN

Het HBSC-onderzoek bevat vijf stellingen over de slaapkwaliteit tijdens de afgelopen week, zoals: ‘ik heb het gevoel dat ik slecht geslapen heb’ (Meijman, De Vries-Griever, & De Vries, 1988) (zie tabel 5.3). Per stelling is naar het percentage jongeren gekeken dat ‘vaak’ of ‘(bijna) altijd’ geantwoord heeft. Op basis van het gemiddelde van de stellingen is het percentage jongeren berekend dat over het algemeen vaak of (bijna) altijd een slechte slaapkwaliteit ervaart (schaalscore). Verder is jongeren gevraagd hoe laat zij naar bed gaan en hoe laat zij opstaan en hiermee is het aantal uren slaap vastgesteld. Vervolgens is op basis van de norm van de *Nationale Slaap Fundatie* (Hirshkowitz e.a., 2015) nagegaan welk aandeel van de leerlingen onvoldoende slaapt gezien hun leeftijd.

Leerlingen in het voortgezet onderwijs rapporteren vaker een slechte slaapkwaliteit dan leerlingen in het basisonderwijs (22 tegenover 16%). Bij de losse stellingen komt naar voren dat middelbare scholieren vaker het gevoel hebben dat zij slecht en onvoldoende hebben geslapen en minder vaak uitgerust wakker worden dan basisschoolleerlingen. Bovendien slaapt 29 procent van de middelbare scholieren minder dan de aanbevolen norm, terwijl dit percentage bij basisschoolleerlingen beduidend lager is (7%). Basisschoolleerlingen geven echter vaker dan leerlingen in het voortgezet onderwijs aan dat zij moeite hebben om opnieuw in te slapen (23 tegenover 18%).

De slaapkwaliteit verslechtert naarmate leerlingen ouder worden. Zo geeft ruim 1 op de 4 leerlingen van 15 en 16 jaar aan dat hij/zij vaak het gevoel heeft slecht te hebben geslapen, tegenover 1 op de 5 van de 12- en 13-jarigen. Daarnaast rapporteert 43 procent van de leerlingen van 16 jaar dat hij/zij het gevoel heeft vaak onvoldoende te slapen, tegenover 33 procent van de 14-jarigen en ongeveer 20 procent van de 12- en 13-jarigen. Daarnaast neemt het percentage leerlingen dat aangeeft ‘s ochtends niet uitgerust wakker te worden toe tussen de leeftijd van 12 en 14 jaar (van 27 naar 39%). Wat met de leeftijd in positieve zin verandert is het opnieuw inslapen: de 12- tot en met 14-jarigen in het voortgezet onderwijs geven vaker aan dan de 16-jarigen moeite te hebben met opnieuw inslapen wanneer zij ‘s nachts wakker worden. Wat betreft de aanbevolen uren slaap lijkt het er in het algemeen op dat leerlingen in het voortgezet onderwijs vaker onder de aanbevolen norm slapen naarmate ze ouder worden. Wat daarnaast vooral opvalt, is dat de 13-jarigen beduidend vaker minder uur slaap krijgen dan aanbevolen dan jongeren van de andere leeftijden. Dit grote verschil heeft wellicht te maken met verschillende leeftijdsnormen: voor 12- en 13-jarigen wordt negen uur slaap aanbevolen, tegenover acht uur slaap voor leerlingen van 14 jaar en ouder (Hirshkowitz e.a., 2015).

TABEL 5.2 **Bewegen, (beleving) gewicht en op dieet naar onderwijstype, sekse en leeftijd (% en gemiddelden, basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)**

	Basisonderwijs			Voortgezet onderwijs							
	Totaal BO			Totaal VO			Leeftijd ³				
	J	M ¹	Tot	J	M ¹	Tot ²	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
Bewegen											
Lid sport- of dansclub	81.8	79.1	80.4	75.3	69.8*	72.6	78.7	72.0	72.0	70.2	70.1
Gemiddeld aantal dagen minstens 1 uur bewogen	4.6	4.3*	4.5	4.4	4.0*	4.2	4.4	4.2	4.3	4.2	4.0
Minstens 2x per week sporten of buiten spelen	91.2	91.7	91.5	83.7	73.1*	78.5	85.9	79.3	78.9	75.4	72.5
(Beleving) gewicht											
BMI ondergewicht	18.0	18.2	18.1	15.1	15.4	15.3	21.3	21.0	13.8	12.7	8.5
Voelt zich te dun	12.0	9.3	10.6	16.4	8.4*	12.5	10.5	12.5	13.0	13.3	13.0
BMI normaal	71.1	73.2	72.1	74.0	76.3	75.1	71.1	70.9	74.7	76.6	81.7
Vindt gewicht goed	65.9	59.4*	62.7	60.2	46.9*	53.7	60.0	53.3	53.0	51.9	49.8
BMI overgewicht	10.9	8.6	9.7	10.9	8.3*	9.6	7.6	8.1	11.4	10.7	9.8
Voelt zich te dik	22.1	31.3*	26.7	23.4	44.8*	33.8	29.5	34.1	33.9	34.7	37.2
Dieet											
Is op dieet	5.5	6.0	5.8	4.9	8.7*	6.8	4.7	6.1	7.4	8.1	7.4

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 vet = verschil tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs significant
3 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven

Zowel in het basisonderwijs als voortgezet onderwijs is de kwaliteit van slapen bij meisjes slechter dan bij jongens. Zo hebben meisjes vaker het gevoel slecht te hebben geslapen dan jongens. Ook voelen zij zich 's ochtends minder uitgerust dan jongens. Daarnaast geldt voor meisjes in het voortgezet onderwijs dat ze vaker langer dan een half uur nodig hebben om in slaap te vallen (45 tegenover 36%), dat ze vaker het gevoel hebben onvoldoende geslapen te hebben (38 tegenover 24%) en dat ze vaker niet goed opnieuw kunnen inslapen (20 tegenover 15%) in vergelijking met jongens. Slapen onder de leeftijdsgebonden norm komt even vaak voor bij meisjes als bij jongens.

TABEL 5.3 Slechte slaapkwaliteit (% vaak / (bijna) altijd) en onvoldoende uren slaap naar onderwijstype, sekse en leeftijd (%; basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs			Voortgezet onderwijs							
	Totaal BO			Totaal VO			Leeftijd ³				
	J	M ¹	Tot	J	M ¹	Tot ²	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
Slechte slaapkwaliteit (schaal) ⁴	14.1	18.1*	16.1	15.0	28.4*	21.6	17.6	20.4	23.6	23.2	23.1
Gevoel slecht geslapen te hebben	11.1	15.1*	13.1	19.6	28.6*	24.0	19.4	20.5	25.0	27.0	28.8
>0.5 uur nodig om in slaap te vallen	40.7	43.1	41.9	35.5	45.4*	40.3	42.0	42.5	40.2	38.4	38.3
Gevoel niet voldoende geslapen te hebben	14.3	15.1	14.7	23.7	38.2*	30.8	20.0	22.7	32.6	37.4	42.8
Niet goed opnieuw inslapen	23.6	23.0	23.3	15.4	20.3*	17.8	21.1	20.3	18.9	15.4	12.4
's Ochtends niet uitgerust wakker worden	17.9	24.0*	21.0	31.0	42.7*	36.7	27.4	33.6	39.3	40.7	43.3
Minder uren slaap per nacht dan aanbevolen ⁵	7.5	6.9	7.2	28.9	29.4	29.2	24.2	40.5	20.9	27.5	33.2

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 vet = verschil tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs significant
3 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven
4 % met schaalscore >3.5 op slaapkwaliteit (5 stellingen, met elk een score van 1 = helemaal nooit - 5 = bijna altijd, opgeteld en gedeeld door 5)
5 % leerlingen onder de norm gezien leeftijd

VERSCHILLEN NAAR MIGRATIEACHTERGROND, SCHOOLNIVEAU, GEZINSWELVAART EN GEZINSVORM

MIGRATIEACHTERGROND

De eet-, beweeg-, en slaappatronen van leerlingen zonder en met een niet-westerse migratieachtergrond lopen op een aantal punten uiteen (tabel 5.4). Zowel in het basisonderwijs als in het voortgezet onderwijs geldt dat leerlingen zonder een migratieachtergrond veel vaker dagelijks ontbijten dan leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond. Leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond snoepen echter beduidend minder vaak dan leerlingen zonder een migratieachtergrond. Ook eten leerlingen met een niet-westerse achtergrond in het basisonderwijs iets vaker fruit dan leerlingen zonder een migratieachtergrond (53 tegenover 42%). Leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond in het voortgezet onderwijs bewegen minder dan leerlingen zonder een migratieachtergrond. Zo sport 81 procent van de leerlingen in het voortgezet onderwijs zonder een migratieachtergrond minstens twee keer per week, tegenover 67 procent van de

leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond. In het basisonderwijs zijn er geen verschillen in beweegpatroon naar migratieachtergrond. Zowel in het basisonderwijs als in het voortgezet onderwijs hebben leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond ongeveer twee keer zo vaak overgewicht dan leerlingen zonder een migratieachtergrond. Bovendien zien we op de basisschool dat niet-westerse migrantenleerlingen zich vaker te dik voelen dan leerlingen zonder een migratieachtergrond (35 tegenover 25%) en dat niet-westerse migrantenleerlingen aanzienlijk vaker op dieet zijn (9 tegenover 4%).

Voor slapen geldt in zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs dat leerlingen zonder een migratieachtergrond vaker voldoen aan de leeftijdsnorm voor het aantal uren slaap per nacht dan leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond. Van de basisschoolleerlingen met een niet-westerse achtergrond slaapt 10 procent onder de leeftijdsgebonden norm, tegenover 6 procent van de leerlingen zonder een migratieachtergrond. In het voortgezet onderwijs is dit 38 tegenover 27 procent. Bovendien ligt het percentage jongeren dat negatief is over de slaapkwaliteit in het voortgezet onderwijs iets hoger bij jongeren van niet-westerse herkomst dan bij jongeren zonder een migratieachtergrond.

SCHOOLNIVEAU

Over het algemeen zijn de eetpatronen van jongeren gezonder naarmate zij een hoger schoolniveau volgen. Zo ontbijten VWO-leerlingen vaker, eten zij vaker groente en fruit en drinken zij minder vaak frisdrank dan leerlingen van de andere schoolniveaus (tabel 5.4). De grootste verschillen zijn zichtbaar tussen VMBO-b- en VWO-leerlingen: 30 procent van de VMBO-b-leerlingen geeft bijvoorbeeld aan dat hij/zij elke dag frisdrank drinkt, tegenover 11 procent van de VWO-leerlingen. Daarnaast eet 35 procent van de VMBO-b-leerlingen elke dag groente, tegenover 60 procent van de VWO-leerlingen. VMBO-t- en HAVO-leerlingen verschillen niet in hun eetpatronen. HAVO-leerlingen hebben over het algemeen wel een gezonder eetpatroon dan VMBO-b-leerlingen: zij ontbijten vaker, eten vaker groente en drinken minder frisdrank dan de VMBO-b-leerlingen. Ook wat betreft bewegen zien we opmerkelijke verschillen tussen leerlingen van de verschillende schoolniveaus. Het gemiddeld aantal dagen waarop minstens één uur wordt bewogen ligt bij de VWO-leerlingen hoger dan bij de VMBO-b- en VMBO-t-leerlingen. Bovendien sporten leerlingen van de HAVO en het VWO vaker minstens twee keer per week dan VMBO-b-leerlingen.

Voor lichaamsgewicht zien we net als bij eten en bewegen een gunstiger beeld bij jongeren van hogere opleidingsniveaus dan van de lagere niveaus: van de VMBO-b- en VMBO-t- leerlingen heeft respectievelijk 18 en 12 procent overgewicht, tegenover 7 en 6 procent van de HAVO- en VWO-leerlingen. Bovendien zijn VMBO-leerlingen vaker op dieet dan VWO-leerlingen. De slaapkwaliteit van VMBO-b-leerlingen is ten slotte slechter dan die van VWO-leerlingen, terwijl er geen opleidingsverschillen zijn in het percentage leerlingen dat onder de leeftijdsgebonden norm slaapt.

TABEL 5.4 Eten, drinken, bewegen, (beleving) gewicht, op dieet en slapen naar migratieachtergrond en schoolniveau (% en gemiddelden, basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs		Voortgezet onderwijs					
	Migratieachtergrond		Migratieachtergrond		Schoolniveau¹			
	Geen	Niet-westers²	Geen	Niet-westers²	VMBO-b	VMBO-t	HAVO	VWO
Eten en drinken								
Door de week elke dag ontbijten	92.5	76.2*	81.0	61.8*	66.6 ^a	74.8 ^b	80.0 ^b	85.1 ^c
Fruit, iedere dag 1x of meer	42.4	52.7*	31.0	32.1	26.1 ^a	27.1 ^a	31.1 ^a	39.2 ^b
Groente, iedere dag 1x of meer	47.5	48.9	45.2	44.2	35.1 ^a	39.2 ^{ab}	43.2 ^b	59.8 ^c
Snoep of chocola, iedere dag 1x of meer	30.5	15.2*	29.6	19.1*	27.2	26.0	29.7	27.2
Frisdrank, iedere dag 1x of meer	12.0	9.3	19.7	20.7	30.2 ^a	21.8 ^b	19.5 ^b	10.5 ^c
Bewegen								
Gemiddeld aantal dagen minstens 1 uur bewegen	4.5	4.3	4.4	3.6*	3.9 ^a	4.1 ^{ab}	4.4 ^{bc}	4.5 ^c
Minstens 2x per week sporten of buiten spelen	91.4	91.6	81.1	66.7*	72.9 ^a	76.5 ^{ab}	80.8 ^b	82.1 ^b
(Beleving) gewicht en op dieet								
BMI overgewicht	8.2	15.0*	8.1	16.5*	17.7 ^a	12.2 ^a	7.1 ^b	5.5 ^b
Voelt zich te dik	24.5	34.5*	33.3	34.7	35.8	35.7	34.4	30.2
Is op dieet	4.4	9.2*	6.5	8.0	8.6 ^a	7.6 ^a	6.6 ^{ab}	4.9 ^b
Slapen								
Slechte slaap-kwaliteit (schaal)	16.2	15.3	20.7	24.4*	24.7 ^a	23.1 ^{ab}	20.4 ^{ab}	19.1 ^b
Minder uren slaap per nacht dan aanbevolen	6.1	10.2*	26.8	38.4*	31.2	28.5	30.0	27.8

1 verschillende letters betekenen dat verschillen tussen de groepen significant zijn (zie H1)
2 * = verschil op basis van migratieachtergrond significant

GEZINSWELVAART

Zowel in het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs hebben jongeren uit gezinnen met een hoge welvaart over het algemeen een gezonder eetpatroon dan jongeren uit gezinnen met een lage welvaart (tabel 5.5). Deze verschillen komen vooral tot uiting in het voortgezet onderwijs. Waar we op de basisschool al zien dat jongeren uit meer welvarende gezinnen vaker ontbijten en minder vaak frisdrank drinken, eten jongeren in het voortgezet onderwijs in de meest welvarende gezinnen vaker groenten en fruit dan jongeren in minder welvarende gezinnen. Het percentage leerlingen op de basisschool dat iedere dag snoept is evenwel hoger bij jongeren uit gezinnen met een gemiddelde dan met een lage welvaart.

Leerlingen uit gezinnen met een hoge welvaart bewegen vaker dan leerlingen uit gezinnen met een mindere welvaart. Dit geldt voor beide onderwijstypen en voor beide indicatoren van bewegen, maar de verschillen zijn ook hier het grootst in het voortgezet onderwijs. Bij overgewicht en de beleving hiervan speelt gezinswelvaart alleen in het voortgezet onderwijs een rol. Hoe hoger de mate van welvaart in het gezin, des te lager het percentage scholieren met overgewicht. Ook voelen scholieren uit gezinnen met een lage of gemiddelde welvaart zich vaker te dik dan leerlingen uit de meest welvarende gezinnen. Ten slotte is gezinswelvaart belangrijk voor de hoeveelheid en kwaliteit van slaap van jongeren in het voortgezet onderwijs, waarbij jongeren uit gezinnen met een lage welvaart vaker een slechte slaapkwaliteit en minder uren slaap per nacht rapporteren dan jongeren uit gezinnen met een hoge welvaart.

GEZINSVORM

In zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs hebben leerlingen uit volledige gezinnen over het algemeen gezondere eetgewoonten dan leerlingen uit onvolledige gezinnen. Ook hier zien we meer en vaak grotere verschillen bij leerlingen in het voortgezet onderwijs. Het percentage jongeren dat ontbijt is hoger onder jongeren uit volledige dan onvolledige gezinnen (tabel 5.5). Leerlingen in het voortgezet onderwijs uit volledige gezinnen eten vaker iedere dag minstens één keer fruit en drinken minder vaak frisdrank dan leerlingen uit onvolledige gezinnen. Leerlingen uit volledige gezinnen in zowel het basisonderwijs als voortgezet onderwijs snoepen echter vaker dagelijks dan leerlingen uit onvolledige gezinnen. Alleen in het voortgezet onderwijs zien we verschillen in beweegpatronen tussen jongeren die al dan niet bij beide ouders opgroeien. Het gemiddeld aantal dagen dat minstens één uur wordt bewogen ligt hoger bij middelbare scholieren uit volledige gezinnen dan onvolledige gezinnen. Ook het percentage jongeren dat minstens twee keer per week sport ligt hoger bij jongeren uit volledige dan onvolledige gezinnen.

Voor zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs geldt dat leerlingen uit onvolledige gezinnen vaker overgewicht hebben dan leerlingen uit volledige gezinnen (13 tegenover 9%). Bovendien voelen leerlingen in het voortgezet onderwijs uit onvolledige gezinnen zich vaker te dik dan leerlingen uit volledige gezinnen. Desondanks zijn er in beide onderwijstypen geen significante verschillen in het dieetgedrag van leerlingen uit volledige en onvolledige gezinnen. Verder zien we in het voortgezet onderwijs dat scholieren uit volledige gezinnen vaker aangeven voldoende te slapen en een betere slaapkwaliteit te ervaren dan scholieren uit onvolledige gezinnen. Zo slaapt 35 procent van de middelbare scholieren uit onvolledige gezinnen onder de leeftijdsgebonden norm, tegenover 27 procent van de scholieren uit volledige gezinnen. In het basisonderwijs slaapt 11 procent van de leerlingen uit onvolledige gezinnen minder uren dan de norm, terwijl dit bij leerlingen uit volledige gezinnen 6 procent is.

TABEL 5.5 Eten, drinken, bewegen, (beleving) gewicht, op dieet en slapen naar gezinswelvaart en gezinsvorm (% en gemiddelden, basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs					Voortgezet onderwijs				
	Gezinswelvaart ¹			Gezinsvorm		Gezinswelvaart ¹			Gezinsvorm	
	Laag	Midden	Hoog	Onvolledig	Volledig ²	Laag	Midden	Hoog	Onvolledig	Volledig ²
Eten en drinken										
Door de week elke dag ontbijten	82.7 ^a	89.1 ^{ab}	91.2 ^b	83.1	91.0 [*]	63.1 ^a	77.3 ^b	81.1 ^c	68.5	80.4 [*]
Fruit, iedere dag 1x of meer	42.0	41.7	49.5	42.7	45.4	27.5 ^a	28.6 ^a	35.8 ^b	26.4	32.9 [*]
Groente, iedere dag 1x of meer	45.1	45.5	50.4	44.5	48.0	39.4 ^a	41.7 ^a	50.9 ^b	43.9	45.7
Snoep of chocola, iedere dag 1x of meer	20.6 ^a	30.7 ^b	23.6 ^{ab}	20.8	28.1 [*]	24.1	26.8	28.9	24.8	28.3 [*]
Frisdrank, iedere dag 1x of meer	16.2 ^a	13.0 ^a	8.1 ^b	11.9	11.0	26.7 ^a	20.4 ^b	16.5 ^c	23.5	18.3 [*]
Bewegen										
Gemiddeld aantal dagen minstens 1 uur bewogen	4.0 ^a	4.3 ^a	4.7 ^b	4.4	4.5	3.6 ^a	4.1 ^b	4.6 ^c	3.9	4.3 [*]
Minstens 2x per week sporten of buitenspelen	82.4 ^a	90.9 ^b	94.2 ^b	90.5	91.6	63.2 ^a	75.4 ^b	85.6 ^c	73.3	80.2 [*]
(Beleving) gewicht en op dieet										
BMI overgewicht	13.3	9.9	8.1	12.9	8.9 [*]	20.4 ^a	11.2 ^b	5.9 ^c	12.6	8.7 [*]
Voelt zich te dik	32.1	26.9	25.0	30.8	25.6	40.3 ^a	34.8 ^a	31.5 ^b	38.0	32.6 [*]
Is op dieet	6.5	6.1	4.6	8.4	5.1	7.3	6.9	6.2	7.4	6.6
Slapen										
Slechte slaapkwaliteit (schaal)	21.9	15.9	15.4	15.9	16.3	26.1 ^a	22.0 ^{ab}	20.1 ^b	27.3	19.9 [*]
Minder uren slaap per nacht dan aanbevolen	8.7	6.9	7.3	10.6	6.4 [*]	34.2 ^a	29.4 ^{ab}	27.7 ^b	34.8	27.4 [*]

1 verschillende letters betekenen dat verschillen tussen de groepen significant zijn (zie H1)
2 * = verschil op basis van gezinsvorm significant

MULTIVARIATE ANALYSES

In de multivariate analyses is voor leerlingen in het voortgezet onderwijs gekeken in hoeverre leeftijd, sekse, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm samenhangen met het eet-, beweeg-, en slaapgedrag en (de beleving van) het gewicht, rekening houdend met de samenhangen van de andere achtergrondkenmerken met deze gezondheidsgedragingen en (de beleving van) het gewicht (zie hoofdstuk 1).

ETEN EN DRINKEN

De resultaten van de bivariate analyses met betrekking tot het eet- en drinkgedrag van jongeren (tabellen 5.1, 5.4 en 5.5) komen bijna allemaal overeen met die van de multivariate analyses (tabel

5.6). Leeftijd, sekse, schoolniveau en gezinswelvaart hangen ook in de multivariate analyses duidelijk samen met de meeste indicatoren van eten en drinken. Oudere leerlingen, jongens, leerlingen van lagere schoolniveaus en uit minder welvarende gezinnen eten over het algemeen minder gezond en drinken vaker frisdrank dan jongere leerlingen, meisjes, VWO-leerlingen en jongeren uit meer welvarende gezinnen. Wel ontbijten meisjes minder vaak dan jongens en zijn er geen sekseverschillen in het dagelijks eten van snoep. Al hoewel oudere leerlingen op meerdere aspecten ongezonder eten dan jongere leerlingen, neemt het percentage dat dagelijks snoept af met de leeftijd. Wat snoepen betreft zien we net als in eerdere analyses (tabel 5.5) geen opleidings- en welvaartsverschillen.

Daarnaast hangen migratieachtergrond en gezinsvorm ook in de multivariate analyses samen met enkele indicatoren van gezond eten. Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond en jongeren uit onvolledige gezinnen ontbijten minder vaak dan jongeren zonder een migratieachtergrond en jongeren uit volledige gezinnen. Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond snoepen daarentegen minder vaak dan jongeren zonder een migratieachtergrond. Jongeren uit onvolledige gezinnen eten verder minder vaak fruit, maar verschillen in de multivariate analyses niet meer van jongeren uit volledige gezinnen in het snoepen en drinken van frisdrank.

TABEL 5.6 Eten en drinken: samenhang met leeftijd, sekse, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm (multivariate analyses, odds ratio's, voortgezet onderwijs, n=6718)

	Ontbijt doordeweeks elke dag	Fruit elke dag	Groente elke dag	Snoep of chocola elke dag	Frisdrank elke dag
	OR	OR	OR	OR	OR
Leeftijd	0.85 ^{**}	0.90 ^{**}	0.99	0.93 ^{**}	1.10 ^{**}
Sekse					
Jongen (ref. meisje)	1.74 ^{**}	0.63 ^{**}	0.69 ^{**}	0.95	1.50 ^{**}
Schoolniveau					
VWO	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
HAVO	0.70 ^{**}	0.71 ^{**}	0.50 ^{**}	1.13	1.97 ^{**}
VMBO-t	0.54 ^{**}	0.59 ^{**}	0.42 ^{**}	0.98	2.29 ^{**}
VMBO-b	0.39 ^{**}	0.60 ^{**}	0.37 ^{**}	1.07	3.28 ^{**}
Migratieachtergrond					
Niet-westers (ref. geen)	0.44 ^{**}	1.16	1.03	0.57 ^{**}	0.93
Gezinswelvaart					
Hoog	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Midden	0.96	0.75 ^{**}	0.74 ^{**}	0.95	1.17 [*]
Laag	0.65 ^{**}	0.78 [*]	0.76 ^{**}	0.91	1.45 ^{**}
Gezinsvorm					
Onvolledig (ref. volledig)	0.65 ^{**}	0.78 ^{**}	1.08	0.88	1.17

*p<0.05; **p<0.01

BEWEGEN, (BELEVING) GEWICHT EN DIEET

Leeftijd en sekse hangen samen met bijna alle indicatoren van bewegen en gewicht (tabel 5.7). Oudere leerlingen bewegen minder, voelen zich vaker te dik en zijn vaker op dieet dan jongere leerlingen. Jongens bewegen meer dan meisjes, hebben vaker overgewicht dan meisjes, maar voelen zich minder vaak te dik en zijn ook minder vaak op dieet dan meisjes. Schoolniveau en gezinswelvaart hangen vooral sterk samen met overgewicht: VMBO-leerlingen en jongeren uit de minder welvarende gezinnen hebben vaker overgewicht dan VWO-leerlingen en leerlingen uit de meest welvarende gezinnen. Jongeren uit de minst welvarende gezinnen voelen zich vaker te dik dan degenen uit de meest welvarende gezinnen, maar zijn niet vaker op dieet dan leerlingen uit de meest welvarende gezinnen. Anders dan bij de bivariate resultaten (tabel 5.4) voelen VMBO-leerlingen zich nu vaker te dik dan VWO-leerlingen. VMBO-leerlingen zijn ook vaker op dieet dan VWO-leerlingen. In overeenstemming met eerdere analyses bewegen leerlingen op het VMBO en leerlingen uit gezinnen met een lage of gemiddelde welvaart minder vaak minstens één uur per dag dan leerlingen op het VWO en leerlingen uit gezinnen met de hoogste welvaart. Ook intensief sporten en spelen komt minder vaak onder de minder welvarende groepen jongeren voor. In tegenstelling tot de eerdere

TABEL 5.7 **Bewegen, (beleving) gewicht, op dieet en slaapedrag: samenhang met leeftijd, sekse, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm (multivariate analyses, odds ratio's en B-coëfficiënten, voortgezet onderwijs, n=6718)**

	Gem. aantal dagen minstens 1 uur bewegen	Sporten of buiten spelen, minstens 2x per week	BMI overgewicht	Voelt zich te dik	Is op dieet	Slechte slaapkwaliteit (schaal)	Minder uur slaap per nacht dan aanbevolen
	B	OR	OR	OR	OR	OR	OR
Leeftijd	-.08**	0.82**	1.08	1.08**	1.14**	1.08**	1.00
Sekse							
Jongen (ref. meisje)	0.39**	1.84**	1.42**	0.38**	0.53**	0.44**	1.00
Schoolniveau							
VWO	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
HAVO	-0.08	1.02	1.13	1.20	1.28	1.09	1.10
VMBO-t	-0.24**	0.83	2.12**	1.31*	1.62**	1.24*	0.93
VMBO-b	-0.44**	0.76	2.89**	1.25*	1.86**	1.37**	1.01
Migratieachtergrond							
Niet-westers (ref. geen)	-0.57**	0.57**	1.81**	0.98	1.17	1.12	1.65**
Gezinswelvaart							
Hoog	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Midden	-0.40**	0.56**	1.80**	1.07	1.00	1.02	1.04
Laag	-0.58**	0.38**	2.85**	1.25*	0.95	1.13	1.14
Gezinsvorm							
Onvolledig (ref. volledig)	-0.22**	0.83*	1.12	1.20*	1.04	1.39**	1.36**

*p<0.05; **p<0.01

resultaten (tabel 5.4), zijn er in de multivariate analyses geen verschillen in schoolniveau voor intensief sporten en spelen.
Migratieachtergrond en gezinsvorm hangen ook samen met enkele indicatoren van bewegen en (ervaren) gewicht. Leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond bewegen minder vaak en hebben vaker overgewicht dan leerlingen zonder een migratieachtergrond. Middelbare scholieren uit onvolledige gezinnen bewegen ook minder vaak en voelen zich bovendien vaker te dik dan leerlingen uit volledige gezinnen. Het eerder gevonden verband tussen gezinsvorm en overgewicht (tabel 5.5) valt nu echter weg.

SLAPEN

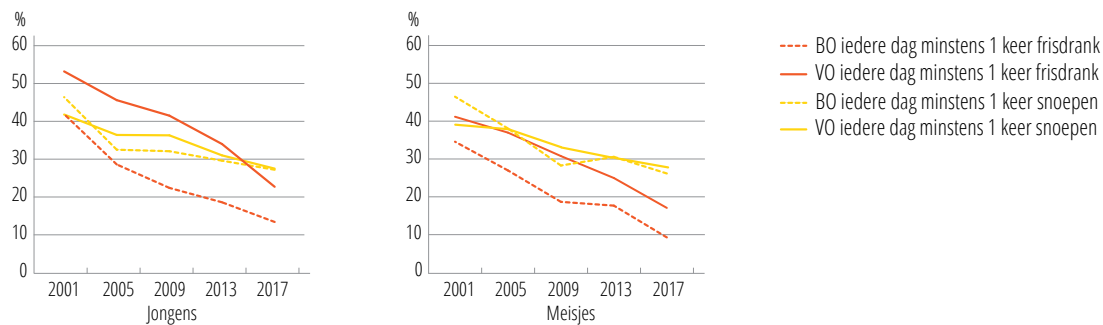
De kwaliteit van slapen is gerelateerd aan leeftijd, sekse en schoolniveau: meisjes en oudere leerlingen slapen minder goed dan jongens en jongere leerlingen. In de bivariate analyse (tabel 5.4) was er alleen een verschil in slaapkwaliteit tussen VMBO-b-leerlingen en VWO-leerlingen, terwijl in de multivariate analyse beide groepen VMBO-leerlingen een slechtere slaapkwaliteit ervaren dan leerlingen op het VWO. Anders dan in de eerdere resultaten (tabel 5.3), is er in de multivariate analyses geen samenhang tussen leeftijd en het behalen van het aantal aanbevolen uren slaap per nacht. Migratieachtergrond speelt nog steeds een rol: leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond voldoen vaker niet aan de leeftijdsgebonden norm voor het aantal uur slaap per nacht dan leerlingen zonder een migratieachtergrond. De samenhang tussen gezinswelvaart en slaapedrag in de bivariate analyses (tabel 5.5) verdwijnt in de multivariate analyses. Wel zijn er nog steeds verschillen op basis van gezinsvorm: leerlingen uit volledige gezinnen slapen beter en meer dan leerlingen uit onvolledige gezinnen.

TRENDS 2001-2017

In tabel 5.8 staan de trendgegevens voor het basisonderwijs en in tabel 5.9 de trendgegevens voor het voortgezet onderwijs, voor de totale groep en apart voor jongens en meisjes. Het percentage leerlingen dat elke doordeweekse dag ontbijt en groente eet, is nauwelijks veranderd sinds 2001. Voor het eten van fruit, snoepen en het drinken van frisdrank is er een gunstige trend sinds 2001. Het percentage jongeren dat iedere dag frisdrank drinkt is sinds 2001 meer dan gehalveerd voor zowel jongens als meisjes in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs, waarbij de dalingen tussen 2013 en 2017 over het algemeen aanzienlijk zijn (figuur 5.1). Voor snoepen hebben zich in de laatste vier jaar geen dalingen meer voorgedaan: dalingen in dagelijks snoepen vonden voornamelijk plaats tot 2009 (meisjes basisonderwijs) of 2013 (jongens voortgezet onderwijs). Ten opzichte van 2001 is het percentage leerlingen dat dagelijks fruit eet in 2017 gestegen, maar in de tussenliggende jaren zijn er nagenoeg geen significante stijgingen in het percentage leerlingen dat dagelijks fruit eet.
Het gemiddeld aantal dagen waarop leerlingen minstens één uur bewegen is in 2017 nagenoeg gelijk aan dit gemiddelde voor 2013, 2009 en voor jongeren in het voortgezet onderwijs voor 2005. Ten opzichte van 2005 (jongens en meisjes in het basisonderwijs) en 2001 (jongens in het voortgezet onderwijs) bewegen jongeren in 2017 minder dagen per week ten minste één uur. Het percentage jongeren dat minstens twee keer per week sport/buiten speelt is nagenoeg niet veranderd sinds 2005. Voor leerlingen in het basisonderwijs zijn er geen veranderingen in lichaamsbeeld en overgewicht sinds 2001 en is er een daling in het percentage leerlingen dat op dieet is tussen 2013 en

2017. In het voortgezet onderwijs zien we ten opzichte van 2013 een daling in 2017 in het percentage jongeren dat zich te dik voelt. Ook is er, na een stijging tussen 2009 en 2013, een daling in het percentage meisjes dat overgewicht rapporteert en op dieet is in de periode 2013 - 2017.

FIGUUR 5.1 Trends in frisdrank drinken en snoepen voor jongens en meisjes in het basisonderwijs (BO) en voortgezet onderwijs (VO)

TABEL 5.8 Trendgegevens 2001-2017 van eet- en beweegpatronen, (beleving) gewicht en op dieet naar sekse, basisonderwijs (%; 2001 n=1823, 2005 n=1673, 2009 n=1792, 2013 n=1597, 2017 n=1588)^{1,2}

	Jongens					Meisjes					Totaal				
Jaartal	01	05	09	13	17	01	05	09	13	17	01	05	09	13	17
Eten en drinken															
Door de week elke dag ontbijten	87.5	89.5	92.8	89.6	89.8	87.4	89.0	91.7	89.5	88.9	87.5	89.2	92.2	89.5	89.4
Fruit, iedere dag 1x of meer	31.5	32.0	38.4	40.7	39.5	32.7	42.8*	45.1	48.6	50.2	32.1	37.3	41.8	44.7	44.9
Groente, iedere dag 1x of meer	40.1	38.8	38.7	43.7	42.4	41.0	51.9*	51.5	53.9	52.0	40.5	45.3	45.1	48.8	47.2
Snoep of chocola, iedere dag 1x of meer	46.4	32.5*	32.1	29.6	27.2	46.5	38.1*	28.3*	30.6	26.2	46.4	35.2*	30.2	30.1	26.7
Frisdrank, iedere dag 1x of meer	41.9	28.6*	22.4	18.6	13.4	34.6	27.0*	18.7*	17.7	9.3*	38.3	27.8*	20.5*	18.1	11.3*
Bewegen															
Gemiddeld aantal dagen minstens 1 uur bewogen	4.3	5.0*	4.7	4.6	4.6	4.0	4.5*	4.4	4.3	4.3	4.1	4.7*	4.6	4.4	4.5
Sport/buiten spelen minstens 2x per week	- ³	95.2	94.5	92.9	91.2	- ³	92.9	91.8	92.2	91.7	- ³	94.1	93.2	92.6	91.5
(Beleving) gewicht en op dieet															
Voelt zich te dik	24.9	25.6	24.1	24.1	22.1	35.4	35.5	34.8	34.0	31.3	30.1	30.5	29.4	29.1	26.7
BMI overgewicht	8.4	8.0	9.8	13.5	10.9	10.3	8.6	11.2	8.6	8.6	9.3	8.3	10.5	11.1	9.7
Is op dieet	4.2	5.1	5.8	9.7	5.5	6.4	7.0	8.1	8.8	6.0	5.3	6.0	7.0	9.2	5.8*

1 * = significant verschil ten opzichte van meting ervóór
2 vet = significant verschil ten opzichte van 2017
3 alleen gegevens vanaf 2005 beschikbaar

TABEL 5.9 Trendgegevens 2001-2017 van eet- en beweegpatronen, (beleving) gewicht en op dieet naar sekse, voortgezet onderwijs (%; 2001 n=5517, 2005 n=5422, 2009 n=5642, 2013 n=5571, 2017 n=6175)^{1,2,3}

	Jongens					Meisjes					Totaal				
Jaartal	01	05	09	13	17	01	05	09	13	17	01	05	09	13	17
Eten en drinken															
Door de week elke dag ontbijten	78.2	79.6	84.5	84.7	81.9	70.1	72.2	79.1	75.9	71.9	74.2	76.0	81.8	80.3	77.0
Fruit, iedere dag 1x of meer	24.6	25.2	23.6	26.4	26.8	29.0	33.2	31.0	33.5	35.7	26.8	29.2	27.3	29.9	31.1
Groente, iedere dag 1x of meer	35.8	36.6	36.5	41.7	40.1	44.2	46.3	45.1	49.7	48.6	40.0	41.4	40.7	45.6	44.2
Snoep of chocola, iedere dag 1x of meer	41.8	36.4*	36.3	31.0*	27.5	39.1	37.9	33.1	30.3	27.8	40.5	37.1	34.8	30.7	27.7
Frisdrank, iedere dag 1x of meer	53.2	45.6*	41.5	34.0*	22.7*	41.2	37.0	30.8	25.0	17.1*	47.3	41.4*	36.2	29.6*	20.0*
Bewegen															
Gemiddeld aantal dagen minstens 1 uur bewogen	4.1	4.4*	4.4	4.5	4.4	3.9	4.0	4.0	4.1	4.0	4.0	4.2	4.2	4.3	4.2
Sport/buiten spelen minstens 2x per week	- ⁴	86.0	85.9	84.2	83.5	- ⁴	75.9	76.9	76.4	73.3	- ⁴	81.0	81.5	80.4	78.6
(Beleving) gewicht en op dieet															
Voelt zich te dik	26.2	27.4	25.5	26.1	23.4	46.2	47.7	43.4*	48.1*	43.6	36.0	37.4	34.3	37.0	33.2*
BMI overgewicht	10.7	12.1	11.2	12.7	11.2	7.5	10.5*	7.9	12.2*	8.5*	9.1	11.3	9.6	12.5*	9.9
Is op dieet	4.1	5.4	3.8	5.7*	4.8	10.1	11.1	8.8	13.1*	8.7*	7.0	8.2	6.2*	9.3*	6.7*

1 * = significant verschil ten opzichte van meting ervóór
2 vet = significant verschil ten opzichte van 2017
3 door selectie van leerjaar 1 - 4 wijken de cijfers van 2017 iets af van de kerncijfers eerder in dit hoofdstuk
4 alleen gegevens vanaf 2005 beschikbaar

DE BELANGRIJKSTE FEITEN EN TRENDS

ETEN EN DRINKEN

- Een ruime meerderheid van de jongeren ontbijt dagelijks (8 op de 10), een derde eet dagelijks fruit en iets minder dan de helft van de jongeren eet dagelijks groente. Ongeveer 1 op de 4 scholieren snoept dagelijks en 1 op de 6 drinkt dagelijks frisdrank.
- De dagelijkse frisdrankconsumptie is tussen 2001 en 2017 fors afgenomen; ook ten opzichte van 2013 heeft er hierin een duidelijke daling plaatsgevonden in 2017 (van 18 naar 11% in het basisonderwijs en van 30 naar 20% in het voortgezet onderwijs). De gunstige trends in het eten van snoep tussen 2001 en 2009/2013 heeft zich niet verder doorgezet in 2017.
- Scholieren in het voortgezet onderwijs hebben over het algemeen minder gezonde eetpatronen dan scholieren van groep 8 van de basisschool. Naarmate middelbare scholieren ouder worden ontbijten zij minder vaak, eten ze minder vaak fruit en drinken ze vaker frisdrank. Snoepen neemt echter af met de leeftijd.

- In het voortgezet onderwijs hebben meisjes over het algemeen gezondere eetpatronen dan jongens.
- Leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond ontbijten minder vaak dagelijks, maar snoepen ook minder vaak dan leerlingen zonder een migratieachtergrond.
- Behalve bij snoepen geldt dat hoe hoger het schoolniveau en hoe hoger de welvaart van het gezin, des te gezonder middelbare scholieren eten. Leerlingen uit onvolledige gezinnen ontbijten minder vaak en eten minder fruit dan leerlingen uit volledige gezinnen.

BEWEGEN, (BELEVING) GEWICHT EN DIEET

- Meer dan 80 procent van de jongeren sport minstens twee keer per week. Jongeren bewegen gemiddeld ruim vier dagen in de week minstens een uur.
- Sinds 2009 hebben zich geen veranderingen voorgedaan in de mate waarin jongeren in Nederland bewegen.
- Driekwart van de scholieren heeft een gezond gewicht, terwijl iets meer dan de helft van de jongeren tevreden is over zijn of haar gewicht. Ruim 5 procent van de jongeren is op dieet.
- Bij meisjes in het voortgezet onderwijs is een daling tussen 2013 en 2017 zichtbaar in het percentage meisjes dat op dieet is. In het voortgezet onderwijs zien we tussen deze jaren ook een daling in het percentage meisjes dat overgewicht heeft.
- In het voortgezet onderwijs bewegen scholieren over het algemeen minder vaak dan in groep 8 van de basisschool. Middelbare scholieren hebben verder iets vaker een gezond gewicht, maar oordelen daarover minder vaak positief dan basisschoolleerlingen. Naarmate leerlingen in het voortgezet onderwijs ouder worden, bewegen zij minder vaak, sporten zij minder vaak intensief, voelen zij zich vaker te dik en zijn vaker op dieet.
- Jongens in het voortgezet onderwijs hebben vaker overgewicht dan meisjes. Meisjes bewegen echter minder vaak en sporten ook minder vaak intensief. Tegelijkertijd voelen meisjes zich vaker te dik en zijn ze vaker op dieet dan jongens.
- VMBO-leerlingen bewegen minder vaak, hebben vaker overgewicht, voelen zich vaker te dik en zijn vaker op dieet dan VWO-leerlingen.
- Middelbare scholieren met een niet-westerse migratieachtergrond en uit minder welvarende gezinnen bewegen minder vaak, sporten minder vaak intensief en hebben vaker overgewicht dan middelbare scholieren zonder een migratieachtergrond en scholieren uit gezinnen met een hoge welvaart. In het voortgezet onderwijs bewegen scholieren uit onvolledige gezinnen minder vaak dan scholieren uit volledige gezinnen en zij voelen zich vaker te dik.

SLAPEN

- Ongeveer 20 procent van de scholieren geeft aan niet goed te slapen, waarbij deze slaapkwaliteit slechter is van basisschoolleerlingen dan van leerlingen in het voortgezet onderwijs. Bovendien slaapt 29 procent van de middelbare scholieren onder de aanbevolen norm tegenover 7 procent van de basisschoolleerlingen.
- In het voortgezet onderwijs geldt dat meisjes, VMBO-leerlingen en jongeren uit onvolledige gezinnen een minder goede slaapkwaliteit rapporteren dan respectievelijk jongens, VWO-leerlingen en jongeren uit volledige gezinnen. Ook neemt de kwaliteit van slapen af naarmate leerlingen ouder worden.

- Leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond en uit onvolledige gezinnen slapen vaker minder uur dan de aanbevolen norm dan leerlingen zonder een migratieachtergrond en uit volledige gezinnen.

MIDDELENGEBRUIK

Tom **ter Bogt** en Saskia **van Dorsselaer**

6 MIDDELENSEMBRUIK

Jongeren zijn zich ervan bewust dat consumptie of bovenmatige consumptie van sigaretten, drank en joints gezondheidsrisico's met zich mee brengt in de vorm van katers, ongelukken, schoolverzuim, of ernstige, zelfs dodelijke ziekten. Toch staat middelengebruik veelal in een positief licht. Door te roken, drinken en te blowen laten jongeren zien dat zij "volwassen" zijn (De Looze e.a., 2014). Jongeren die (matig) gebruiken zijn over het algemeen populairder en sociaal goed geïntegreerd, in tegenstelling tot jongeren die helemaal niet gebruiken of juist (zeer) veel gebruiken (Engels & Ter Bogt, 2001). Met name waar het alcohol betreft is gebruik de norm en dat maakt het ingewikkeld af te wijken van een patroon dat door leeftijdgenoten als vanzelfsprekend is geaccepteerd (Sznitman e.a., 2013).

Campagnes richten zich daarom niet alleen meer op het benadrukken van de negatieve gevolgen van tabak, alcohol en cannabis, maar ook op denormalisering. Als jongeren ervan kunnen worden overtuigd dat lang niet iedereen in hun sociale omgeving rookt, drinkt of blowt, dan kunnen zij dát als de nieuwe norm gaan zien. Zo beoogt *Een rookvrije generatie*, een initiatief van de Hartstichting, KWF kankerbestrijding en het Longfonds, kinderen te behoeden voor blootstelling aan roken van anderen en (daarmee) te voorkomen dat zij zelf gaan roken en is *NIX18*, op instigatie van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, een initiatief om tabak- en alcoholgebruik onder jongeren te denormaliseren en minimaliseren. Andere campagnes hebben zich de laatste jaren gericht op ouders om ook in de gezinscontext middelengebruik onder met name jonge adolescenten te ontmoedigen (De Looze e.a., 2014). Deze campagnes worden ondersteund door maatregelen die roken, drinken en blowen ook feitelijk moeilijker of onaantrekkelijker maken, omdat middelen moeilijker te krijgen zijn of het (publieke) gebruik ervan grotendeels verboden is. In 2008 werd een verbod op roken in de horeca van kracht en de accijns op tabak is in de laatste jaren steeds weer verhoogd. Sinds 2014 mag aan jongeren onder de 18 geen tabak meer verkocht worden. Sinds 2016 zijn de verpakkingen van tabak voorzien van afschrikwekkende afbeeldingen. In de omgeving van hun eigen school merken jongeren ook dat roken niet meer geaccepteerd is. Een groot aantal scholen is inmiddels volledig rookvrij, zowel leerlingen als leerkrachten mogen nergens op het schoolterrein roken. Verder is sinds 1 januari 2014 de verkoop van drank aan jongeren onder de 18 jaar verboden en is de consumptie van alcohol in openbare gelegenheden dat voor diezelfde groep eveneens. Passend in deze trend zijn in het voortgezet onderwijs alle schoolfeesten alcoholvrij (Tuithof, Van Dorsselaer & Monshouwer, 2017). De verkoop van cannabis aan jongeren jonger dan 18 jaar is ook verboden.

De campagnes die roken, drinken en blowen beogen te voorkomen of te minimaliseren lijken aan te slaan (De Looze e.a., 2014). De prevalentie van tabak-, alcohol- en cannabisgebruik wordt namelijk gekenmerkt door een gestage daling, met name onder jongere adolescenten. Dit verschijnsel is niet alleen in Nederland waarneembaar, maar ook in veel andere landen in Europa en Noord-Amerika (De Looze, Van Dorsselaer, Monshouwer & Vollebergh, 2017; Inchley e.a. 2016; Kraus e.a. 2018; Ter Bogt e.a., 2014). Wel blijft de adolescentie een cruciale periode voor de ontwikkeling van middelengebruik. In het Nederlandse HBSC-rapport van 2013 berichtten wij bijvoorbeeld dat het percentage jongeren dat dagelijks rookt toeneemt van vrijwel 0 procent op 12-jarige leeftijd naar 14 procent op 16-jarige leeftijd. Op 16-jarige leeftijd heeft de overgrote meerderheid kennis gemaakt

met alcohol en bijna de helft is ook al wel eens dronken geweest. Van de 16-jarige scholieren heeft in 2013 ongeveer een kwart ooit cannabis gebruikt en ongeveer 1 op de 7 heeft dat gedurende de laatste maand gedaan. Ondanks de campagnes en maatregelen zijn er dus nog altijd jongeren die roken, drinken en blowen. Verder is het voor de meeste jongeren nog altijd niet ingewikkeld om via oudere vrienden aan voor hen verboden middelen te komen en in winkels en de horeca wordt het verbod op het verkopen en schenken van alcohol aan jonge mensen niet altijd krachtig nageleefd (Roodbeen & Schelleman-Offermans, 2016). In dit hoofdstuk presenteren wij de meest recente cijfers over het gebruik van tabak, alcohol en cannabis van jongeren in Nederland. Wij rapporteren ook over hoe jongeren aan middelen komen en over de regels die hun ouders hanteren ten aanzien van de consumptie van middelen, thuis of elders.

In de laatste jaren heeft het roken van de elektronische sigaret (e-sigaret) en waterpijp opgang gemaakt. Ook dit zijn bepaald geen onproblematische middelen. Bij de verhitting van de stoffen die in een e-sigaret de rook produceren kunnen giftige en kankerverwekkende stoffen vrijkomen (Buisman & Croes, 2014). Het gebruik van tabak en/of cannabis in een waterpijp is evident schadelijk, maar ook het roken van kruiden- en vruchtenmengsels (molasses) en gearomatiseerde stoomsteentjes in een waterpijp kan ongezond zijn (Willemse, Springvloed & Van Laar, 2018). Met ingang van juli 2017 is de leeftijdsgrens voor de verkoop e-sigaretten zonder nicotine ingesteld op 18 jaar. Tot die tijd waren deze e-sigaretten makkelijk te verkrijgen en werden zij onder meer uitgedeeld op plaatsen waar veel jongeren komen, zoals kermissen. In 2015 gaf een derde van de scholieren van 12 tot en met 16 jaar aan wel eens een elektronische sigaret gerookt te hebben. Bijna een kwart meldde waterpijp te hebben gerookt (van Dorsselaer e.a., 2016). Omdat dit erop wijst dat het gebruik van e-sigaret en waterpijp aan een opmars bezig is onder adolescenten, is de consumptie van deze middelen in het huidige rapport opgenomen.

Tot slot rapporteren wij dit jaar voor het eerst over het gebruik van XTC (ecstasy, MDMA) en lachgas. XTC is al lang populair onder jongeren, vooral in het uitgaansleven omdat het dansen leuker zou maken en contact warmer (Ter Bogt & Engels, 2005). Het gebruik van deze drug kent echter ernstige risico's: van acute hypothermie, deregulering van de serotoninebalans en schade aan het synaptische systeem in de hersenen tot acute dood, soms zelf na het gebruik van een enkele pil (NIDA, 2017; Van Goor, 2015). Lachgas is ook voor jongere adolescenten gemakkelijk verkrijgbaar omdat het geen verboden middel is. Het aantal gezondheidsincidenten met lachgas is in Nederland beperkt, maar vooral de combinatie met het gebruik van alcohol en andere drugs kan gevaarlijk zijn (Van Goor, 2018).

KERNCIJFERS⁷

TABAK

Voor roken is allereerst gevraagd of jongeren ooit gerookt hebben. Op de basisschool komt roken niet veel voor, 2.4 procent heeft ooit in zijn of haar leven gerookt en 0.3 procent heeft ook in de maand voorafgaand aan het onderzoek gerookt (tabel 6.1.). Dat verandert in het voortgezet onderwijs. Van alle jongeren van 12 tot en met 16 jaar in het voortgezet onderwijs heeft 17 procent

ooit gerookt, jongens vaker dan meisjes. De laatste maandprevalentie van roken is lager (8%). Tussen het 12^e en het 16^e levensjaar neemt het percentage jongeren dat ooit gerookt heeft toe van 4 naar 31 procent. Dezelfde tendens is waarneembaar voor roken gedurende de laatste maand, waarbij de grootste leeftijdstoename zichtbaar is tussen de 13 en 15 jaar. Van alle leerlingen in het voortgezet onderwijs rookt 2 procent dagelijks; op 16-jarige leeftijd is dit 4 procent. Jongens zijn vaker dagelijkse rokers dan meisjes.

TABEL 6.1 Roken en alcoholgebruik naar onderwijstype, sekse en leeftijd (%; basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs			Voortgezet onderwijs							
	Totaal BO			Totaal VO			Leeftijd ³				
	J	M ¹	Tot	J	M ¹	Tot ²	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
Roken											
Ooit in het leven	3.9	0.9*	2.4	19.0	15.5*	17.3	4.0	8.5	17.1	27.5	31.2
Laatste maand	0.4	0.2	0.3	8.6	7.0*	7.8	0.5	2.8	7.9	13.8	15.4
Dagelijks	-. ⁴	-. ⁴	-. ⁴	2.5	1.7*	2.1	0.0	0.5	1.7	4.5	4.1
E-sigaret ooit	8.5	3.6*	6.1	32.5	22.3*	27.5	13.1	19.2	30.6	39.4	36.2
Waterpijp ooit	-. ⁴	-. ⁴	-. ⁴	21.6	15.0*	18.4	7.3	10.0	17.5	28.9	30.1
Alcohol											
Ooit in het leven	12.6	4.2*	8.4	48.2	41.3*	44.8	20.2	27.1	47.5	62.1	71.0
Laatste maand	2.5	0.9*	1.7	26.0	23.8	25.0	3.7	8.8	23.7	40.3	52.7
Dronkenschap ooit in het leven	1.3	0.3*	0.8	16.6	15.1	15.9	0.6	3.1	12.3	28.8	38.6

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 vet = verschil tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs significant
3 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven
4 niet gevraagd in het basisonderwijs

ELEKTRONISCHE SIGARET (E-SIGARET)

In dit onderzoek is gevraagd of jongeren ooit een elektronische sigaret hebben gebruikt, waarbij niet is gespecificeerd in hoeverre het e-sigaretten met of zonder nicotine betrof. Ongeveer 6 procent van de leerlingen in het basisonderwijs heeft al eens een e-sigaret gerookt, jongens vaker dan meisjes (tabel 6.1). In het voortgezet onderwijs heeft meer dan een kwart van de jongeren ervaring met de e-sigaret; jongens vaker dan meisjes. Het percentage jongeren dat ooit een e-sigaret gerookt heeft, stijgt van 13 procent onder 12-jarigen naar 31 procent onder 14-jarigen en 39 procent onder de 15-jarigen.

WATERPIJP

Ruim 18 procent van de leerlingen in het voortgezet onderwijs heeft ervaring met het roken van een waterpijp, jongens wederom meer dan meisjes (tabel 6.1). Voor het roken van een waterpijp is een stijging met de leeftijd zichtbaar, van 7 procent op 12-jarige leeftijd naar 30 procent van de 16-jarigen. De e-sigaret is daarmee populairder dan de waterpijp en de waterpijp even populair als gewone tabak.

7 De cijfers over middelengebruik van de Leefstijlmonitor (2017) zijn gebaseerd op deze HBSC-kerncijfers. Bron: HBSC/ Leefstijlmonitor, UU, Trimbos-instituut, SCP i.s.m. RIVM, 2017.

ALCOHOL

Een kleine groep jongeren, minder dan 10 procent, heeft ooit alcohol gedronken op de basisschool (tabel 6.1). Vrijwel geen van deze scholieren heeft de laatste maand gedronken of is dronken geweest. Ongeveer 45 procent van de leerlingen in het voortgezet onderwijs zegt ooit in het leven alcohol gedronken te hebben, 25 procent deed dat de laatste maand en 16 procent beweert ooit dronken geweest te zijn. Ooit gedronken hebben neemt toe van een vijfde van alle 12-jarigen tot bijna driekwart van de 16-jarigen. Laatste maand drinken stijgt van 4 procent van de 12-jarigen naar 53 procent van de 16-jarigen; het percentage leerlingen dat ooit dronken is geweest van 1 naar 39 procent. In het voortgezet onderwijs is het percentage jongens dat ooit gedronken heeft iets hoger dan het percentage meisjes; de percentages voor laatste maand gebruik en dronkenschap zijn voor jongens en meisjes nagenoeg gelijk.

CANNABIS

Alleen aan leerlingen in het voortgezet onderwijs is gevraagd of zij cannabis, XTC of lachgas gebruiken. Uit hun antwoorden blijkt dat ongeveer 1 op de 10 scholieren ooit cannabis heeft gebruikt (tabel 6.2). Het gebruik in de laatste maand ligt lager: 1 op de 20 scholieren heeft de laatste maand geblowd. Cannabisgebruik is hoger onder jongens dan onder meisjes. Van de 12-jarigen heeft vrijwel niemand ooit cannabis gebruikt, terwijl het percentage gebruikers oploopt tot ongeveer een kwart in het 16^e levensjaar. Het percentage jongeren dat gedurende de maand voorafgaand aan het onderzoek cannabis gebruikt heeft, loopt in diezelfde periode op van ongeveer 0 tot 12 procent.

XTC- EN LACHGASGEBRUIK

Slechts een zeer klein deel van de middelbare scholieren heeft ervaring met XTC: 1 procent heeft het ooit gebruikt en 0.4 procent heeft het de laatste maand gebruikt (tabel 6.2). Ook XTC-gebruik lijkt toe te nemen gedurende de adolescentie. Onder 12-jarigen komt XTC-gebruik vrijwel niet voor, maar het percentage jongeren dat ooit gebruikt heeft stijgt naar 2.2 procent onder 16-jarigen. Het percentage jongens dat ooit XTC gebruikt heeft is hoger dan dit percentage voor de meisjes. Net zoals cannabis

TABEL 6.2 Cannabis-, XTC- en lachgasgebruik naar sekse en leeftijd (% , voortgezet onderwijs n=6718)

	Voortgezet onderwijs							
	Totaal VO			Leeftijd ²				
	J	M ¹	Tot	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
Cannabis								
Ooit in het leven	11.5	6.8*	9.2	0.3	1.5	6.8	16.4	23.5
Laatste maand	6.4	3.0*	4.7	0.1	0.7	3.2	8.9	12.1
XTC								
Ooit in het leven	1.3	0.6*	1.0	0.2	0.2	0.9	1.5	2.2
Laatste maand	0.6	0.3	0.4	0.2	0.1	0.2	0.9	0.8
Lachgas								
Ooit in het leven	10.2	8.5	9.4	3.5	5.4	8.4	13.9	16.9
Laatste maand	3.0	2.1	2.5	0.5	1.4	2.7	4.6	3.9

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven

is lachgas een relatief populair middel onder leerlingen in het voortgezet onderwijs. Ongeveer 1 op de 10 heeft het middel ooit gebruikt en 1 op de 40 gebruikte in de laatste maand. Lachgasgebruik verschilt niet tussen jongens en meisjes. Tussen het 12^e en het 16^e levensjaar stijgt het percentage jongeren dat ooit gebruikt heeft van 4 naar 17 procent, waarbij zich de grootste stijging voordoet tussen de 14- en 15-jarige leeftijd. Het percentage jongeren dat in de laatste maand gebruikt heeft stijgt in die periode van 1 naar 4 procent.

GEBRUIKSFREQUENTIE EN -HOEEELHEID VAN TABAK EN ALCOHOL

Naast de vraag welk deel van de leerlingen verschillende middelen gebruikt, is de vraag hoe vaak en hoeveel tabak en alcohol gebruikt wordt bijzonder relevant. Tabel 6.3 geeft daarvan een overzicht. Een klein deel van de jongeren die aangeven de laatste maand gerookt te hebben, geeft aan meer dan tien sigaretten per dag te roken (7%). Dit geldt voor ongeveer 10 procent van de jongens en 4 procent van de meisjes. Van diegenen die aangeven de laatste maand gedronken te hebben, geeft bijna een derde aan ook dronken geweest te zijn. Een grote meerderheid van ongeveer 71 procent geeft bovendien aan vijf glazen of meer gedronken te hebben in de laatste maand (het zogenaamde binge-drinken) en 10 procent geeft aan op een weekenddag meer dan tien glazen te drinken. Veel drinken in deze groep is typischer voor jongens dan voor meisjes. Van de groep jongeren die ooit cannabis gebruikt heeft, geeft ruim de helft aan dat in het afgelopen jaar vaker dan twee keer gedaan te hebben. Dit geldt voor zowel jongens als meisjes.

TABEL 6.3 Gebruik onder scholieren die de laatste maand hebben gedronken of (cannabis) hebben gerookt naar sekse (% , voortgezet onderwijs)

	Voortgezet onderwijs		
	J	M ¹	Tot
Roken (laatste maand gerookt, n=502)			
>10 sigaretten op een dag	10.3	3.5*	7.3
Alcohol (laatste maand gedronken, n=1618)			
Dronkenschap laatste maand	31.7	30.8	31.3
Binge-drinken ²	73.8	67.3*	70.8
>10 glazen op weekenddag	12.4	7.2*	10.0
Cannabis (ooit gebruikt, n=581)			
Afgelopen jaar >2x gebruikt	57.7	50.0	54.9

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 binge-drinken: afgelopen maand één keer of vaker vijf glazen of meer op één gelegenheid gedronken

HOE VERKRIJGEN JONGEREN TABAK EN ALCOHOL?

Hoe komen jongeren aan hun tabak en alcohol, terwijl dat toch middelen zijn die zij niet vrijelijk kunnen kopen? Ruim 40 procent van de 12- tot 16-jarigen die aangeven in de laatste maand gerookt te hebben, zegt sigaretten meestal te verkrijgen via vrienden (tabel 6.4). Een substantiële groep van ongeveer een kwart laat sigaretten meestal door anderen kopen. Ondanks de leeftijdsgrens voor de verkoop van tabak van 18 jaar, beweert nog altijd ongeveer 1 op de 5 van de 12- tot en met 16-jarigen die roken meestal zelf sigaretten te kopen, jongens veel vaker dan meisjes. Aan de groep rokers die zegt meestal zelf sigaretten te kopen (86 leerlingen), is vervolgens gevraagd waar zij die dan meestal

kopen (niet in tabel). Daarop antwoordt 22 procent de supermarkt, 21 procent de tabakswinkel en 14 procent de snackbar. Ook café/discotheek (9%), de benzinepomp (7%) of avondwinkel (2%) worden genoemd.

TABEL 6.4 Hoe scholieren die in de afgelopen maand hebben gerookt meestal aan sigaretten komen, naar leeftijd en sekse (% , voortgezet onderwijs n=502)

	Voortgezet onderwijs					
	Leeftijd¹			Totaal VO		
	12-14 jaar	15 jaar	16 jaar	J	M²	Tot
Koopt het meestal zelf	11.8	21.4	24.1	27.7	9.0*	19.5
Laat het anderen kopen	26.4	27.1	17.0	22.0	25.3	23.5
Meestal van vrienden	43.7	39.1	42.6	37.6	46.8	41.7
Meestal van ouders	3.8	4.7	4.8	4.9	4.0	4.5
Meestal van broer of zus	4.5	1.1	1.0	1.4	3.1	2.1
Meestal van anderen	9.7	6.5	10.4	6.4	11.8	8.8

1 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven
2 * = verschil tussen jongens en meisjes significant

Voor het verkrijgen van alcohol is eenzelfde patroon zichtbaar (tabel 6.5). Ongeveer 40 procent van de jongeren die alcohol drinken, krijgt alcohol via vrienden. Opvallend is dat terwijl ouders hun kinderen haast geen rookwaar geven (5%), dit anders is voor alcohol. Bijna een kwart van deze groep zegt drank meestal te krijgen van ouders en dit geldt in het bijzonder voor de 12- tot en met 14-jarigen. Minder dan 9 procent van de jongeren koopt alcohol meestal zelf, terwijl 15 procent anderen meestal alcohol laat kopen. Aan jongeren die drinken en aangeven zelf alcohol te kopen, is gevraagd waar zij dat doen (niet in tabel). De meest genoemde plekken zijn discotheek of club (10%), café of bar (8%), supermarkt (7%) en hok, keet of schuur (7%).

TABEL 6.5 Hoe scholieren die in de afgelopen maand alcohol hebben gedronken meestal aan alcohol komen, naar leeftijd en sekse (% , voortgezet onderwijs n=1618)

	Voortgezet onderwijs						
	Leeftijd¹				Totaal VO		
	12-13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar	J	M	Tot
Koopt het meestal zelf	3.3	3.6	8.8	13.1	11.4	5.9	8.8
Laat het anderen kopen	1.9	8.8	18.3	19.4	16.0	14.2	15.2
Meestal van vrienden	24.3	41.7	43.1	37.6	35.9	42.4	39.0
Meestal van ouders	47.6	30.2	17.8	18.3	24.4	22.2	23.4
Meestal van broer of zus	4.8	3.6	4.4	4.3	3.6	4.9	4.2
Meestal van anderen	18.2	12.1	7.7	7.3	8.6	10.4	9.4

1 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven

TABEL 6.6 Regels van ouders voor roken en alcoholgebruik naar sekse en leeftijd (% , voortgezet onderwijs n=6718)

	Voortgezet onderwijs							
	Totaal VO			Leeftijd²				
	J	M¹	Tot	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
Roken								
Strengere regels roken (schaal)³	84.9	85.8	85.3	95.1	91.8	86.4	79.4	71.8
Mag zeker geen trekje van sigaret	81.0	80.8	80.9	92.2	88.5	83.2	74.2	63.4
Mag zeker niet af en toe een sigaret roken	85.4	86.7	86.0	95.7	92.2	86.8	80.1	73.3
Mag zeker niet regelmatig roken	89.3	91.3*	90.3	96.6	93.9	91.3	86.2	82.2
Er mag thuis zeker niet binnen gerookt worden (algemeen)	85.1	86.3	85.7	85.9	86.5	83.7	85.2	87.5
Alcohol								
Strengere regels alcohol (schaal)⁴	52.7	53.9	53.3	82.7	70.5	51.3	34.3	23.5
Mag zeker niet 1 glas thuis drinken	52.0	51.8	51.9	79.6	66.7	48.8	34.8	26.2
Mag zeker niet meerdere glazen thuis drinken	69.7	71.4	70.5	92.7	85.3	72.3	55.7	41.9
Mag zeker niet op een feestje met vrienden drinken	56.0	57.0	56.5	85.3	74.2	55.4	37.3	25.7
Mag zeker niet in het weekend drinken	58.9	60.9	59.9	86.0	76.3	60.1	43.0	29.3

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven
3 % met schaaScore < 1.5 op regels roken (3 stellingen, met elk een score van 1 = zeker niet - 5 = zeker wel, opgeteld en gedeeld door 3)
4 % met schaaScore < 1.5 op regels alcohol (4 stellingen, met elk een score van 1 = zeker niet - 5 = zeker wel, opgeteld en gedeeld door 4)

OUDERLIJKE REGELS ROKEN EN DRINKEN

Aan jongeren in het voortgezet onderwijs is gevraagd in welke mate roken en alcohol drinken door hun ouders wordt toegestaan. Er werd bijvoorbeeld gevraagd: ‘ik mag van mijn ouders een trekje van een sigaret nemen’ of ‘ik mag thuis een glas alcohol drinken als mijn vader of moeder thuis is’ (tabel 6.6). Per stelling is het percentage ‘zeker niet’ weergegeven. Op basis van het gemiddelde van deze stellingen is het percentage jongeren berekend dat inschat dat hun ouders strenge regels hebben ten aanzien van roken en alcoholgebruik (schaalscores). Tussen de 81 en 90 procent van de jongeren geeft aan dat het door hun ouders niet toegestaan is om zelfs maar een trekje van een sigaret te nemen of regelmatig te roken. De strengheid van ouders ten aanzien van roken wordt geringer met de toenemende leeftijd van hun kind. Tussen het 12^e en 16^e levensjaar neemt hun tolerantie voor zowel het nemen van een trekje van een sigaret, als af en toe en regelmatig roken toe. In de meeste

huishoudens is het niet toegestaan om binnen te roken en dit percentage neemt niet af met de leeftijd van het kind.

Ouders zijn beduidend minder streng op het terrein van alcoholgebruik. Tussen de 52 en 71 procent meldt dat zij niet thuis mogen drinken of op feestjes bij vrienden. De minste problemen lijken ouders te hebben met het drinken van één glas alcohol thuis: slechts de helft van de jongeren zegt dit zeker niet te mogen. Voor het drinken van alcohol neemt de tolerantie van de ouders met de leeftijd van hun kind sterker toe dan voor roken. Waar ouders hun 12-jarige kinderen nog relatief strenge regels opleggen, neemt de strengheid van die regels in de loop van de adolescentie af. Zo vindt 86 procent van de ouders van 12-jarigen dat drinken in het weekeinde uit den boze is, tegen slechts 29 procent van de ouders van 16-jarigen. Ouders maken, in ieder geval in de ogen van hun kinderen, nauwelijks verschil in het stellen van regels over roken en alcoholgebruik tussen hun dochters en zoons. Beide groepen worden op ongeveer dezelfde mate aangesproken op de noodzaak tot niet roken en niet drinken. Alleen voor regelmatig roken zeggen meisjes iets vaker dat dat niet mag dan jongens.

VERSCHILLEN NAAR MIGRATIEACHTERGROND, SCHOOLNIVEAU, GEZINSWELVAART EN GEZINSVORM

MIGRATIEACHTERGROND

De resultaten in tabel 6.7 laten zien dat er geen verschillen in roken zijn tussen jongeren die geen migratieachtergrond hebben en jongeren met een niet-westerse migratie-achtergrond. Wel zijn er verschillen in alcoholgebruik. Van de jongeren zonder migratieachtergrond heeft bijna de helft ooit in het leven gedronken en ruim een kwart in de afgelopen maand. Bij jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond is dit respectievelijk een kwart en ongeveer een tiende. Opvallend is dat deze verschillen afwezig zijn onder de drinkers: als zij drinken, dan drinken jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond net zo vaak grote hoeveelheden alcohol als jongeren zonder deze achtergrond. De ouders van jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond zijn strenger als het gaat om het roken en alcohol drinken van hun kind dan de ouders van jongeren zonder een migratieachtergrond. Iets minder dan de helft van de jongeren zonder migratieachtergrond geeft aan zeker geen alcohol te mogen drinken van zijn/haar ouders, terwijl dit bij leeftijdgenoten met een niet-westerse migratieachtergrond ruim driekwart is. Migratieachtergrond is niet gerelateerd aan cannabis- en XTC-gebruik, maar jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond hebben wel vaker lachgas gebruikt.

SCHOOLNIVEAU

Schoolniveau hangt in sterke mate samen met middelengebruik. VMBO-b-leerlingen gebruiken meer middelen dan met name hun leeftijdgenoten van het VWO. Zij roken vaker, drinken grotere hoeveelheden wanneer zij drinken en zij gebruiken vaker XTC en lachgas (tabel 6.7). Hun ouders vertonen ook wat meer tolerantie voor roken. Er bestaan geen verschillen tussen VMBO-b-leerlingen en hun leeftijdgenoten op het VWO in ooit gedronken of de laatste maand gedronken hebben. Ook hun cannabisgebruik is niet significant hoger. De resultaten laten verder significante verschillen zien tussen VMBO-b en VMBO-t-leerlingen. Zo roken VMBO-t-leerlingen minder vaak dan VMBO-b-leerlingen, dronken zij de laatste maand minder vaak alcohol, gebruiken zij minder vaak cannabis en lachgas en hebben zij vaker ouders van wie zij beslist niet mogen roken. VMBO-t-scholieren verschillen op een aantal punten van hun leeftijdgenoten op het VWO: wanneer zij drinken, dan

TABEL 6.7 Roken, alcohol en ander middelengebruik naar migratieachtergrond en schoolniveau (% , voortgezet onderwijs n=6718)

	Migratieachtergrond		Schoolniveau ¹			
	Geen	Niet-westers ²	VMBO-b	VMBO-t	HAVO	VWO
Roken						
Ooit in het leven	17.6	14.3	29.3 ^a	15.3 ^b	16.9 ^b	11.9 ^b
Dagelijks	2.2	1.8	6.5 ^a	1.7 ^b	1.5 ^b	0.3 ^b
Alcohol						
Ooit in het leven	48.4	25.2 [*]	49.7 ^{ab}	40.7 ^a	50.7 ^b	40.6 ^a
Laatste maand	27.8	11.1 [*]	29.4 ^a	21.4 ^b	29.4 ^{ab}	21.7 ^{ab}
Alcoholgebruik onder actuele drinkers						
Binge-drinken ³	70.9	70.5	84.0 ^a	73.9 ^{ac}	68.6 ^{bc}	59.0 ^b
>10 glazen op weekenddag ³	10.2	11.4	17.7 ^a	9.8 ^a	10.7 ^a	2.7 ^b
Regels van ouders						
Strenge regels roken (schaal)	83.8	91.2 [*]	79.6 ^a	87.0 ^{bc}	83.8 ^{ab}	88.6 ^c
Strenge regels alcohol (schaal)	48.1	78.4 [*]	49.6 ^{ab}	59.2 ^a	47.5 ^b	55.0 ^{ab}
Ander middelengebruik						
Ooit in het leven cannabis	9.1	8.5	12.7 ^a	6.6 ^b	10.6 ^{ab}	8.5 ^{ab}
Laatste maand cannabis	4.7	4.8	7.2 ^a	3.6 ^b	4.5 ^{ab}	4.4 ^{ab}
XTC, ooit	0.8	1.5	1.8 ^a	1.1 ^a	1.0 ^a	0.2 ^b
Lachgas, ooit	8.2	14.7 [*]	13.7 ^a	9.7 ^b	9.9 ^{abc}	5.8 ^c

1 verschillende letters betekenen dat verschillen tussen de groepen significant zijn (zie H1)
2 * = verschil op basis van migratieachtergrond significant
3 als percentage van degenen die de afgelopen maand alcohol hebben gedronken

drinken zij vaker ten minste vijf glazen per gelegenheid en nuttigen vaker meer dan 10 glazen op een weekeinddag. VMBO-t-leerlingen hebben ten slotte vaker ooit XTC en lachgas gebruikt dan VWO-scholieren.

HAVO-scholieren hebben vaker ooit alcohol gebruikt en hebben ouders die toleranter ten opzichte van alcoholgebruik staan dan VMBO-t-scholieren. Vergeleken met VWO-scholieren onderscheiden HAVO-scholieren zich in het feit dat zij vaker ooit gedronken hebben, vaker meer dan 10 glazen gedronken hebben op een weekenddag, tolerantere ouders hebben met betrekking tot roken en vaker XTC gebruikt hebben. VWO-scholieren laten veelal de laagste scores in middelengebruik zien. Zij onderscheiden zich met name in het lage percentage drinkers dat op een weekenddag meer dan 10 glazen gedronken heeft en in hun lage XTC-gebruik.

GEZINSWELVAART

De resultaten laten zien dat gezinswelvaart niet samenhangt met roken (tabel 6.8). Alcoholgebruik ooit in het leven en in de laatste maand is het hoogst in de meest welvarende groep, terwijl er geen relatie is tussen gezinswelvaart en de mate waarin actuele drinkers alcohol gebruiken. Ouders van jongeren uit minder welvarende gezinnen zijn strenger ten aanzien van het drinken van alcohol dan

ouders van jongeren uit de meest welvarende gezinnen, maar er is geen verschil in regels van ouders ten aanzien van roken. Cannabisgebruik is het hoogst onder jongeren in de meest welvarende gezinnen; lachgasgebruik is hoger bij jongeren in de meest en de minst welvarende gezinnen dan bij jongeren in gezinnen met gemiddelde welvaart.

TABEL 6.8 Roken, alcohol en ander middelengebruik naar gezinswelvaart en gezinsvorm (% , voortgezet onderwijs n=6718)

	Gezinswelvaart¹			Gezinsvorm	
	Laag	Midden	Hoog	Onvolledig	Volledig²
Roken					
Ooit in het leven	21.3	16.1	18.0	24.0	15.2*
Dagelijks	3.5	2.1	1.8	4.2	1.5*
Alcohol					
Ooit in het leven	38.9 ^a	42.9 ^a	48.7 ^b	53.6	42.1*
Laatste maand	20.0 ^a	22.9 ^a	29.1 ^b	28.5	23.8*
Alcoholgebruik onder actuele drinkers					
Binge-drinken³	71.4	71.6	70.0	76.2	68.8*
>10 glazen op weekenddag³	8.5	11.0	9.4	15.0	8.2*
Regels van ouders					
Strengere regels roken (schaal)	86.4	84.7	85.6	81.4	86.5*
Strengere regels alcohol (schaal)	62.2 ^a	54.0 ^b	49.7 ^c	47.8	55.0*
Ander middelengebruik					
Ooit in het leven cannabis	7.4 ^{ab}	8.2 ^a	11.0 ^b	14.3	7.7*
Laatste maand cannabis	4.4	4.4	5.2	7.8	3.8*
XTC, ooit	1.7	0.9	0.9	1.8	0.7*
Lachgas, ooit	10.3 ^{ab}	8.3 ^a	10.7 ^b	14.3	7.9*

1 verschillende letters betekenen dat verschillen tussen de groepen significant zijn (zie H1)
2 * = verschil op basis van gezinsvorm significant
3 als percentage van degenen die de afgelopen maand alcohol hebben gedronken

GEZINSVORM

Tussen jongeren uit onvolledige en volledige gezinnen bestaan duidelijke verschillen in middelengebruik. Jongeren uit onvolledige gezinnen scoren hoger op alle indicatoren van middelengebruik: zij roken en drinken dus vaker (overmatig) en gebruiken vaker cannabis, XTC en lachgas dan jongeren uit volledige gezinnen. Ouder(s) in onvolledige gezinnen zijn daarnaast toleranter ten aanzien van het roken en drinken van hun kind (tabel 6.8).

MULTIVARIATE ANALYSES

In de multivariate analyses worden relaties bestudeerd tussen een achtergrondkenmerk (leeftijd, sekse, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm) en middelengebruik/regels van ouders ten aanzien van roken en alcoholgebruik, waarbij rekening gehouden wordt met de mogelijke samenhang tussen die achtergrondkenmerken (zie hoofdstuk 1). Uit de multivariate

analyses blijkt dat verschillen in middelengebruik op basis van schoolniveau groter zijn dan verschillen op basis van leeftijd, sekse, gezinswelvaart en gezinsvorm (tabel 6.9 en 6.10). Nog duidelijker dan uit de bivariate analyses (tabel 6.7), blijkt uit de multivariate analyses dat alle vormen van middelengebruik aanzienlijk vaker voorkomen bij VMBO-b- dan VWO-leerlingen. Met name dagelijks roken, veel drinken en het gebruik van XTC komt veel vaker voor in deze groep. Ouders van VMBO-b-leerlingen zijn minder streng ten aanzien van roken en drinken. Middelengebruik wordt ook vaker gerapporteerd door VMBO-t- en HAVO-leerlingen dan door leerlingen op het VWO, maar dit beeld is minder consistent en de verschillen zijn minder groot, hetgeen grotendeels in overeenstemming is met de bivariate analyses (tabel 6.7).

Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond hebben minder vaak gerookt en alcohol gedronken (ooit en laatste maand) dan jongeren zonder migratieachtergrond. Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond hebben echter wel vaker lachgas gebruikt in hun leven dan jongeren zonder migratieachtergrond. Het percentage jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond dat alcohol gebruikt is dus (aanzienlijk) lager dan dit percentage voor jongeren zonder migratieachtergrond, maar onder de drinkers zijn er tussen beide groepen geen verschillen in het percentage dat fors drinkt. De ouders van jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond

TABEL 6.9 Roken en alcoholgebruik: samenhang met leeftijd, sekse, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm (multivariate analyses, odds ratio's, voortgezet onderwijs, n=6718)

	Ooit in leven gerookt	Rookt dagelijks	Ooit in leven alcohol gedronken	Laatste maand alcohol gedronken	Binge-drinken¹	>10 glazen op weekenddag²	Strengere regels roken (schaal)	Strengere regels alcohol (schaal)
	OR	OR	OR	OR	OR	OR	OR	OR
Leeftijd								
	1.85**	2.39**	1.94**	2.39**	1.38**	2.02**	0.60**	0.46**
Sekse								
Jongen (ref. meisje)	1.32**	1.58*	1.38**	1.17	1.57**	2.09**	0.91	0.96
Schoolniveau								
VWO	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
HAVO	1.45*	4.34	1.52**	1.55**	1.67**	4.51**	0.72**	0.81
VMBO-t	1.69**	6.85*	1.32*	1.48*	2.38**	5.02**	0.72**	0.94
VMBO-b	3.64**	26.05**	1.74**	2.16**	4.31**	10.40**	0.47**	0.69**
Migratieachtergrond								
Niet-westers (ref. geen)	0.65**	0.58	0.28**	0.25**	0.90	0.94	2.26**	5.65**
Gezinswelvaart								
Hoog	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Midden	0.74**	0.85	0.73**	0.61**	0.95	0.95	1.01	1.27**
Laag	0.94	0.99	0.64**	0.59**	0.72	0.54	1.17	1.58**
Gezinsvorm								
Onvolledig (ref. volledig)	1.56**	2.15**	1.76**	1.32**	1.29	1.77*	0.69**	0.65**

*p<0.05; **p<0.01
1 analyse binge-drinken alleen voor degenen die de afgelopen maand gedronken hebben
2 analyse glazen alcohol in het weekend alleen voor degenen die de afgelopen maand gedronken hebben

zijn ten slotte veel minder tolerant ten aanzien van roken en drinken dan de ouders van jongeren zonder een migratieachtergrond.

De resultaten van de multivariate analyses laten verder zien dat leeftijd, net zoals in de bivariate analyses, een belangrijke factor in middelengebruik is. Voor alle vormen van middelengebruik geldt dat dit vaker voorkomt op hogere leeftijd. Alleen de strengheid van regels van ouders neemt af wanneer jongeren ouder worden. Alle vormen van middelengebruik, behalve het hebben gedronken in de laatste maand, worden daarnaast vaker gerapporteerd door jongens dan meisjes. Vooral voor cannabis- en XTC-gebruik is het verschil tussen jongens en meisjes relatief groot. Ouders verschillen echter niet wat betreft hun regels voor roken en drinken voor hun dochters en zonen. Jongeren uit minder welvarende gezinnen drinken minder vaak alcohol (zowel ooit als in de laatste maand) en gebruiken minder vaak cannabis en lachgas, in vergelijking met jongeren uit de meest welvarende gezinnen. De ouders van jongeren uit minder welvarende gezinnen zijn ook minder tolerant ten aanzien van alcoholgebruik. Deze resultaten zijn grotendeels in lijn met de resultaten uit de bivariate analyses (tabel 6.8). Op alle indicatoren van middelengebruik behalve binge-drinken, scoren jongeren uit een onvolledig gezin hoger dan jongeren uit een volledig gezin. De resultaten laten ook zien dat ouders van jongeren uit een onvolledig gezin toleranter zijn ten aanzien van roken en drinken dan ouders van jongeren uit volledige gezinnen.

TABEL 6.10 Cannabis-, XTC- en lachgasgebruik: samenhang met leeftijd, sekse, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm (multivariate analyses, odds ratio's, voortgezet onderwijs, n=6718)

	Ooit in leven cannabis	Laatste maand cannabis	Ooit in leven XTC	Ooit in leven lachgas
	OR	OR	OR	OR
Leeftijd	2.62**	2.61**	2.04**	1.57**
Sekse				
Jongen (ref. meisje)	2.03**	2.49**	2.69**	1.27*
Schoolniveau				
VWO	1.00	1.00	1.00	1.00
HAVO	1.20	0.89	3.01*	1.84**
VMBO-t	0.98	1.02	4.01**	1.99**
VMBO-b	2.04*	1.98*	6.67**	2.69**
Migratieachtergrond				
Niet-westers (ref. geen)	0.92	0.98	1.50	1.92**
Gezinswelvaart				
Hoog	1.00	1.00	1.00	1.00
Midden	0.59**	0.71**	0.77	0.63**
Laag	0.48**	0.59*	1.05	0.58**
Gezinsvorm				
Onvolledig (ref. volledig)	2.19**	2.21**	1.93*	1.71**

*p<0.05; **p<0.01

TRENDS 2001– 2017

In hoofdstuk 1 is beschreven dat het HBSC-onderzoek kerncijfers levert voor de *Leefstijlmonitor* en de *Staat van Volksgezondheid en Zorg*. De kerncijfers die hierin worden gerapporteerd betreffen alle scholieren in het voortgezet onderwijs van 12 tot en met 16 jaar, ongeacht het leerjaar waarin zij zitten. In tabel 6.11 worden deze cijfers uit 2017 vergeleken met de cijfers uit 2015 op basis van het Peilstationsonderzoek. De daaropvolgende trendtabellen 6.12 – 6.15 omvatten een tijdspanne vanaf 2001 en betreffen eveneens leerlingen van 12 tot en met 16 jaar, maar dan alleen in leerjaar 1 tot en met 4. De cijfers en trends in tabel 6.11 enerzijds en 6.12 - 6.15 anderzijds kunnen dus enigszins van elkaar afwijken omdat de cijfers en trends van de eerste tabel gebaseerd zijn op alle leerlingen van 12 tot en met 16 jaar in het voortgezet onderwijs, terwijl de laatste tabellen gebaseerd zijn op de 12- tot en met 16-jarigen in klas 1 tot en met 4. Dit betekent eveneens dat de cijfers in de tabellen 6.12 – 6.15 ook iets kunnen afwijken van de prevalentiecijfers die eerder in dit hoofdstuk zijn gerapporteerd (tabel 6.1, 6.2, 6.3, 6.6).

MIDDELENGBRUIK 2015-2017

Vergeleken met twee jaar geleden roken jongeren minder (tabel 6.11). Tussen 2015 en 2017 daalde het aandeel jongeren dat ooit gerookt heeft van 23 naar 17 procent, het laatste maand gebruik daalde van 11 naar 8 procent en het aandeel dagelijkse rokers van 3 naar 2 procent. Het ooit gebruik van de e-sigaret nam tussen 2015 en 2017 af van 34 naar 28 procent. Ook het ooit hebben gebruikt van de waterpijp nam af in deze periode, terwijl het gebruik in de afgelopen maand stabiel bleef. Zowel in 2015 als in 2017 was het percentage scholieren dat ooit een elektronische sigaret (met of zonder nicotine) rookte hoger dan dat ooit een conventionele sigaret rookte.

In diezelfde periode bleef het alcoholgebruik stabiel op ongeveer 45 procent voor ooit gedronken hebben en 25 procent voor gebruik van alcohol in de laatste maand. Onder de drinkers bleef het percentage binge-drinkers stabiel en hetzelfde gold voor het totale percentage binge-drinkers in de populatie. Ook in het gebruik van cannabis zijn geen veranderingen gevonden voor 2017 ten opzichte van 2015. Het XTC-gebruik daalde in deze periode van 1.9 naar 1 procent ooit in het leven, terwijl het laatste maandgebruik van XTC stabiel bleef. Ten slotte veranderde het ooit hebben gebruikt en het laatste maand gebruik van lachgas niet in deze periode.

MIDDELENGBRUIK 2001/2003-2017

De cijfers in tabel 6.12 betreffen roken en laten zien dat roken ooit in het leven tussen 2001 en 2017 bij leerlingen van 12 tot en met 16 jaar in de eerste vier leerjaren in het voortgezet onderwijs afnam van 46 naar 16 procent. Deze dalende trend is zichtbaar in alle leeftijdscategorieën. Zo had in 2001 20 procent van de 12-jarigen ooit gerookt, in 2017 nog maar 4 procent. Onder 16-jarigen is de daling in het ooit hebben gerookt minder spectaculair, maar nog altijd van ongeveer twee derde van alle jongeren in 2001 naar ongeveer een derde in 2017. Met name in de periodes tussen 2003-2005, 2011-2013 en 2015-2017 zijn er significante dalingen geweest in het percentage jongeren dat ooit gerookt heeft. De daling tussen 2015-2017 is wat geringer dan die in de andere twee tijdspannen: tussen 2015-2017 is er een daling in het ooit hebben gerookt voor de gehele groep, maar niet voor de afzonderlijke leeftijdsgroepen. Daarnaast is in het HBSC-onderzoek sinds 2009 gevraagd naar roken in de afgelopen maand. In de periode 2009-2017 is roken in de afgelopen maand meer dan

TABEL 6.11 Trendgegevens 2015-2017 van middelengebruik inclusief leerjaar 5 en 6 (12 t/m 16 jaar), voortgezet onderwijs (2015 n=6714, 2017 n=6718)¹

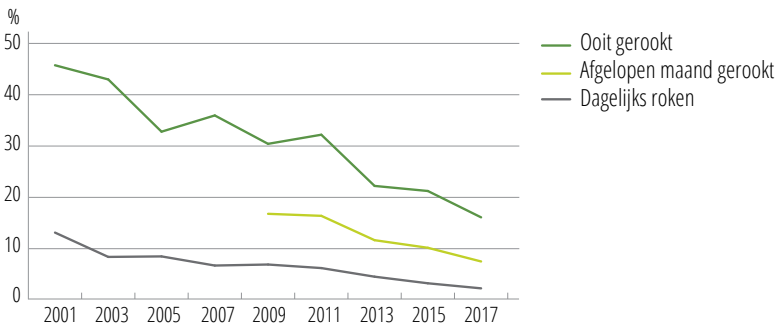
Jaartal	2015	2017 ²
	Peil	HBSC
Roken		
Ooit gerookt	22.8	17.3*
Afgelopen maand	10.6	7.8*
Dagelijks roken	3.1	2.1*
E-sigaret		
Ooit gebruikt	34.3	27.5*
Waterpijp		
Ooit gebruikt	22.5	18.4*
Afgelopen maand	6.9	5.7
Alcohol		
Ooit gedronken	45.4	44.8
Afgelopen maand	25.5	25.0
Binge-drinken onder jongeren die afgelopen maand gedronken hebben	69.5	70.8
Binge-drinken totaal	17.8	17.7
Cannabisgebruik		
Ooit gebruikt	9.7	9.2
Afgelopen maand	4.9	4.7
XTC-gebruik		
Ooit gebruikt	1.9	1.0*
Afgelopen maand	0.6	0.4
Lachgas		
Ooit gebruikt	7.8	9.4
Afgelopen maand	2.4	2.5

1 deze cijfers komen overeen met de kerncijfers in tabel 6.1 en 6.2 en met de cijfers op www.staatVenZ.nl
2 * = significant verschil met Peilstationsonderzoek 2015

gehalveerd van 17 naar 7 procent. De sterkste daling is te zien tussen 2011 en 2013. Daarna daalt het maandelijks roken niet meer significant. Voor de afzonderlijke leeftijdsgroepen is dit beeld nagenoeg hetzelfde.

Ook voor dagelijks roken is er een sterke daling opgetreden tussen 2001 en 2017 (figuur 6.1). In 2001 rookte nog 13 procent dagelijks, in 2017 was dat 2 procent. Met name de periode 2001-2003 was belangrijk voor de inzet van deze daling. In alle leeftijdscategorieën behalve de 12-jarigen is dagelijks roken substantieel en significant lager in 2017 dan in 2001. Onder 12-jarigen kwam en komt dagelijks roken vrijwel niet voor, onder de 16-jarigen daalde dit percentage dagelijks rokers van 34 in 2001 naar 6 in 2017. Er zijn nagenoeg geen verschillen in het percentage jongeren dat dagelijks rookt tussen 2017 en 2013 respectievelijk 2015.

FIGUUR 6.1 Trends in roken in het voortgezet onderwijs

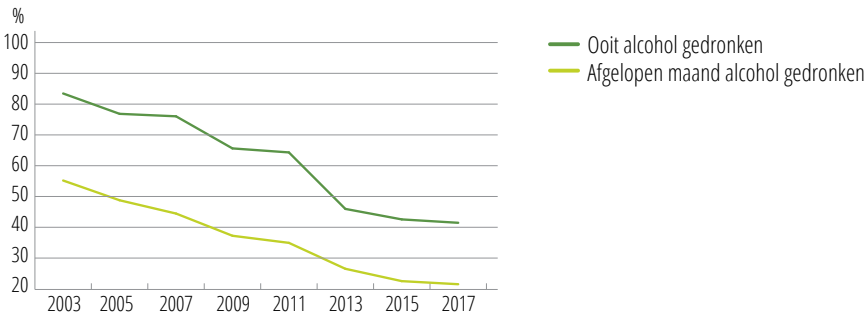
TABEL 6.12 Trendgegevens 2001-2017 van roken naar leeftijd, voortgezet onderwijs (%; 2001 n=5517, 2003 n=7069, 2005 n=5422, 2007 n=6556, 2009 n=5642, 2011 n=6610, 2013 n=5571, 2015 n=6317, 2017 n=6175)^{1,2,3}

Jaartal	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017
	HBSC	Peil	HBSC	Peil	HBSC	Peil	HBSC	Peil	HBSC
Ooit gerookt									
12 jaar	20.4	22.9	11.6*	15.0	9.4	11.0	5.3*	7.7	4.0
13 jaar	39.3	34.7	20.6*	26.9	17.7*	20.9	12.9*	12.4	8.5
14 jaar	52.6	48.1	37.4*	38.9	34.0	33.4	23.7*	22.0	17.1
15 jaar	58.0	53.8	48.6	49.6	46.4	46.7	34.1*	35.0	27.6
16 jaar	66.6	64.7	54.9	54.6	53.8	60.9	44.8*	41.4	35.3
Totaal	46.1	43.3	33.0*	36.2	30.6	32.4	22.3*	21.3	16.1*
Afgelopen maand gerookt									
12 jaar	.. ⁴	.. ⁴	.. ⁴	.. ⁴	2.8	3.6	1.1*	1.8	0.5
13 jaar	.. ⁴	.. ⁴	.. ⁴	.. ⁴	9.1	9.0	4.9*	4.4	2.8
14 jaar	.. ⁴	.. ⁴	.. ⁴	.. ⁴	17.7	15.7	11.9	10.4	7.9
15 jaar	.. ⁴	.. ⁴	.. ⁴	.. ⁴	27.4	25.6	18.9	17.3	14.0
16 jaar	.. ⁴	.. ⁴	.. ⁴	.. ⁴	32.5	36.7	28.9	24.0	18.5
Totaal	.. ⁴	.. ⁴	.. ⁴	.. ⁴	16.8	16.4	11.6*	10.1	7.4
Dagelijks roken									
12 jaar	0.9	0.7	0.7	0.4	0.1	0.5	0.0	0.1	0.0
13 jaar	5.0	3.1	2.0	1.8	2.6	1.9	1.1	0.9	0.5
14 jaar	14.7	8.5*	9.1	6.8	5.2	5.4	4.1	2.9	1.7
15 jaar	21.0	13.7*	14.5	11.7	12.2	9.8	7.3	6.2	4.7
16 jaar	34.2	21.6*	21.4	15.9	19.2	19.1	14.3	8.5	6.4
Totaal	13.1	8.3*	8.4	6.6	6.8	6.1	4.4	3.1	2.1

1 * = significant verschil ten opzichte van meting ervóór
2 vet = significant verschil ten opzichte van 2017
3 door selectie van leerjaar 1 - 4 wijken de cijfers van 2017 iets af van de kerncijfers eerder in dit hoofdstuk.
4 alleen gegevens vanaf 2009 beschikbaar

Voor het ooit hebben gedronken van alcohol en het laatste maand alcoholgebruik is eveneens een sterk dalende tendens te zien tussen 2003 en 2017, respectievelijk van 84 naar 42 procent voor ooit drinken en 55 naar 22 procent voor alcoholgebruik tijdens de laatste maand (figuur 6.2 en tabel 6.13). In alle leeftijdscategorieën, is het (ooit) gebruik in 2017 lager dan in 2011 en de jaren ervoor. Voor ooit drinken waren met name de periodes tussen 2003-2005, 2007-2009 en 2011-2013 belangrijk voor deze daling. De daling tussen 2011 en 2013 was het grootst en zichtbaar voor alle leeftijdsgroepen behalve de 16-jarigen. Wat betreft het laatste maandgebruik van alcohol zijn vooral de periodes 2007-2009 en 2011-2013 essentieel voor deze daling. Deze daling in ooit en laatste maand alcoholgebruik lijkt nu overigens wel ten einde: in 2015 en 2017 hebben zich geen dalingen ten opzichte van twee jaar eerder meer voorgedaan in ooit en laatste maand alcoholgebruik in de verschillende leeftijdsgroepen.

FIGUUR 6.2 Trends in alcoholgebruik in het voortgezet onderwijs

Terwijl in ooit drinken en laatste maand drinken grote dalingen zichtbaar zijn tussen 2003 en 2017, is dat niet het geval voor binge-drinken (tabel 6.13). Met andere woorden, terwijl het percentage jongeren dat begint met alcohol of dat recent alcohol gedronken heeft, afgenomen is in deze periode, blijven jongeren die eenmaal drinken veel drinken. Omdat de groep die drinkt in de periode tussen 2003 en 2017 meer dan gehalveerd is, gaat het per saldo wel om een kleinere groep.

In de periode tussen 2001 en 2017 is ook het percentage scholieren dat ooit cannabis gebruikt heeft substantieel en significant gedaald van 17 naar 8 procent (tabel 6.14). Had in 2001 nog 39 procent van de 16-jarigen ooit cannabis gebruikt, in 2017 was dit percentage gedaald tot 26 procent. Ook voor de andere leeftijdsgroepen is het percentage jongeren dat ooit cannabis gebruikte lager in 2017 dan in 2001. In 2017 hebben minder jongeren ooit cannabis gebruikt dan in de jaren 2001 tot en met 2011, hetgeen eveneens geldt voor verschillende afzonderlijke leeftijdsgroepen. Vanaf 2013 verschillen de percentages jongeren die ooit cannabis hebben gebruikt niet significant met deze percentages in 2017. Vergeleken met 2003 geldt voor de gehele groep van scholieren dat hun laatste maandgebruik van cannabis ongeveer gehalveerd is in 2017 (van 8 naar 4%). Vooral de daling onder 13- en 14-jarigen in deze periode is duidelijk, respectievelijk van 3 naar minder dan 1 procent en van 9 naar 3 procent. Vergeleken met de percentages in 2017, zijn er voor geen enkele leeftijdscategorie verschillen in maandgebruik van cannabis sinds 2013. De verschillen in maandgebruik van cannabis ten opzichte van 2017 zijn vooral zichtbaar voor 2003 en 2005.

TABEL 6.13 Trendgegevens 2003-2017 van alcoholgebruik naar leeftijd, voortgezet onderwijs (%), 2003 n=7069, 2005 n=5422, 2007 n=6556, 2009 n=5642, 2011 n=6610, 2013 n=5571, 2015 n=6317, 2017 n=6175)^{1,2,3}

Jaartal	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017
	Peil	HBSC	Peil	HBSC	Peil	HBSC	Peil	HBSC
Ooit alcohol gedronken								
12 jaar	71.1	60.5*	55.8	41.1*	35.4	17.0*	18.2	20.2
13 jaar	79.6	70.0	66.1	53.9*	53.4	29.0*	30.6	27.1
14 jaar	87.7	81.6	80.8	69.8*	69.2	48.9*	43.1	47.5
15 jaar	90.2	88.0	89.4	83.8	82.9	68.8*	64.9	61.6
16 jaar	89.8	86.3	90.8	84.6	87.1	79.3	71.4	67.2
Totaal	83.5	76.9*	76.1	65.7*	64.4	46.1*	42.7	41.6
Laatste maand alcohol gebruikt								
12 jaar	30.9	22.5*	16.1	9.7	7.6	3.7	4.3	3.7
13 jaar	43.0	35.6	27.1*	19.6*	18.0	10.7*	9.2	8.8
14 jaar	62.5	53.9	46.1	38.5	32.3	24.2*	20.6	23.7
15 jaar	70.7	68.7	67.9	60.0	58.7	46.7*	41.8	40.0
16 jaar	73.9	71.3	73.8	71.3	75.9	66.3	55.7	49.9
Totaal	55.3	48.9	44.6	37.4*	35.1	26.7*	22.7	21.7
Laatste maand binge-drinken ⁴								
12 jaar	54.2	59.5	47.4	56.4	40.6	47.2	51.7	60.3
13 jaar	55.1	68.0*	50.7*	58.0	49.7	62.9	56.9	62.0
14 jaar	59.9	74.5*	60.2*	58.4	57.2	66.8	61.2	66.0
15 jaar	69.7	78.1	70.1	71.5	67.6	73.8	73.3	73.0
16 jaar	75.8	86.8*	78.3	77.4	77.4	79.9	81.0	84.6
Totaal	63.7 ⁵	75.1*	64.8*	67.2	64.3	72.1*	70.0	72.0

1 * = significant verschil ten opzichte van meting ervóór
2 vet = significant verschil ten opzichte van 2017
3 door selectie van leerjaar 1 - 4 wijken de cijfers van 2017 iets af van de kerncijfers eerder in dit hoofdstuk.
4 analyses binge-drinken alleen voor degenen die de afgelopen maand gedronken hebben
5 verschil 2003-2017 is niet significant wanneer gecontroleerd wordt voor verschillen in steekproefsamenvatting

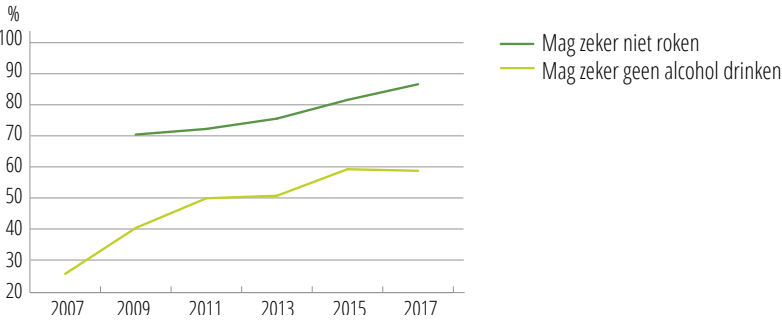
TABEL 6.14 Trendgegevens 2001-2017 van cannabisgebruik naar leeftijd, voortgezet onderwijs (%; 2001 n=5517, 2003 n=7069, 2005 n=5422, 2007 n=6556, 2009 n=5642, 2011 n=6610, 2013 n=5571, 2015 n=6317, 2017 n=6175)^{1,2,3}

Jaartal	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017
	HBSC	Peil	HBSC	Peil	HBSC	Peil	HBSC	Peil	HBSC
Ooit cannabis gebruikt									
12 jaar	2.7	2.2	1.9	2.3	0.5	1.2	0.3	0.6	0.3
13 jaar	8.2	6.8	4.9	4.9	3.5	5.8	3.0	2.2	1.5
14 jaar	19.7	18.6	14.1	12.4	10.6	10.6	7.9	9.0	6.8
15 jaar	27.3	24.5	24.0	22.1	22.2	21.3	16.0	17.1	16.4
16 jaar	39.2	37.3	36.2	31.5	28.9	35.7	26.9	22.4	25.8
Totaal	17.4	16.1	14.2	13.2	11.8	12.9	9.2*	8.8	7.9
Laatste maand cannabis gebruikt									
12 jaar	-. ⁴	0.7	1.0	0.6	0.1	0.2	0.1	0.1	0.1
13 jaar	-. ⁴	2.9	1.9	2.2	1.5	2.9	1.2	1.2	0.7
14 jaar	-. ⁴	9.2	6.5	6.4	5.1	4.0	4.4	4.7	3.2
15 jaar	-. ⁴	12.1	12.6	11.8	10.0	10.2	8.2	8.5	9.0
16 jaar	-. ⁴	17.7	18.4	13.5	12.4	18.3	13.3	11.4	13.6
Totaal	-. ⁴	7.7	7.0	6.4	5.3	6.0	4.6	4.4	4.1

1 * = significant verschil ten opzichte van meting ervóór
2 vet = significant verschil ten opzichte van 2017
3 door selectie van leerjaar 1 - 4 wijken de cijfers van 2017 iets af van de kerncijfers eerder in dit hoofdstuk
4 alleen gegevens vanaf 2003 beschikbaar

Ouders zijn in de loop van de laatste jaren strenger geworden in hun regels over roken en drinken (figuur 6.3). Tussen 2009 en 2017 nam het percentage ouders dat aangaf dat hun kind zeker niet mag roken toe van 71 tot 87 procent. Ook in de laatste twee jaar zijn ouders hierover strenger geworden. Sinds 2007 hebben ouders steeds meer regels ten aanzien van het alcoholgebruik van hun kind (van 26% in 2007 naar 59% in 2017), waarbij opgemerkt moet worden dat er zich sinds 2015 geen veranderingen meer hebben voorgedaan in de ouderlijke regels ten aanzien van alcoholgebruik (tabel 6.15).

FIGUUR 6.3 Ouderlijke regels ten aanzien van roken en alcoholgebruik in het voortgezet onderwijs

TABEL 6.15 Trendgegevens 2007-2017 van ouderlijke regels voor roken en alcoholgebruik, voortgezet onderwijs (%; 2001 n=5517, 2003 n=7069, 2005 n=5422, 2007 n=6556, 2009 n=5642, 2011 n=6610, 2013 n=5571, 2015 n=6317, 2017 n=6175)^{1,2,3}

Jaartal	2007	2009	2011	2013	2015	2017 ²
	Peil	HBSC	Peil	HBSC	Peil	HBSC
Strengere regels roken (schaal)	-. ⁴	70.6	72.4	75.7	81.7*	86.7*
Strengere regels alcohol (schaal)	26.0	40.7*	50.2*	51.0	59.5*	59.0

1 * = significant verschil ten opzichte van meting ervóór
2 vet = significant verschil ten opzichte van 2017
3 door selectie van leerjaar 1 - 4 wijken de cijfers van 2017 iets af van de kerncijfers eerder in dit hoofdstuk
4 alleen gegevens vanaf 2009 beschikbaar

DE BELANGRIJKSTE FEITEN EN TRENDS

ROKEN: TABAK, E-SIGARET EN WATERPIJP

- Roken in het basisonderwijs is zeer zeldzaam, met percentages van 2 procent voor het ooit hebben gerookt en nog geen half procent voor roken tijdens de laatste maand. In het voortgezet zijn deze percentages aanmerkelijk hoger (17% ooit gerookt en 8% laatste maand gerookt), slechts 2 procent van de leerlingen rookt dagelijks.
- Opmerkelijk veel leerlingen in zowel basisonderwijs als voortgezet onderwijs hebben ooit een elektronische sigaret gebruikt (respectievelijk 6 en 28%). Het percentage jongeren dat ooit een e-sigaret gebruikt heeft, is daarmee hoger dan het percentage jongeren dat ooit tabak gerookt heeft.
- Van leerlingen in het voortgezet onderwijs heeft 18 procent ooit een waterpijp gerookt.
- Sinds 2015 is het percentage jongeren van 12 tot en met 16 jaar in het voortgezet onderwijs dat ooit gerookt heeft verder gedaald van 23 naar 17 procent. De groep die afgelopen maand heeft gerookt is gekrompen van 11 naar 8 procent en de groep die dagelijks rookt van 3 naar 2 procent.
- De daling in roken sinds 2001 is enorm: in 2001 had bijna de helft van de leerlingen in het voortgezet onderwijs ooit gerookt, in 2017 is dat ongeveer 1 op de 6 jongeren. Het percentage dagelijkse rokers slonk van ongeveer 1 op 7 naar 1 op de 50 jongeren. Het percentage jongeren dat in de afgelopen maand rookte halveerde tussen 2009 en 2017.
- Jongens hebben vaker ooit tabak gerookt in hun leven, roken vaker dagelijks tabak en zijn ook meer frequente gebruikers van de e-sigaret en waterpijp dan meisjes. Naarmate jongeren ouder worden neemt het roken toe.
- VMBO-b-leerlingen roken beduidend vaker dan jongeren van andere schoolniveaus, vooral de verschillen in dagelijks roken zijn opmerkelijk groot.
- Ten slotte roken jongeren uit onvolledige gezinnen vaker (zowel ooit in het leven als dagelijks) dan jongeren uit volledige gezinnen.

ALCOHOL

- Op de basisschool heeft 8 procent van de leerlingen ooit alcohol gedronken. Laatste maandgebruik en dronkenschap komt bij deze groep nauwelijks voor. In het voortgezet onderwijs is het alcoholgebruik veel hoger: 45 procent heeft ooit alcohol gedronken, 25 procent heeft in de laatste maand gedronken en 16 procent geeft aan ooit dronken geweest te zijn.

- Onder jongeren die alcohol gebruiken, wordt flink gedronken. Bijna een derde is recent dronken geweest en ruim 70 procent dronk in de afgelopen maand meer dan vijf glazen alcohol bij één gelegenheid (binge-drinken). Van de drinkers drinkt 10 procent meer dan tien glazen alcohol op een weekenddag.
- Tussen 2003 en 2013 is het percentage jongeren dat ooit alcohol heeft gedronken en dat in de laatste maand alcohol heeft gebruikt ongeveer gehalveerd, met sterkste dalingen in de jongste groepen. Na 2013 is het alcoholgebruik van middelbare scholieren van 12 tot en met 16 jaar gestabiliseerd. In de periode 2015-2017 zijn er geen veranderingen in ooit gebruik en laatste maandgebruik van alcohol.
- Binge-drinken onder drinkende jongeren is onverminderd hoog in 2017. In deze groep had in 2003 64 procent in de laatste maand wel eens meer dan vijf glazen bij een gelegenheid gedronken tegen ruim 70 procent in 2017. In de tussenliggende jaren laat dit gedrag een licht fluctuerend patroon zien. Alcoholgebruik onder adolescenten is dus op zich flink teruggedrongen, maar de groep die eenmaal alcohol consumeert, drinkt nog steeds veel.
- Jongens hebben vaker ooit alcohol gebruikt in hun leven dan meisjes. Wanneer zij drinken, dan drinken zij bovendien vaker grote hoeveelheden dan meisjes. Naarmate jongeren ouder worden neemt het alcoholgebruik toe.
- Vooral onder jongeren die drinken zijn de verschillen tussen de schoolniveaus groot. Voor drinkende jongeren geldt: hoe lager het schoolniveau, des meer er wordt gedronken. Met name de verschillen tussen VMBO-b- en VWO-leerlingen zijn opvallend groot.
- Jongeren met een migratieachtergrond hebben minder vaak gedronken, maar als zij drinken is er geen verschil in hoeveelheid vergeleken met hun leeftijdgenoten zonder migratieachtergrond.
- Jongeren uit welvarende gezinnen hebben vaker ooit of de laatste maand alcohol gedronken dan hun leeftijdgenoten uit minder welvarende gezinnen. Onder actuele drinkers is er geen verschil naar gezinswelvaart in de hoeveelheid alcohol die genuttigd wordt.
- Ten slotte drinken jongeren uit onvolledige gezinnen vaker alcohol, zowel ooit als in de laatste maand, dan jongeren uit volledige gezinnen. Ook meer dan 10 glazen alcohol op een weekenddag drinken komt in deze groep vaker voor.

CANNABISGEBRUIK

- Van alle leerlingen in het voortgezet onderwijs heeft 9 procent ooit cannabis gebruikt en 5 procent deed dit in de afgelopen maand.
- In de laatste veertien jaar is het cannabisgebruik ongeveer gehalveerd. In 2003 bedroeg het percentage ooit gebruikers 16 procent, het percentage laatste maand gebruikers 8 procent. In 2017 waren deze percentages gedaald tot respectievelijk 8 en 4 procent (bij jongeren in de eerste vier leerjaren in het voortgezet onderwijs). Vanaf 2013 zijn de percentages jongeren die ooit cannabis hebben gebruikt evenwel vergelijkbaar met deze percentages in 2017. Voor laatste maandgebruik zijn vergelijkbare percentages ten opzichte van 2017 zichtbaar sinds 2007.
- Cannabisgebruik neemt toe met het stijgen van de leeftijd en jongens gebruiken aanzienlijk vaker cannabis dan meisjes. VMBO-b-leerlingen hebben vaker cannabis gebruikt dan VWO-leerlingen, zowel ooit in het leven als in de laatste maand.
- Jongeren uit onvolledige gezinnen gebruiken vaker cannabis (zowel ooit in het leven als in de laatste maand) dan jongeren uit volledige gezinnen. Eenzelfde patroon is zichtbaar voor jongeren uit welvarende gezinnen ten opzichte van hun leeftijdgenoten uit minder welvarende gezinnen.

XTC

- Van alle scholieren in het voortgezet onderwijs heeft 1 procent ooit XTC gebruikt en 0.4 procent deed dit in de afgelopen maand.
- Sinds 2015 is het percentage scholieren dat ooit XTC gebruikt heeft gedaald van 1.9 naar 1 procent.
- Terwijl op het 12^e levensjaar XTC-gebruik hoegenaamd niet voorkomt, heeft van de 16-jarigen 2.2 procent ooit XTC gebruikt, jongens vaker dan meisjes. Ook hier is met het stijgen van de leeftijd een duidelijke toename in de prevalentie.
- Hoe lager het schoolniveau, des te hoger het gebruik van XTC.
- Ten slotte hebben jongeren uit onvolledige gezinnen vaker ooit XTC gebruikt dan jongeren uit volledige gezinnen.

LACHGAS

- Van alle scholieren in het voortgezet onderwijs heeft 9 procent ooit lachgas gebruikt en 3 procent deed dit in de afgelopen maand.
- Sinds 2015 is het percentage scholieren dat ooit in het leven lachgas gebruikt heeft niet significant veranderd.
- Met het stijgen van de leeftijd neemt het gebruik van lachgas toe. Van de 16-jarigen gebruikte bijna 17 procent ooit lachgas en 4 procent in de afgelopen maand. Bij de 12-jarigen was dit respectievelijk ongeveer 4 en 1 procent.
- Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond hebben bijna tweemaal vaker ooit lachgas gebruikt dan jongeren zonder een migratieachtergrond.
- VWO-leerlingen gebruiken minder vaak lachgas dan leerlingen van alle andere schoolniveaus.
- Jongeren uit onvolledige gezinnen gebruikten vaker ooit lachgas dan jongeren uit volledige gezinnen. Eenzelfde patroon is zichtbaar voor jongeren uit welvarende gezinnen vergeleken met jongeren uit minder welvarende gezinnen.

REGELS VAN OUDERS OVER ROKEN EN ALCOHOLGEBRUIK VAN HUN KIND

- 85 procent van de jongeren rapporteert dat hun ouders strenge regels hebben over roken. Zij mogen van hun ouders zeker niet roken, zelfs geen trekje. Dit percentage ligt aanmerkelijk lager voor alcoholgebruik. Iets meer dan de helft van de jongeren zegt zeker niet te mogen drinken, ook niet één glas.
- Sinds 2009 is er een duidelijke toename in het percentage ouders dat strenge regels heeft over het roken van hun kind. Tussen 2015 en 2017 zijn ouders nog strenger geworden op dit gebied. Sinds 2007 is het percentage ouders dat strenge regels heeft over het alcoholgebruik van hun kind gestegen van 26 naar 59 procent (bij jongeren in de eerste vier leerjaren in het voortgezet onderwijs). Na 2015 is dit percentage echter niet verder gestegen.
- Ouders hebben vergelijkbare regels voor hun zoons en dochters ten aanzien van roken en drinken. Wel worden ouders minder streng naarmate hun kind ouder wordt. In het bijzonder is dit het geval bij regels over alcohol. Rapporteert 83 procent van de jongeren op 12-jarige leeftijd dat er strenge regels gelden voor alcohol drinken, op 16-jarige leeftijd is dit afgenomen tot 24 procent. Bij regels over roken zijn deze percentages respectievelijk 95 en 72 procent.
- Ouders van jongeren met een migratieachtergrond zijn aanzienlijk strenger dan andere ouders. Dit geldt zowel voor de regels voor roken als voor het drinken van alcohol. Ouders van VMBO-b-

- leerlingen hebben minder strenge regels over alcohol en roken dan ouders van VWO-leerlingen.
- Bij jongeren uit welvarende gezinnen gelden minder strenge ouderlijke regels voor alcohol, maar zijn er geen verschillen in regels voor roken. Ten slotte zijn ouders in onvolledige gezinnen in beide opzichten toleranter dan ouders in volledige gezinnen.

SEKSUEEL GEDRAG

Margreet **de Looze** en Wilma **Vollebergh**

7 SEKSUEEL GEDRAG

Voor de seksuele ontwikkeling is de adolescentie een van de belangrijkste levensfasen. Hoewel de seksuele ontwikkeling van jongeren al ver vóór de adolescentie begint, bijvoorbeeld met het ontdekken van het eigen lichaam en verliefdheden tijdens de kindertijd, hebben veel jongeren hun eerste ervaring met romantische en seksuele relaties tijdens de tienerjaren (De Graaf, 2013). De seksuele ervaring van het merendeel van de jongeren verloopt stapsgewijs (De Graaf, Vanwesenbeeck, Meijer, Woertman, & Meeus, 2009; De Graaf, Nikkelen, Van den Borne, Twisk, & Meijer, 2017): het begint met verliefde gevoelens, het hebben van verkering en het krijgen van de eerste zoen. Vervolgens worden de ervaringen geleidelijk aan intiemer.

Het merendeel van de jongeren in Nederland ervaart seksuele gemeenschap positief (De Graaf e.a., 2017). Seksuele gemeenschap stelt jongeren echter ook bloot aan risico's, zoals ongeplande zwangerschappen en seksueel overdraagbare aandoeningen (soa's). Om zwangerschappen te voorkomen en om zich te beschermen tegen soa's is het belangrijk dat jongeren zich bewust zijn van het belang van veilig vrijen. Onderzoek heeft uitgewezen dat jongeren die vóór hun 14^e jaar seksuele gemeenschap hebben, zich minder goed beschermen tegen zwangerschap en soa's dan jongeren die daar op een latere leeftijd mee beginnen (De Graaf e.a., 2017). Jongeren die op jonge leeftijd met seks beginnen, lopen daarmee een verhoogd risico wat betreft hun gezondheid en welzijn.

Dit hoofdstuk geeft een beeld van het seksuele gedrag van Nederlandse jongeren in het voortgezet onderwijs anno 2017. We presenteren de antwoorden die leerlingen gegeven hebben op de vraag of zij ooit verliefd zijn geweest en zo ja, of dat op iemand van dezelfde of de andere sekse was. Vervolgens bespreken we hoeveel jongeren ooit seksuele gemeenschap hebben gehad, op welke leeftijd zij de eerste keer seksuele gemeenschap hadden en of zij de laatste keer dat zij seks hadden een condoom en/of de pil hebben gebruikt. Tot slot bespreken we trends tussen 2001 en 2017. In de afgelopen jaren hebben verschillende studies, waaronder eerdere HBSC-onderzoeken (De Looze e.a., 2014) en Seks onder je 25^e (De Graaf e.a., 2017) aangetoond dat de leeftijd waarop jongeren in Nederland voor het eerst seksuele gemeenschap hebben, stijgt. In dit hoofdstuk zien we of deze stijging zich voort heeft gezet in 2017. Ook bekijken we of het condoom- en pilgebruik onder seksueel actieve jongeren is veranderd in vergelijking met voorgaande jaren.

KERNCIJFERS⁸

VERLIEFDHEID EN SEKSUELE ORIËNTATIE

Jongens in het voortgezet onderwijs geven iets vaker aan dat zij ooit verliefd zijn geweest (83%) dan meisjes (80%, tabel 7.1). Van de 12- en 13-jarigen geeft ongeveer 79 procent aan ooit verliefd te zijn geweest. Dit stijgt naar ongeveer 84 procent bij de 14-, 15-, en 16-jarigen. Een zeer kleine minderheid van de jongeren (1.6%) geeft aan te vallen op iemand van dezelfde sekse. Dit percentage verschilt niet tussen jongens en meisjes. Echter, meisjes geven wel iets vaker aan dat zij op zowel jongens als meisjes vallen dan jongens, of dat zij nog niet weten of zij op jongens en/of meisjes vallen. Het percentage jongeren dat nog niet weet of zij op jongens en/of meisjes vallen is het grootst in de

⁸ De cijfers over seksueel gedrag van de Leefstijlmonitor (2017) zijn gebaseerd op deze HBSC-kerncijfers. Bron: HBSC/ Leefstijlmonitor, UU, Trimbos-instituut, SCP i.s.m. RIVM, 2017.

jongste leeftijdsgroep (respectievelijk 12 en 8% bij 12- en 13-jarigen). In de oudere leeftijdsgroepen (14-16 jaar) daalt dit percentage tot ongeveer 4 procent.

SEKSUELE GEMEENSCHAP

Scholieren in de leeftijd van 12 tot en met 16 jaar kregen de volgende vraag voorgelegd: ‘heb je ooit seksuele gemeenschap gehad (sommigen noemen het ook ‘het doen’, ‘naar bed gaan’, of ‘seks hebben’)?’ Op deze vraag konden ze met ‘ja’ of ‘nee’ antwoorden. Gemiddeld zegt 10 procent van de scholieren ooit seksuele gemeenschap te hebben gehad (tabel 7.1). Het percentage jongeren dat zegt ooit seksuele gemeenschap te hebben gehad, stijgt vanzelfsprekend met de leeftijd. Van de 12- en 13-jarigen is minder dan 3 procent ooit seksueel actief geweest; dit percentage stijgt naar 23 procent bij de 16-jarigen. Verder geven jongens vaker aan dat zij seksuele gemeenschap hebben gehad dan meisjes. Dit komt ook naar voren in tabel 7.2, die de optelsom weergeeft van het percentage jongeren dat zegt op een bepaalde leeftijd voor het eerst seksuele gemeenschap te hebben gehad.

TABEL 7.1 Seksueel gedrag naar sekse en leeftijd (% , voortgezet onderwijs n=6718)

	Voortgezet onderwijs							
	Totaal			Leeftijd ²				
	J	M ¹	Tot	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
Ooit verliefd geweest	83.2	80.4*	81.8	78.0	79.4	84.8	83.7	83.2
Seksuele oriëntatie								
Valt op hetzelfde geslacht	1.7	1.5	1.6	1.3	1.2	1.6	1.8	2.0
Valt op het andere geslacht	91.9	87.8*	89.9	85.6	89.3	91.5	92.3	90.5
Valt op jongens én meisjes	1.4	2.9*	2.1	0.9	1.5	1.9	2.8	3.8
Weet het nog niet	5.1	7.8*	6.4	12.2	8.0	4.9	3.1	3.8
Ooit seksuele gemeenschap gehad	11.3	8.3*	9.8	1.3	2.9	7.0	16.5	23.2
Anticonceptie laatste keer ³								
Condoomgebruik	55.0	53.8	54.5	39.2	36.8	47.4	64.6	52.4
Pilgebruik	36.9	65.3*	48.8	0.0	9.1	32.5	53.0	60.4

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven
3 weergegeven als percentage van degenen die seksuele gemeenschap hebben gehad

CONDOOM- EN PILGEBRUIK

Van de leerlingen die seksuele gemeenschap hebben gehad, zegt 55 procent bij de laatste keer een condoom te hebben gebruikt, terwijl 49 procent rapporteert dat de pil gebruikt werd (tabel 7.1). Meisjes geven vaker aan dat de pil als anticonceptie gebruikt werd bij de laatste keer seks dan jongens (65 tegenover 37%). Dit lagere percentage bij de jongens kan een onderschatting zijn, omdat jongens mogelijk niet altijd op de hoogte zijn van het pilgebruik van het meisje met wie zij seksuele gemeenschap hadden. Tabel 7.1 geeft ook inzicht in de verschillen in het gebruik van anticonceptie tussen de verschillende leeftijdsgroepen. Pilgebruik neemt significant toe met leeftijd. Zo gebruikte van de 12-jarigen die aangaven ooit seks te hebben gehad, niemand de pil. Daarentegen gaf 60

procent van de 16-jarigen aan de pil te gebruiken. Condoomgebruik lijkt iets hoger te zijn in oudere leeftijdsgroepen, maar deze leeftijdsverschillen zijn niet significant.

TABEL 7.2 Cumulatieve incidentie van leeftijd eerste keer seksuele gemeenschap naar sekse en schoolniveau (% , voortgezet onderwijs n=6718)

Leeftijd eerste keer seksuele gemeenschap	Sekse		Schoolniveau ¹			
	J	M ²	VMBO-b	VMBO-t	HAVO	VWO
≤ 12 jaar	1.1	0.3*	1.6 ^a	0.9 ^{ab}	0.4 ^b	0.4 ^b
≤ 13 jaar	1.9	0.4*	2.6 ^a	1.5 ^{ab}	0.6 ^b	0.6 ^b
≤ 14 jaar	4.0	1.3*	6.7 ^a	3.0 ^b	1.5 ^{bc}	1.3 ^c
≤ 15 jaar	8.2	5.3*	14.3 ^a	7.6 ^b	6.0 ^b	3.1 ^c
≤ 16 jaar	15.7	13.1*	23.8 ^a	17.0 ^b	14.4 ^b	8.4 ^c

1 verschillende letters betekenen dat verschillen tussen de groepen significant zijn (zie H1)
2 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
N.B. Percentages geven aan hoeveel procent van de scholieren op die leeftijd of eerder voor het eerst seksuele gemeenschap heeft gehad

VERSCHILLEN NAAR MIGRATIEACHTERGROND, SCHOOLNIVEAU, GEZINSWELVAART EN GEZINSVORM

MIGRATIEACHTERGROND

Het aantal jongeren zonder een migratieachtergrond en met een niet-westerse migratieachtergrond dat aangeeft ooit seksuele gemeenschap te hebben gehad en/of daarbij een condoom hebben gebruikt, loopt nauwelijks uiteen (tabel 7.3). Er is echter wel een groot verschil in pilgebruik: jongeren zonder een migratieachtergrond geven veel vaker aan de pil te hebben gebruikt dan jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond (53 versus 30%).

SCHOOLNIVEAU

Er zijn grote verschillen in seksuele activiteit tussen leerlingen van de verschillende schoolniveaus. VMBO-leerlingen van de beroepsgerichte (VMBO-b) leerweg hebben de meeste ervaring met seksuele gemeenschap (17%), terwijl slechts 6 procent van de VWO-leerlingen ooit seks heeft gehad (tabel 7.3). HAVO-leerlingen en VMBO-leerlingen van de theoretische leerweg (VMBO-t) zitten hier tussenin. De leeftijd waarop jongeren voor het eerst seksuele gemeenschap hebben, verschilt ook tussen de schoolniveaus (tabel 7.2). Leerlingen op het VMBO-b hebben vaker op een jonge leeftijd voor het eerst seksuele gemeenschap. Zij worden trapsgewijs gevolgd door leerlingen op het VMBO-t, de HAVO en het VWO. De percentages lopen voor elk schoolniveau op met de leeftijd, waarbij de absolute verschillen tussen de schoolniveaus steeds duidelijker worden. Op 16-jarige leeftijd heeft bijvoorbeeld 24 procent van de scholieren op het VMBO-b seksuele gemeenschap gehad tegenover 8 procent van de VWO-scholieren. Wat betreft het condoom- en pilgebruik onder seksueel actieve jongeren zien we dat HAVO-leerlingen het vaakst de pil gebruiken en VMBO-t leerlingen het minst vaak. Er zijn geen verschillen tussen de verschillende schoolniveaus in condoomgebruik.

TABEL 7.3 Seksueel gedrag naar migratieachtergrond en schoolniveau (% , voortgezet onderwijs n=6718)

	Migratieachtergrond		Schoolniveau ¹			
	Geen	Niet-westers ²	VMBO-b	VMBO-t	HAVO	VWO
Ooit seksuele gemeenschap gehad	9.7	10.2	16.8 ^a	9.3 ^{bc}	10.1 ^b	6.0 ^c
Anticonceptie laatste keer ³						
Condoomgebruik	55.2	49.0	52.2	59.2	51.5	55.9
Pilgebruik	53.1	29.9 [*]	47.3 ^{ab}	40.0 ^a	61.2 ^b	46.2 ^{ab}

1 verschillende letters betekenen dat verschillen tussen de groepen significant zijn (zie H1)
2 * = verschil op basis van migratieachtergrond significant
3 weergegeven als percentage van degenen die seksuele gemeenschap hebben gehad

GEZINSWELVAART

Uit tabel 7.4 blijkt dat gezinswelvaart niet gerelateerd is aan het hebben van seksuele gemeenschap en het condoom- en pilgebruik van jongeren.

GEZINSVORM

Tabel 7.4 toont ook het verschil in seksuele ervaring en het condoom- en pilgebruik tussen jongeren die bij beide ouders wonen en jongeren die niet bij beide ouders wonen. De gezinsvorm waarin jongeren opgroeien is niet van belang voor het condoom- en pilgebruik, maar wel voor het hebben van seksuele gemeenschap. Jongeren uit onvolledige gezinnen zeggen twee keer zo vaak dat zij seksueel actief zijn geweest als jongeren die bij beide ouders wonen (16 tegenover 8%).

TABEL 7.4 Seksueel gedrag naar gezinswelvaart en gezinsvorm (% , voortgezet onderwijs n=6718)

	Gezinswelvaart ¹			Gezinsvorm	
	Laag	Midden	Hoog	Onvolledig	Volledig ²
Ooit seksuele gemeenschap gehad	11.4	8.9	10.5	15.9	8.0 [*]
Anticonceptie laatste keer ³					
Condoomgebruik	50.3	53.0	56.8	51.7	56.1
Pilgebruik	37.9	49.7	50.4	50.3	48.0

1 verschillende letters betekenen dat verschillen tussen de groepen significant zijn (zie H1)
2 * = verschil op basis van gezinsvorm significant
3 weergegeven als percentage van degenen die seksuele gemeenschap hebben gehad

MULTIVARIATE ANALYSES

In tabel 7.5 is de samenhang tussen de verschillende achtergrondkenmerken (leeftijd, sekse, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm) en seksueel gedrag weergegeven rekening houdend met de samenhangen van de andere achtergrondkenmerken en seksueel gedrag (zie hoofdstuk 1). Schoolniveau komt in de multivariate analyse naar voren als de belangrijkste voorspeller van seksuele gemeenschap: met het stijgen van het schoolniveau is er sprake van minder ervaring met seksuele gemeenschap. Daarnaast zijn ook gezinsvorm, leeftijd en sekse gerelateerd aan seksuele activiteit. Jongens, oudere scholieren en scholieren uit onvolledige gezinnen hebben

vaker ervaring met seksuele gemeenschap. Hoewel de bivariate analyses geen verschillen lieten zien in seksuele gemeenschap tussen jongeren uit gezinnen met verschillende niveaus van welvaart, tonen de multivariate analyses aan dat jongeren uit gezinnen met een gemiddelde welvaart minder vaak seksuele gemeenschap hebben gehad dan jongeren uit gezinnen met een hoge welvaart.

Condoomgebruik hangt niet samen met bovengenoemde achtergrondkenmerken. Dit komt overeen met de bivariate analyses. Pilgebruik wordt vaker gerapporteerd door oudere jongeren, meisjes, en jongeren zonder een migratieachtergrond. De verschillen in pilgebruik tussen jongeren van verschillende schoolniveaus uit de bivariate analyses zijn niet meer significant in de multivariate analyses.

TABEL 7.5 Seksueel gedrag: samenhang met leeftijd, sekse, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm (multivariate analyses, odds ratio's, voortgezet onderwijs, n=6718)

	Ooit seksuele gemeenschap gehad	Condoomgebruik laatste keer ¹	Pilgebruik laatste keer ¹
	OR	OR	OR
Leeftijd	2.31 ^{**}	1.16	1.98 ^{**}
Sekse			
Jongen (ref. meisje)	1.46 ^{**}	1.07	0.32 ^{**}
Schoolniveau			
VWO	1.00	1.00	1.00
HAVO	1.75 ^{**}	0.79	1.65
VMBO-t	2.15 ^{**}	1.21	1.12
VMBO-b	3.92 ^{**}	1.01	1.52
Migratieachtergrond			
Niet-westers (ref. geen)	0.93	0.79	0.37 ^{**}
Gezinswelvaart			
Hoog	1.00	1.00	1.00
Midden	0.66 ^{**}	0.84	0.90
Laag	0.72	0.85	0.60
Gezinsvorm			
Onvolledig (ref. volledig)	2.02 ^{**}	0.82	1.05

*p<0.05; ** p<0.01
1 weergegeven als percentage van degenen die seksuele gemeenschap hebben gehad

TRENDS 2001-2017

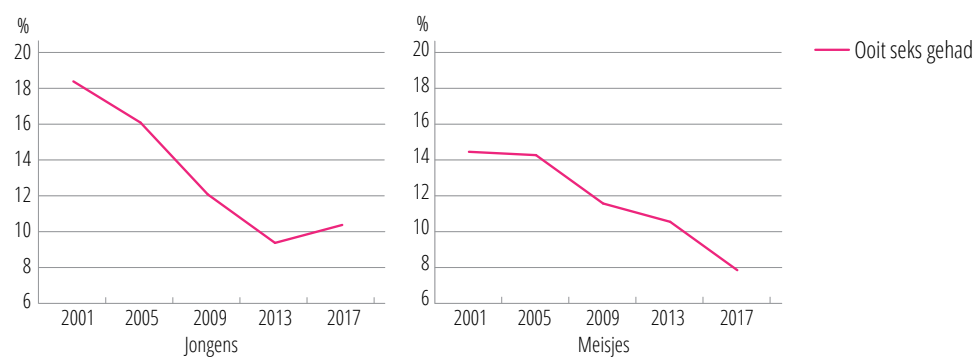
In tabel 7.6 staan de trendgegevens voor het hebben van seksuele gemeenschap en het condoom- en pilgebruik van jongeren die seksuele gemeenschap hebben gehad. Trendgegevens voor 12- tot en met 16-jarigen in de eerste vier leerjaren van het voortgezet onderwijs worden gepresenteerd voor de totale groep en apart voor jongens en meisjes. Het percentage jongeren dat ooit seksuele gemeenschap heeft gehad, verschilt niet tussen opeenvolgende jaren. Echter, wanneer we over

de gehele linie kijken, zien we een geleidelijke afname van het aantal jongeren dat seksueel actief was tussen 2001 en 2017 (zie figuur 7.1). Het percentage jongeren dat seksueel actief was in 2017 is significant lager dan in 2001 en 2005; de percentages voor 2009 en 2013 verschillen niet significant van die van 2017.

Opvallend is ook dat het condoomgebruik onder de seksueel actieve jongeren is afgenomen (zie figuur 7.2). Het condoomgebruik van zowel jongens als meisjes die seksuele gemeenschap hebben gehad is in 2017 significant lager ten opzichte van alle voorgaande jaren. In 2013 was er al een daling in condoomgebruik ten opzichte van 2009 en deze daling heeft zich voortgezet in 2017. Wat betreft pilgebruik bestaan er geen verschillen in de periode tussen 2001 en 2017.

Wanneer de gegevens van het Peilstationsonderzoek 2015 en HBSC 2017 worden vergeleken voor jongeren van 12 tot en met 16 jaar uit alle leerjaren van het voortgezet onderwijs, is een vergelijkbare trend te zien. In 2017 had bijna 1 op de 10 jongeren ooit seksuele gemeenschap gehad (9.8% zie tabel 7.1) en dit verschilde niet significant van 2015 (8.8%). Ook met de inclusie van jongeren in de hoogste klassen van het voortgezet onderwijs was er een daling in het condoomgebruik van 63.5 procent in 2015 naar 54.5 procent in 2017 en was er geen significante verandering in pilgebruik (respectievelijk 52.2 en 48.8%).

FIGUUR 7.1 Trends in seksuele gemeenschap voor jongens en meisjes in het voortgezet onderwijs

FIGUUR 7.2 Trends in condoom- en pilgebruik voor jongens en meisjes in het voortgezet onderwijs

TABEL 7.6 Trendgegevens 2001-2017 van seksueel gedrag naar sekse, voortgezet onderwijs (% , 2001 n=5517, 2005 n=5422, 2009 n=5642, 2013 n=5571, 2017 n=6175)^{1,2,3}

	Jongens					Meisjes					Totaal				
Jaartal	01	05	09	13	17	01	05	09	13	17	01	05	09	13	17
Ooit seksuele gemeenschap gehad	18.6	16.3	12.3	9.6	10.6	14.1	13.9	11.0	9.9	7.0	16.4	15.1	11.7	9.8	8.8
Anticonceptie laatste keer ⁴															
Condoomgebruik	76.5	86.9*	80.8	71.3*	55.0*	64.9	75.2*	78.2	63.4*	57.5*	71.6	81.6*	79.6	67.3*	56.0*
Pilgebruik	41.0	39.1	34.4	46.9	34.0	54.2	61.0	59.9	63.6	63.1	46.9	49.2	46.4	55.3	45.3

1 * = significant verschil ten opzichte van meting ervóór
2 vet = significant verschil ten opzichte van 2017
3 door selectie van leerjaar 1 - 4 wijken de cijfers van 2017 iets af van de kerncijfers eerder in dit hoofdstuk
4 weergegeven als percentage van degenen die seksuele gemeenschap hebben gehad

DE BELANGRIJKSTE FEITEN EN TRENDS

VERLIEFDHEID EN SEKSUELE ORIËNTATIE

- In het voortgezet onderwijs geven jongens (83%) iets vaker aan wel eens verliefd te zijn geweest dan meisjes (80%).
- Een zeer klein percentage jongens en meisjes (1.6%) zegt op iemand van dezelfde sekse te vallen.
- Meisjes geven iets vaker aan op zowel jongens als meisjes te vallen (2.9 tegenover 1.4%) of nog niet te weten of zij op jongens en/of meisjes vallen (7.8 tegenover 5.1%) dan jongens.

SEKSUELE GEMEENSCHAP

- Gemiddeld zegt 10 procent van de jongens en meisjes in het voortgezet onderwijs ooit seksuele gemeenschap te hebben gehad; dit loopt van 1 procent bij de 12-jarigen naar 23 procent bij de 16-jarigen.
- Tussen 2001 en 2017 was er sprake van een dalende trend in het percentage scholieren dat ooit seksuele gemeenschap heeft gehad. Die daling trad vooral op tussen 2001 en 2009: daarna zijn de cijfers gestabiliseerd.
- Jongens geven vaker aan seksuele gemeenschap te hebben gehad dan meisjes.
- VMBO-leerlingen van de beroepsgerichte (VMBO-b) leerweg hebben de meeste ervaring met seksuele gemeenschap (17%), terwijl 6 procent van de VWO-leerlingen ooit seks heeft gehad.
- Jongeren uit onvolledige gezinnen zijn twee keer zo vaak seksueel actief dan jongeren uit volledige gezinnen (16 tegenover 8%).

CONDOOM- EN PILGEBRUIK

- Van middelbare scholieren die seksuele gemeenschap hebben gehad, zegt 55 procent bij de laatste keer een condoom te hebben gebruikt, terwijl 49 procent rapporteert dat de pil werd gebruikt.
- De daling in condoomgebruik tussen 2009 en 2013 heeft zich voortgezet in 2017. In 2009 gebruikte 80 procent van de seksueel actieve jongeren een condoom, in 2017 was dit 56 procent (bij jongeren in de eerste vier leerjaren in het voortgezet onderwijs).

- Pilgebruik onder seksueel actieve jongeren is stabiel gebleven tussen 2001 en 2017.
- Condoomgebruik hangt niet samen met achtergrondvariabelen zoals sekse, leeftijd, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm.
- Pilgebruik neemt toe met de leeftijd en wordt vaker door meisjes dan jongens gerapporteerd. Ook geven jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond minder vaak aan de pil te gebruiken dan jongeren zonder een migratieachtergrond.

SOCIALE MEDIA EN GAMEN

Maartje **Boer** en Regina **van den Eijnden**

8 SOCIALE MEDIA EN GAMEN

Sociale media en games spelen een belangrijke rol in het leven van jongeren. Bijna alle jongeren hebben dagelijks contact met hun vrienden via sociale media op hun smartphones (Van Dorsselaer e.a., 2016). Onder sociale media vallen *sociale netwerksites* (zoals Facebook, Twitter, Instagram, Google+ of Pinterest) en *instant messengers* (zoals WhatsApp, Snapchat of Facebook messenger). Daarnaast zijn jongeren de afgelopen jaren ook steeds meer online gaan gamen (Van Rooij & Schoenmakers, 2013). Het gaat hierbij om het spelen van online games op de computer, Xbox, PlayStation, Wii, draagbare spelcomputer, iPad of op de smartphone.

Wanneer jongeren veel tijd besteden aan sociale media of games, dan hoeft dit nog niet riskant te zijn. Er is pas sprake van problematisch sociale mediagebruik of problematisch gamegedrag wanneer men het eigen gebruik niet meer goed onder controle heeft en het bovendien negatieve gevolgen heeft voor het algemene functioneren, zoals verminderde interesse in andere bezigheden (bijvoorbeeld hobby's en sport). Onderzoek suggereert dat problematisch sociale mediagebruik en problematisch gamegedrag beiden tot een afname in de tevredenheid over het eigen leven kunnen leiden (Van den Eijnden, Koning, Doorwaard, Van Gurp, & Ter Bogt, 2018). Daarnaast zijn er ook aanwijzingen dat intensief sociale mediagebruik schoolcijfers negatief kan beïnvloeden en problematisch gamen kan leiden tot vermindering van de ervaren sociale competentie (Van den Eijnden e.a., 2018). Wanneer het gebruik niet problematisch is, kunnen sociale media echter ook positief bijdragen aan de ontwikkeling van jongeren, mede doordat gevoelens en gedachten gemakkelijker via sociale media geuit worden. Uit verschillende studies blijkt bijvoorbeeld dat het gebruik van sociale media sociale vaardigheden en zelfvertrouwen op een positieve manier kunnen beïnvloeden (o.a. Valkenburg, Peter & Schouten, 2006). Ook games hebben vaak een sociale component waardoor jongeren gemakkelijk met leeftijdgenoten met dezelfde interesses in contact kunnen komen.

In dit hoofdstuk wordt nagegaan in hoeverre jongeren in Nederland sociale media gebruiken en games spelen en in welke mate er sprake is van problematisch gebruik van sociale media en games. In het HBSC-onderzoek van 2013 werd aan jongeren gevraagd hoe vaak ze met vriend(inn)en praten via sociale media. In het huidige HBSC-onderzoek wordt uitgebreider ingegaan op het sociale mediagebruik door niet alleen te kijken naar de frequentie van het online contact met vrienden, maar ook met anderen. Bovendien is dit jaar voor het eerst getoetst in hoeverre er sprake is van problematisch sociale mediagebruik. Ook is gamen een nieuw onderwerp in het HBSC-onderzoek.

KERNCIJFERS

SOCIALE MEDIAGEBRUIK

Aan leerlingen is gevraagd hoe vaak zij online contact hebben met (1) goede vrienden of vriendinnen, (2) vrienden uit een grotere vriendenkring, (3) vrienden die zij via internet hebben leren kennen en (4) andere mensen (bijvoorbeeld ouders, broers/zussen, klasgenoten, leraren). Het gaat hierbij om online contact via bijvoorbeeld WhatsApp, Snapchat, Instagram of Facebook. Leerlingen konden bij elk van deze vier (groepen) contacten aangeven of zij 'bijna nooit', 'minstens elke week', '(bijna) elke dag', 'elke dag en paar keer' of 'gedurende bijna de hele dag' online contact met hen hadden. In tabel

8.1 is het percentage leerlingen weergegeven dat aangeeft gedurende de hele dag online contact te hebben met ten minste 1 van bovenstaande (groepen) contacten. Er zijn grote verschillen in de mate van online contact tussen basisschoolleerlingen en leerlingen in het voortgezet onderwijs. In groep 8 van het basisonderwijs geeft 15 procent van de leerlingen aan gedurende de hele dag online contact met anderen te hebben. Bij middelbare scholieren is dit percentage twee keer zo hoog. Bovendien hebben meisjes in het voortgezet onderwijs vaker dan jongens de hele dag online contact (37 tegenover 26%). Het percentage leerlingen dat intensief de hele dag online contact heeft, stijgt met de leeftijd: van 22 procent onder de 12-jarigen naar 38 procent onder de 15-jarigen. Deze stijgende lijn zet zich echter niet door bij de 16-jarigen: zij verschillen niet significant van 15-jarigen in het percentage dat de hele dag door intensief contact heeft via sociale media.

Daarnaast zijn er drie stellingen voorgelegd over voorkeur voor online contact boven face-to-face contact met anderen, te weten: ‘op internet praat ik makkelijker over geheimen dan in echte ontmoetingen’, ‘op internet praat ik makkelijker over mijn gevoelens dan in echte ontmoetingen’ en ‘op internet praat ik makkelijker over mijn zorgen dan in echte ontmoetingen’ (Peter & Valkenburg, 2006). Op basis van het gemiddelde van deze drie stellingen is een schaalscore berekend. De schaalscore geeft het percentage jongeren weer dat het over het algemeen (helemaal) eens is met de stellingen over voorkeur voor online contact. In het voortgezet onderwijs zeggen leerlingen vaker een voorkeur te hebben voor online contact dan in het basisonderwijs (14 tegenover 4%). Bovendien geldt voor middelbare scholieren dat meisjes vaker een voorkeur hebben voor online contact dan jongens. Voorkeur voor online contact neemt vooral toe tussen het 12^e en 14^e levensjaar (van 9 naar 16%).

TABEL 8.1 Sociale mediagebruik naar onderwijstype, sekse en leeftijd (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs			Voortgezet onderwijs							
	Totaal BO			Totaal VO			Leeftijd ³				
	J	M ¹	Tot	J	M ¹	Tot ²	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
Gedurende de hele dag contact via sociale media	15.1	14.7	14.9	25.9	37.0*	31.3	22.3	28.0	34.6	37.7	33.9
Voorkeur online contact (schaal) ⁴	3.3	3.7	3.5	12.9	14.8*	13.9	9.3	12.2	15.5	15.9	16.6
Problematisch sociale mediagebruik (schaal) ⁵	3.8	3.1	3.5	6.3	8.6*	7.4	5.7	8.0	8.4	8.4	6.3

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 vet = verschil tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs significant
3 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven
4 % met schaalscore >3.5 op voorkeur online contact (3 stellingen, met elk een score van 1 = helemaal niet mee eens - 5 = helemaal mee eens, opgeteld en gedeeld door 3)
5 % minstens 5 keer ‘ja’ op 9 stellingen, waarbij sprake is van verminderde interesse in andere bezigheden (zoals hobby’s), ruzie met anderen of ernstige problemen met familie i.v.m. sociale mediagebruik

PROBLEMATISCH SOCIALE MEDIAGEBRUIK

In dit onderzoek wordt onderscheid gemaakt tussen intensief en problematisch sociale mediagebruik. Dit laatste is gemeten op basis van negen stellingen waarin wordt nagegaan of het sociale mediagebruik symptomen van problematisch gebruik bevat (tabel 8.2). Aan leerlingen is gevraagd: ‘heb je in het afgelopen jaar...’ gevolgd door bijvoorbeeld: ‘regelmatig aan niets anders kunnen denken dan aan het moment dat je weer sociale media kon gaan gebruiken?’ (Van den

Eijnden, Lemmens & Valkenburg, 2016). Er wordt gesproken van problematisch sociale mediagebruik wanneer er minstens vijf keer ‘ja’ is geantwoord op deze negen stellingen én wanneer er sprake is van minstens één van de volgende drie negatieve gevolgen: verminderde interesse in andere bezigheden, ruzie met anderen of ernstige problemen met ouders vanwege het sociale mediagebruik. Er is dus niet alleen gekeken naar het aantal symptomen van problematisch sociale mediagebruik, maar ook of er daadwerkelijk negatieve gevolgen zijn voor relaties of andere levensdomeinen.

Over het algemeen voldoen weinig leerlingen aan de bovenstaande criteria voor problematisch sociale mediagebruik. Bij leerlingen in het voortgezet onderwijs komt dit vaker voor dan bij leerlingen in het basisonderwijs (7 tegenover 4%, tabel 8.1). Net als bij het intensieve online contact via sociale media geldt in het voortgezet onderwijs dat problematisch sociale mediagebruik vaker voorkomt bij meisjes dan bij jongens. Er zijn geen significante leeftijdsverschillen in problematisch sociale mediagebruik. Sommige symptomen van problematisch sociale mediagebruik worden vaker genoemd dan andere (tabel 8.2). Van alle jongeren geeft ongeveer 29 procent aan sociale media vaak te gebruiken om niet aan vervelende dingen te hoeven denken en dit is daarmee het meest voorkomende symptoom. De meeste symptomen komen vaker voor bij leerlingen in het voortgezet onderwijs dan bij basisschoolleerlingen van groep 8. Bovendien geldt voor het voortgezet onderwijs dat bijna alle symptomen vaker bij meisjes voorkomen dan bij jongens, terwijl er in het basisonderwijs nauwelijks sekseverschillen zijn. Zo geeft 1 op de 3 meisjes in het voortgezet onderwijs aan dat zij weleens geprobeerd heeft minder tijd te besteden aan sociale media maar dit niet lukte, terwijl dit geldt voor ongeveer 1 op de 6 jongens. Ook geven meisjes in het voortgezet onderwijs aanzienlijk vaker aan sociale media te gebruiken om niet aan vervelende dingen te denken dan jongens. Wat betreft negatieve gevolgen geeft 14 procent van de leerlingen in het voortgezet

TABEL 8.2 Symptomen problematisch sociale mediagebruik (% ja) naar onderwijstype en sekse (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs			Voortgezet onderwijs		
	J	M ¹	Tot	J	M ¹	Tot ²
Het afgelopen jaar...						
regelmatig aan niets anders kunnen denken dan aan het moment dat je weer sociale media kon gaan gebruiken	28.2	22.4*	25.3	24.7	27.3*	26.0
je regelmatig ontevreden gevoeld omdat je meer tijd aan sociale media had willen besteden?	6.2	4.2	5.2	8.5	8.1	8.3
je vaak rot gevoeld als je geen sociale media kon gebruiken?	11.0	10.6	10.8	14.4	20.8*	17.5
geprobeerd om minder tijd te besteden aan sociale media, maar dat het niet lukte?	20.1	20.2	20.1	17.4	33.8*	25.4
regelmatig geen interesse gehad in andere bezigheden (bijv. hobby’s, sport) omdat je liever met sociale media bezig was?	8.7	9.8	9.3	12.7	15.8*	14.2
regelmatig ruzie gekregen met anderen door jouw sociale mediagebruik?	9.2	8.2	8.6	14.7	17.1*	15.9
regelmatig gelogen tegen je ouders of vrienden over de tijd die je aan sociale media besteedt?	3.5	3.7	3.6	11.6	13.4*	12.5
vaak sociale media gebruikt om niet aan vervelende dingen te hoeven denken?	24.5	28.8	26.7	24.0	34.3*	29.1
ernstige problemen met je ouders, broer(s) of zus(sen) gehad door je sociale mediagebruik?	3.4	2.5	3.0	4.9	5.5	5.2

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 vet = verschil tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs significant

onderwijs aan het afgelopen jaar wel eens interesse in andere bezigheden te zijn verloren, 16 procent heeft wel eens ruzie gekregen en 5 procent heeft wel eens ernstige problemen met ouders, broer(s) of zus(sen) gehad vanwege het sociale mediagebruik.

GAMEGEDRAG

Om inzicht te krijgen in hoe vaak jongeren gamen is gevraagd hoe vaak zij games spelen, variërend van ‘(bijna) nooit’ tot ‘(bijna) elke dag’. Het percentage leerlingen dat aangeeft (bijna) elke dag te gamen is hoger in het basisonderwijs dan in het voortgezet onderwijs (35 tegenover 27%, tabel 8.3). Bovendien is er een duidelijk verschil tussen jongens en meisjes: zowel in het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs gamet bijna de helft van alle jongens (bijna) elke dag, terwijl dit voor meisjes in het basisonderwijs 20 procent en voor meisjes in het voortgezet onderwijs 11 procent is. Het percentage jongeren dat (bijna) elke dag gamet is het hoogste onder de 12-jarigen (35%) en neemt af met het toenemen van de leeftijd.

Vervolgens is aan jongeren gevraagd: ‘Op een dag dat je games speelt, hoeveel tijd besteed je hier dan ongeveer aan?’, waarbij zij konden kiezen uit ‘1 uur of minder’, ‘2 of 3 uur’, ‘4 of 5 uur’, ‘6 of 7 uur’ of ‘8 uur of meer’. Ongeveer 10 procent van de jongeren gamet minstens 4 uur op een dag dat ze games spelen, waarbij geen significant verschil bestaat tussen jongeren in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs. Daarnaast geldt voor beide onderwijstypen dat jongens veel vaker minstens 4 uur op een dag gamen dan meisjes. Het percentage jongeren dat minstens 4 uur per dag gamet is het hoogste onder 13-jarigen (13%).

Op basis van het opgegeven aantal dagen en uren die leerlingen besteden aan gamen is uitgerekend hoeveel uur zij minstens per week gamen. In het voortgezet onderwijs gamet gemiddeld 8 procent van de leerlingen minstens 24 uur per week en een vergelijkbaar percentage wordt gevonden voor het basisonderwijs. Verder gamen jongens aanzienlijk vaker 24 uur per week dan meisjes in zowel het basisonderwijs (12 tegenover 2%) als het voortgezet onderwijs (14 tegenover 2%). Minstens 24 uur per week gamen komt het vaakst voor bij 13-jarigen (10%) en komt het minst voor onder de 16-jarigen (5%).

TABEL 8.3 Gamen naar onderwijstype, sekse en leeftijd (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs			Voortgezet onderwijs							
	Totaal BO			Totaal VO			Leeftijd ³				
	J	M ¹	Tot	J	M ¹	Tot ²	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
(Bijna) elke dag gamen	49.9	19.9*	34.9	42.5	11.2*	27.3	35.2	32.8	27.0	21.7	18.2
Minstens 4 uur per dag gamen	14.5	3.7*	9.1	18.7	3.1*	11.1	8.7	13.3	11.8	12.0	9.1
Minstens 24 uur per week gamen	11.7	2.4*	7.1	13.5	1.8*	7.8	6.3	10.3	8.4	8.5	4.8
Problematisch gamegedrag (schaal) ⁴	5.2	0.9*	3.0	7.1	0.8*	4.0	3.9	5.0	4.1	4.0	3.0

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 vet = verschil tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs significant
3 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven
4 % minstens 5 keer ‘ja’ op 9 stellingen, waarbij sprake is van verminderde interesse in andere bezigheden (zoals hobby’s), ruzie met anderen of ernstige problemen met familie i.v.m. gamen

PROBLEMATISCH GAMEN

Het aantal uren dat jongeren besteden aan gamen geeft niet weer of het gamen daadwerkelijk problemen oplevert. Net als bij problematisch sociale mediagebruik, is gebruik gemaakt van negen stellingen om te meten in hoeverre er symptomen zijn van problematisch gamegedrag (tabel 8.4) (Lemmens, Valkenburg & Gentile, 2015). Ook hier geldt dat wordt gesproken over problematisch gamen wanneer leerlingen vijf keer ‘ja’ antwoorden op de negen vragen in tabel 8.4 én als er daarnaast sprake is van ruzie of conflicten met anderen vanwege het gamen of verminderde interesse in andere bezigheden.

Tabel 8.3 laat zien dat problematisch gamen bij 3 procent van de basisschoolleerlingen en bij 4 procent van de leerlingen in het voortgezet onderwijs voorkomt. Het betreft hier aanzienlijk vaker jongens dan meisjes. In het basisonderwijs komt dit bij 5 procent van de jongens en 1 procent van de meisjes voor en in het voortgezet onderwijs bij 7 procent van de jongens en 1 procent van de meisjes. Er zijn geen significante verschillen tussen leeftijdsgroepen wat betreft problematisch gamegedrag. Er is ook gekeken naar de mate waarin de negen symptomen van problematisch gamegedrag voorkomen (tabel 8.4). Ondanks dat het percentage leerlingen dat minstens 24 uur per week gamet ongeveer even hoog is in het basisonderwijs als in het voortgezet onderwijs, worden de meeste symptomen van problematisch gamegedrag vaker gerapporteerd door middelbare scholieren dan door basisschoolleerlingen. In beide onderwijstypen worden deze symptomen beduidend vaker door jongens dan door meisjes gerapporteerd. Het kenmerk van problematisch gamegedrag dat het vaakst genoemd wordt, is het spelen van games om niet aan vervelende dingen

TABEL 8.4 Symptomen problematisch gamegedrag (% ja) naar onderwijstype en sekse (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs			Voortgezet onderwijs		
	J	M ¹	Tot	J	M ¹	Tot ²
Het afgelopen jaar...						
wel eens urenlang aan niets anders kunnen denken dan aan het moment dat je weer kon gamen?	28.8	14.8*	22.6	27.8	8.5*	21.3
je ontevreden gevoeld omdat je meer had willen gamen?	19.4	4.3*	12.7	23.5	5.9*	17.6
je rot gevoeld als je niet kon gamen?	21.9	8.1*	15.8	24.2	7.0*	18.4
niet kunnen minderen met gamen, terwijl anderen je zeiden dat je dat moest doen?	14.7	7.1*	11.3	14.0	4.1*	10.7
games gespeeld om niet aan vervelende dingen te hoeven denken?	37.0	28.2*	33.1	33.0	19.9*	28.6
ruzie gekregen met anderen door jouw gamegedrag?	11.2	4.2*	8.1	17.6	3.9*	13.0
de tijd die je besteedt aan games verborgen gehouden voor anderen?	5.5	4.4	5.0	9.0	4.7*	7.5
interesse verloren in hobby's of andere activiteiten omdat je wilde gamen?	5.4	2.9*	4.3	8.6	3.3*	6.8
ernstige problemen met familie, vrienden of partner gehad door jouw gamen?	2.8	0.3*	1.7	4.4	1.0*	3.3

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 vet = verschil tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs significant

te hoeven denken (33% van de basisschoolleerlingen en 29% van de middelbare scholieren). Ook rapporteert ongeveer 1 op de 5 jongeren in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs relatief vaak dat zij wel eens aan niets anders kunnen denken dan aan het moment dat er weer gegamed kan worden. Het symptoom dat het minste genoemd wordt, is het hebben gehad van ernstige problemen met familie, vrienden of partner door het gamen (1.7% van de basisschoolleerlingen en 3.3% van de middelbare scholieren).

VERSCHILLEN NAAR MIGRATIEACHTERGROND, SCHOOLNIVEAU, GEZINSWELVAART EN GEZINSVORM

MIGRATIEACHTERGROND

Tabel 8.5 laat zien dat er grote verschillen bestaan tussen het sociale mediagebruik van leerlingen met en zonder een migratieachtergrond. In zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs ligt het percentage leerlingen dat dagelijks gedurende de hele dag online contact heeft aanzienlijk hoger bij leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond dan bij leerlingen zonder een migratieachtergrond (23 tegenover 13% in het basisonderwijs en 41 tegenover 29% in het voortgezet onderwijs). In het voortgezet onderwijs komt problematisch sociale mediagebruik ongeveer bij 11 procent van de leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond voor, tegenover 7 procent van de leerlingen zonder een migratieachtergrond. Deze verschillen zien we niet bij gamen. Het percentage leerlingen dat minstens 24 uur per week gamet en het percentage leerlingen dat problematisch gamegedrag vertoont, is ongeveer gelijk bij leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond en leerlingen zonder een migratieachtergrond.

SCHOOLNIVEAU

Hoe hoger het schoolniveau, des te lager het percentage jongeren dat de hele dag door sociale media gebruikt en des te lager het percentage problematische gebruikers van sociale media (tabel 8.5). De grootste verschillen zijn zichtbaar tussen VMBO-b en VWO-leerlingen: 40 procent van de VMBO-b-leerlingen geeft aan de hele dag door sociale media te gebruiken, tegenover 26 procent van de VWO-leerlingen. Het percentage problematisch sociale mediagebruikers onder de VMBO-b-leerlingen is ongeveer drie keer zo hoog als onder VWO-leerlingen (12 tegenover 4%). Vergelijkbare resultaten komen naar voren voor het percentage leerlingen dat minstens 24 uur per week gamet. Van de VMBO-b-leerlingen geeft 13 procent aan minstens 24 uur per week te gamen, tegenover 4 procent van de VWO-leerlingen. Voor problematisch gamen zijn geen verschillen gevonden op basis van schoolniveau.

GEZINSWELVAART

Het percentage leerlingen dat gedurende de hele dag online contact heeft, is niet gerelateerd aan gezinswelvaart en hetzelfde geldt voor problematisch sociale mediagebruik (tabel 8.6). In het voortgezet onderwijs is het aantal jongeren dat minstens 24 uur per week gamet significant lager onder leerlingen uit gezinnen met een hoge welvaart dan bij leerlingen uit gezinnen met een gemiddelde welvaart, al hoewel dit verschil niet heel groot is (6.6 tegenover 8.7%). In het basisonderwijs komt problematisch gamegedrag ten slotte vaker voor bij leerlingen uit gezinnen met een lage welvaart dan bij leerlingen uit gezinnen met een hoge welvaart (6.4 tegenover 2.9%).

TABEL 8.5 Sociale mediagebruik en gamegedrag naar migratieachtergrond en schoolniveau (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs		Voortgezet onderwijs					
	Migratieachtergrond		Migratieachtergrond		Schoolniveau ¹			
	Geen	Niet-westers ²	Geen	Niet-westers ²	VMBO-b	VMBO-t	HAVO	VWO
Sociale media								
Gedurende de hele dag contact via sociale media	12.7	22.8*	28.9	41.0*	39.9 ^a	32.0 ^b	30.8 ^{bc}	25.6 ^c
Problematisch sociale mediagebruik (schaal)	3.5	3.4	6.6	11.0*	11.7 ^a	8.7 ^{ab}	6.7 ^b	4.2 ^c
Gamen								
Minstens 24 uur per week gamen	6.6	7.3	7.6	8.3	13.4 ^a	10.4 ^a	5.8 ^b	3.5 ^c
Problematisch gamegedrag (schaal)	2.9	4.1	3.8	4.9	5.2	4.8	3.3	3.1

1 verschillende letters betekenen dat verschillen tussen de groepen significant zijn (zie H1)
2 * = verschil op basis van migratieachtergrond significant

GEZINSVORM

De hele dag door online contact hebben via sociale media komt zowel in het basisonderwijs als in het voortgezet onderwijs vaker voor bij leerlingen in onvolledige gezinnen dan bij leerlingen in volledige gezinnen (tabel 8.6). In het voortgezet onderwijs komt problematisch gebruik van sociale media bovendien vaker voor bij leerlingen uit onvolledige gezinnen dan bij leerlingen uit volledige gezinnen (10.2 tegenover 6.6%). Wat betreft gamen laat de tabel zien dat leerlingen in het voortgezet onderwijs die uit onvolledige gezinnen komen, vaker gamen dan leerlingen uit volledige gezinnen. Van de middelbare scholieren uit onvolledige gezinnen geeft bijna 12 procent aan minstens 24 uur per week te gamen, tegenover 7 procent van de middelbare scholieren uit volledige gezinnen. Bovendien komt problematisch gamegedrag vaker voor bij middelbare scholieren uit onvolledige gezinnen dan bij leerlingen afkomstig uit volledige gezinnen (5 tegenover 3.7%). In het basisonderwijs is het verschil in problematisch gamegedrag tussen leerlingen uit onvolledige en volledige gezinnen nog iets groter (5.5 tegenover 2.4%).

TABEL 8.6 Sociale mediagebruik en gamegedrag naar gezinswelvaart en gezinsvorm (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs					Voortgezet onderwijs				
	Gezinswelvaart¹			Gezinsvorm		Gezinswelvaart¹			Gezinsvorm	
	Laag	Midden	Hoog	Onvolledig	Volledig²	Laag	Midden	Hoog	Onvolledig	Volledig²
Sociale media										
Gedurende de hele dag contact via sociale media	13.5	15.3	14.5	18.8	14.0*	34.5	30.2	32.3	35.8	30.0*
Problematisch sociale mediagebruik (schaal)	3.8	3.6	3.4	3.9	3.4	9.7	7.6	7.0	10.2	6.6*
Gamen										
Minstens 24 uur per week gamen	7.5	6.5	7.9	9.1	6.3	8.8 ^{ab}	8.7 ^a	6.6 ^b	11.5	6.7*
Problematisch gamegedrag (schaal)	6.4 ^a	2.5 ^b	2.9 ^b	5.5	2.4*	4.8	4.4	3.6	5.0	3.7*

1 verschillende letters betekenen dat verschillen tussen de groepen significant zijn (zie H1)
2 * = verschil op basis van gezinsvorm significant

MULTIVARIATE ANALYSES

SOCIALE MEDIA

Aan de hand van de multivariate analyses wordt inzichtelijk welke achtergrondkenmerken (leeftijd, sekse, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm) samenhangen met intensief en problematisch sociale mediagebruik, rekening houdend met de samenhang tussen alle andere achtergrondkenmerken en intensief en problematisch sociale mediagebruik (zie hoofdstuk 1). Deze samenhangen tussen achtergrondkenmerken en intensief dagelijks online contact via sociale media en problematisch sociale mediagebruik komen grotendeels overeen met de bivariate analyses zoals gerapporteerd in tabellen 8.1 - 8.6.

Hoe ouder leerlingen zijn, des te vaker zij gedurende de hele dag online contact met anderen hebben via sociale media. Leeftijd hangt niet samen met problematisch sociale mediagebruik. Wanneer wordt gecontroleerd voor de andere kenmerken, is er nog steeds sprake van een sekse-effect: meisjes hebben vaker gedurende de hele dag contact via sociale media dan jongens en zij hebben bovendien een grotere kans op problematisch sociale mediagebruik. Daarnaast blijft er een opleidingseffect: hoe lager het opleidingsniveau, des te groter de kans op zowel intensief als problematisch sociale mediagebruik. Leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond hebben eveneens vaker gedurende de hele dag contact via sociale media en bij hen is ook vaker sprake van problematisch sociale mediagebruik dan bij leerlingen zonder een migratieachtergrond.

Voor de samenhangen met gezinsvorm en gezinswelvaart zijn er enkele verschillen tussen de bivariate en multivariate resultaten. Op basis van de multivariate analyses hebben leerlingen uit gezinnen met een hoge welvaart vaker gedurende de hele dag contact via sociale media dan leerlingen uit gezinnen met minder welvaart, terwijl bij de bivariate analyse geen verschil op basis van gezinswelvaart werd waargenomen (tabel 8.6). De kans op problematisch sociale mediagebruik varieert echter niet met de gezinswelvaart. Verder geldt in tegenstelling tot de bivariate resultaten, dat intensief dagelijks sociale mediagebruik in volledige en onvolledige gezinnen even vaak

voorkomt. Problematisch sociale mediagebruik komt wel vaker voor bij jongeren in onvolledige gezinnen.

TABEL 8.7 Sociale mediagebruik en gamegedrag: samenhang met leeftijd, sekse, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm (multivariate analyses, odds ratio's, voortgezet onderwijs, n=6718)

	Gedurende de hele dag contact via sociale media	Problematisch sociale mediagebruik (schaal)	Minstens 24 uur per week gamen	Problematisch gamegedrag (schaal)
	OR	OR	OR	OR
Leeftijd				
Leeftijd	1.17**	1.03	0.97	0.91*
Sekse				
Jongen (ref. meisje)	0.58**	0.72**	9.22**	10.38**
Schoolniveau				
VWO	1.00	1.00	1.00	1.00
HAVO	1.33**	1.59**	1.83**	1.06
VMBO-t	1.44**	2.09**	3.37**	1.54
VMBO-b	2.01**	2.92**	4.31**	1.57
Migratieachtergrond				
Niet-westers (ref. geen)	1.65**	1.56**	1.04	1.32
Gezinswelvaart				
Hoog	1.00	1.00	1.00	1.00
Midden	0.78**	0.92	1.36*	1.27
Laag	0.78*	0.91	1.11	1.28
Gezinsvorm				
Onvolledig (ref. volledig)	1.14	1.27*	1.63**	1.28

*p<0.05; **p<0.01

GAMEN

In de multivariate analyse valt op dat jongens veel vaker minstens 24 uur per week gamen dan meisjes (tabel 8.7). Ook komt problematisch gamegedrag veel vaker voor bij jongens dan bij meisjes. Geslacht is dan ook de sterkste voorspeller van gamegedrag. Daarnaast is schoolniveau een duidelijke voorspeller van het aantal uren gamen: hoe lager het schoolniveau, des te vaker er 24 uur of meer wordt gegamed per week. Schoolniveau is echter geen significante voorspeller van problematisch gamen. Verder laat de tabel zien dat er geen verband is tussen leeftijd en de kans op 24 uur of meer per week gamen. In tegenstelling tot de bivariate resultaten van tabel 8.3 blijkt leeftijd wel een rol te spelen bij problematisch gamen: de kans op problematisch gamegedrag neemt af naarmate leerlingen ouder worden.

Gezinswelvaart speelt een rol bij de frequentie van gamen. Leerlingen uit gezinnen met een gemiddelde welvaart gamen vaker minstens 24 uur per week dan leerlingen uit gezinnen met een hoge welvaart. Ondanks dat er meer wordt gegamed in gezinnen met een gemiddelde welvaart, komt problematisch gamegedrag bij deze groep niet vaker voor dan bij leerlingen uit gezinnen met

een hoge welvaart. Leerlingen uit onvolledige gezinnen gamen vaker minstens 24 uur per week dan leerlingen uit volledige gezinnen, maar in tegenstelling tot de bivariate resultaten is er multivariaat geen verband tussen gezinsvorm en problematisch gamen.

DE BELANGRIJKSTE FEITEN

SOCIALE MEDIA

- Leerlingen in het voortgezet onderwijs maken intensiever gebruik van sociale media dan leerlingen in het basisonderwijs: middelbare scholieren hebben vaker gedurende de hele dag online contact via sociale media dan basisschoolleerlingen (31 tegenover 15%), hebben vaker een voorkeur voor online contact boven face-to-face contact (14 tegenover 4%) en vertonen vaker problematisch sociale mediagedrag (7 tegenover 4%).
- Zevenendertig procent van de meisjes in het voortgezet onderwijs heeft gedurende de hele dag online contact tegenover 26 procent van de jongens. Ook komt problematisch sociale mediagebruik in het voortgezet onderwijs vaker voor bij meisjes dan bij jongens. Eén op de 3 meisjes in het voortgezet onderwijs geeft aan dat zij weleens geprobeerd heeft minder tijd te besteden aan sociale media maar dit niet lukte, terwijl dit geldt voor ongeveer 1 op de 6 jongens.
- Leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond hebben vaker gedurende de hele dag contact via sociale media dan leerlingen zonder een migratieachtergrond. In het voortgezet onderwijs komt problematisch sociale mediagebruik bovendien vaker voor bij leerlingen met een niet-westerse achtergrond dan bij leerlingen zonder een migratieachtergrond (11 tegenover 7%).
- Hoe lager het schoolniveau, des te vaker leerlingen de hele dag door contact met anderen hebben via sociale media en des te vaker er sprake is van problematisch sociale mediagebruik.
- Leerlingen uit gezinnen met een hoge welvaart hebben vaker gedurende de hele dag online contact dan leerlingen uit gezinnen met minder welvaart. Problematisch sociale mediagebruik komt echter even vaak voor bij leerlingen uit gezinnen met verschillende mate van welvaart.
- Problematisch sociale mediagebruik komt vaker voor bij middelbare scholieren uit onvolledige gezinnen dan bij middelbare scholieren uit volledige gezinnen.

GAMEN

- Het percentage leerlingen dat dagelijks gamet is in het basisonderwijs hoger dan in het voortgezet onderwijs (35 tegenover 27%). Ruim 7 procent van zowel de basisschoolleerlingen als de middelbare scholieren gamet 24 uur of meer per week.
- Zowel in het basisonderwijs als in het voortgezet onderwijs gamen jongens beduidend vaker dan meisjes: in het basisonderwijs gamet 12 procent van de jongens minstens 24 uur per week, tegenover 2 procent van de meisjes. In het voortgezet onderwijs is er een vergelijkbaar patroon: 14 procent onder de jongens tegenover 2 procent onder de meisjes gamet minstens 24 uur per week.
- Problematisch gamen komt aanzienlijk vaker voor bij jongens dan bij meisjes in het basisonderwijs (5% tegenover 1%) en in het voortgezet onderwijs (7% tegenover 1%). Eén op de 3 jongens in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs geeft aan wel eens games te gebruiken om niet aan vervelende dingen te hoeven denken. In het basisonderwijs komt dit bij ruim 1 op de 4 meisjes voor en in het voortgezet onderwijs bij 1 op de 5 meisjes.

- Hoe lager het schoolniveau, hoe vaker jongeren gamen: van de VMBO-b-leerlingen gamet 13 procent minstens 24 uur per week, tegenover 4 procent van de VWO-leerlingen. Problematisch gamegedrag komt echter ongeveer even vaak voor onder leerlingen van de verschillende schoolniveaus.
- Jongeren in het voortgezet onderwijs uit onvolledige gezinnen gamen vaker ten minste 24 uur per week dan jongeren uit volledige gezinnen. Problematisch gamegedrag komt daarentegen niet vaker voor bij leerlingen uit onvolledige gezinnen.

JONGEREN IN DE MAATSCHAPPIJ

Elisa **Duinhof**, Lisette **Kuyper** en Margreet **de Looze**

9 JONGEREN IN DE MAATSCHAPPIJ

Het gevoel ergens bij te horen is cruciaal voor een positieve ontwikkeling van jongeren (Osterman, 2000), terwijl het gevoel niet geaccepteerd te worden en het ervaren van discriminatie vanwege herkomst, geslacht of sociale klasse negatieve gevolgen heeft voor de gezondheid en het welzijn van jongeren (Bucchianeri, Eisenberg, Wall, Piran & Neumark-Sztainer, 2014; Jasinskaja-Lahti, Liebkind & Perhoniemi, 2006; Schmitt, Branscombe, Postmes & Garcia, 2014). Niet alleen diegenen die zich gediscrimineerd of niet geaccepteerd voelen, maar alle jongeren hebben baat bij een omgeving waarin niet gediscrimineerd wordt en waarin jongeren zich geaccepteerd voelen. Onderzoek laat bijvoorbeeld zien dat een positief klasklimaat, waarin klasgenoten elkaar accepteren en behulpzaam zijn voor elkaar, bevorderlijk is voor het welzijn van alle jongeren in de klas, ongeacht hun land van herkomst (Walsh e.a., 2016). Ook blijkt uit onderzoek dat in landen met gendergelijke normen zowel meisjes als jongens zich in hogere mate geaccepteerd en gesteund voelen door hun klasgenoten, vrienden en familie dan in landen waar normen over mannen en vrouwen minder gelijk zijn, wat vervolgens positief bijdraagt aan het welbevinden van de eerste groep jongeren (De Looze, Huijts, Stevens, Torsheim & Vollebergh, 2018).

De adolescentie is een belangrijke periode waarin jongeren hun gevoelens en opvattingen over anderen ontwikkelen (Kinder & Sears, 1981; Krosnick & Alwin, 1989). Het is waarschijnlijk dat deze opvattingen standhouden in de volwassenheid (Hooghe & Wilkenfeld, 2008; Raabe & Beelman, 2011). Daarom is het belangrijk om zicht te krijgen op de opvattingen van jongeren over homoseksualiteit, migranten en gendergelijkheid en de mate waarin jongeren zich gediscrimineerd voelen vanwege lidmaatschap van deze groepen. Over deze thema's zijn veel maatschappelijke discussies. Ook de overheid besteedt veel aandacht aan deze thematiek, waarbij zij zich richt op het vergroten van de sociale acceptatie van seksuele minderheden en gendergelijkheid (Van Engelshoven, 2018) en het verbeteren van de positie van jongeren met een migratieachtergrond (Koolmees, 2018).

Gezien het belang van acceptatie voor de gezondheid en het welzijn van jongeren in Nederland en de beleidsaandacht voor deze thematiek, besteedt het HBSC-rapport dit jaar voor het eerst expliciet aandacht aan de opvattingen van jongeren over homoseksualiteit, migranten in Nederland en gendergelijkheid. Ook brengen we voor het eerst de mate van ervaren discriminatie op basis van het land van herkomst, geslacht en gezinsinkomen in kaart.

KERNCIJFERS

OPVATTINGEN OVER HOMOSEKSUALITEIT

Tabel 9.1 laat de opvattingen van jongeren over homoseksualiteit zien. Jongeren is gevraagd naar de mate waarin zij het eens zijn met drie stellingen met antwoordmogelijkheden variërend van 'helemaal mee eens' (1) tot 'helemaal niet mee eens' (5). Per stelling is het percentage jongeren berekend dat '(helemaal) mee eens' geantwoord heeft. Op basis van deze drie stellingen is een schaalscore gemaakt, door deze drie stellingen op te tellen en vervolgens door drie te delen. Voor de eerste stelling ('homoseksuele jongeren mogen tot mijn vrienden behoren') zijn de antwoordcategorieën daarbij omgedraaid, zodat hogere scores een positievere opvatting over homoseksualiteit behelzen. De schaalscore in tabel 9.1 geeft het percentage jongeren weer dat over het algemeen (hele) positieve opvattingen heeft over homoseksualiteit. Aangezien negatieve

opvattingen over twee zoenende meisjes of jongens samen zouden kunnen hangen met een afwijzende houding tegenover zoenen in het algemeen in plaats van met een negatieve attitude ten aanzien van homoseksualiteit, hebben we ook een stelling opgenomen die meet in hoeverre jongeren het vies vinden wanneer een meisje en een jongen met elkaar zoenen. Door de reactie van jongeren op deze stelling te vergelijken met hun reactie op de stellingen waarin twee jongens of twee meisjes met elkaar zoenen, kunnen we zien of jongeren negatiever denken over homoseksuele jongeren dan over heteroseksuele jongeren die zoenen.

Op basis van de schaal zien we dat zowel in het basisonderwijs als in het voortgezet onderwijs een kleine meerderheid van de leerlingen positief is over homoseksualiteit (52 en 58%). Degenen die hier niet positief tegenover staan zijn onder te verdelen in een groep met een neutrale houding, met een schaalscore tussen de 2.5 en 3.5, en een negatieve houding, met een schaalscore kleiner dan 2.5. Ongeveer een kwart van de jongeren in zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs heeft een neutrale houding over homoseksualiteit (niet in de tabel). Bijna een kwart van de jongeren in het basisonderwijs (24%) en 17 procent van de jongeren in het voortgezet onderwijs heeft een negatieve houding ten opzichte van homoseksualiteit (niet in de tabel). De scores op de individuele stellingen laten zien dat er grote verschillen zijn in de opvattingen van leerlingen over vriendschappen met homoseksuele en lesbische jongeren enerzijds en zichtbare intimiteit anderzijds. Het overgrote deel van de leerlingen in het basisonderwijs en in het voortgezet onderwijs staat positief ten opzichte van vriendschappen met homoseksuele jongeren (respectievelijk 82 en 81%). Echter, ongeveer een derde van alle leerlingen geeft aan moeite te hebben met twee jongens of twee meisjes die elkaar zoenen. Jongeren in het voortgezet onderwijs hebben er minder moeite mee dat meisjes met elkaar zoenen dan leerlingen op de basisschool. Bovendien geldt voor jongens in het voortgezet onderwijs dat zij aanzienlijk meer moeite hebben met jongens die elkaar zoenen dan meisjes die elkaar zoenen. De afkeur van het zoengedrag van twee jongens of twee meisjes lijkt niet tot nauwelijks samen te hangen met een algemene afkeer van zoenen, want de mate waarin jongeren zoengedrag onder heteroseksuele jongeren afkeuren is veel lager.

Zowel op de basisschool als in het voortgezet onderwijs denken meisjes positiever over homoseksualiteit dan jongens. Gekeken naar de schaal zien we dat de 16-jarigen positiever tegenover homoseksualiteit staan dan jongere leerlingen in het voortgezet onderwijs. Tabel 9.1 laat zien dat de positievere houding van de 16-jarigen met name is toe te schrijven aan het feit dat oudere leerlingen het minder vies vinden wanneer twee meisjes met elkaar zoenen. Dit percentage daalt van bijna 30 procent op 12-jarige leeftijd naar ongeveer 10 procent op 16-jarige leeftijd.

Ook zijn jongeren gevraagd of ze denken dat homoseksuele jongeren op school eerlijk kunnen vertellen over hun homoseksualiteit. Op de basisschool denkt ruim een derde van de leerlingen dat je als homoseksuele leerling open kunt zijn over je homoseksualiteit. In het voortgezet onderwijs is dit percentage, met meer dan de helft van de leerlingen, significant hoger. Degenen die hebben aangegeven dat hierover op school gesproken kan worden, geven vaak aan dat hier alleen over gesproken kan worden met vrienden op school. Van de 37 procent die op de basisschool aangeeft dat je open kunt zijn over homoseksualiteit op school, geeft 7 procent aan dat dit geldt voor iedereen op school en 30 procent dat dit alleen geldt voor vrienden (niet in de tabel). In het voortgezet onderwijs liggen deze percentages hoger en geldt dit respectievelijk voor 14 en 41 procent (niet in de tabel). Ongeveer een vijfde van de leerlingen geeft aan dat je op school niet kan vertellen dat je homoseksueel bent (21% in het basisonderwijs en 19% in voortgezet onderwijs; niet in de tabel).

TABEL 9.1 Opvattingen over homoseksualiteit (% (helemaal) mee eens) en vertellen over homoseksualiteit op school naar onderwijstype, sekse en leeftijd (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs			Voortgezet onderwijs							
	Totaal BO			Totaal VO			Leeftijd ³				
	J	M ¹	Tot	J	M ¹	Tot ²	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
Positieve opvatting homoseksualiteit (schaal) ⁴	45.1	58.4*	51.8	44.9	70.8*	57.5	55.6	53.0	54.9	58.1	66.7
Homoseksuele jongeren mogen tot mijn vrienden behoren	78.3	86.1*	82.3	71.7	89.9*	80.9	83.8	79.2	79.6	78.6	84.0
Vies als twee meisjes zoenen	38.8	26.7*	32.7	22.1	17.6*	19.9	28.5	27.8	19.3	14.2	9.9
Vies als twee jongens zoenen	40.4	27.7*	34.0	47.6	17.6*	33.0	32.0	36.3	34.1	34.0	28.0
Vies als meisje en jongen zoenen	14.1	14.1	14.1	8.2	7.8	8.0	13.8	9.1	7.2	5.1	5.0
Kan vertellen over homoseksualiteit op school	32.8	41.9*	37.4	48.5	59.7*	54.0	47.9	48.5	51.3	58.9	64.9

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 vet = verschil tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs significant
3 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven
4 % met schaalscore >3.5 op opvattingen homoseksualiteit (3 stellingen, met elk een score van 1 = helemaal mee eens - 5 = helemaal niet mee eens, opgeteld en gedeeld door 3)

Andere leerlingen geven aan niet te weten of dit kan (41% in het basisonderwijs en 27% in het voortgezet onderwijs; niet in de tabel). Met het toenemen van de leeftijd denken leerlingen vaker dat leerlingen open kunnen zijn over hun homoseksualiteit. Vijftien- en zestienjarigen rapporteren vaker dan 12- en 13-jarigen dat jongeren open kunnen zijn over hun homoseksualiteit op school. In het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs denken meisjes vaker dan jongens dat homoseksuele jongeren open kunnen zijn over hun seksuele oriëntatie op school.

OPVATTINGEN OVER MIGRANTEN

Om inzicht te krijgen in de gevoelens van jongeren over mensen met een migratieachtergrond in Nederland is jongeren gevraagd een gevoelsthermometer in te vullen. Jongeren konden op deze thermometer lopend van 0 graden ‘zeer negatieve gevoelens’ tot 100 graden ‘zeer positieve gevoelens’ hun gevoelens over migranten in Nederland rapporteren. De vragenlijst omschrijft migranten als mensen die zelf niet in Nederland zijn geboren of van wie de ouders niet in Nederland zijn geboren. Een meerderheid van de jongeren in het basisonderwijs en in het voortgezet onderwijs is positief over migranten (dat wil zeggen dat zij 60 graden of meer rapporteren) (tabel 9.2). Jongeren die niet positief zijn over mensen met een migratieachtergrond zijn onder te verdelen in een groep met neutrale gevoelens over migranten, met een score van 50 graden (22 in het basisonderwijs en 25% in het voortgezet onderwijs; niet in de tabel), en een groep met negatieve gevoelens over migranten, met een score lager dan 50 graden (9 in het basisonderwijs en 18% in het voortgezet onderwijs; niet in de tabel). Leerlingen in het voortgezet onderwijs zijn minder positief over migranten dan leerlingen op de basisschool (70 tegenover 58%). Met het toenemen van de leeftijd nemen positieve gevoelens over migranten af: 12-jarigen zijn positiever over migranten dan 13- tot en met 16-jarigen. In het voortgezet onderwijs zijn er bovendien sekseverschillen. Meisjes zijn positiever over mensen met een migratieachtergrond dan jongens.

TABEL 9.2 Gevoelens en opvattingen over migranten (% (helemaal) eens) naar onderwijstype, sekse en leeftijd (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs			Voortgezet onderwijs							
	Totaal BO			Totaal VO			Leeftijd ³				
	J	M ¹	Tot	J	M ¹	Tot ²	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
Positieve gevoelens over migranten ⁴	71.0	68.0	69.5	55.4	60.5*	57.9	66.5	58.4	54.7	54.2	56.5
Gelijke rechten en kansen migranten (schaal) ⁵	-.6	-.6	-.6	73.9	85.7*	79.7	84.6	80.4	77.4	76.1	80.6
Eigen taal kunnen blijven gebruiken	-.6	-.6	-.6	44.3	58.0*	51.0	58.6	50.2	49.0	48.0	49.7
Dezelfde kansen op school	-.6	-.6	-.6	88.6	93.2*	90.9	92.5	89.9	89.0	90.3	93.2
Mogen stemmen bij verkiezingen	-.6	-.6	-.6	63.7	76.6*	70.0	76.1	71.9	68.7	66.9	66.5
Eigen gewoonten en levensstijl behouden	-.6	-.6	-.6	64.4	75.3*	69.8	76.9	73.1	66.0	64.8	68.3
Dezelfde rechten	-.6	-.6	-.6	83.1	88.9*	86.0	88.3	84.6	84.4	84.6	88.5

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 vet = verschil tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs significant
3 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven
4 % dat 60 of hoger scoort (0 = zeer negatieve gevoelens, 50 = neutrale gevoelens, 100 = zeer positieve gevoelens)
5 % met schaalscore >2.5 op rechten en kansen migranten (5 stellingen, met elk een score van 1 = helemaal oneens - 4 = helemaal eens, opgeteld en gedeeld door 5)
6 niet gevraagd in het basisonderwijs

Aan leerlingen in het voortgezet onderwijs is door middel van vijf stellingen gevraagd naar hun opvattingen over de rechten en kansen van mensen met een migratieachtergrond in Nederland, zoals: ‘migranten moeten hun eigen taal kunnen gebruiken’ (tabel 9.2). Per stelling is het percentage jongeren berekend dat ‘(helemaal) eens’ heeft geantwoord. Om een schaalscore te krijgen, zijn deze vijf stellingen opgeteld en gedeeld door vijf. De schaalscore in de tabel geeft vervolgens het percentage jongeren weer dat vindt dat migranten dezelfde rechten en kansen moeten krijgen als mensen zonder een dergelijke achtergrond. Een grote meerderheid van de jongeren vindt dat migranten dezelfde rechten en kansen moeten hebben als andere mensen in Nederland (80%). De individuele stellingen laten zien dat een overgrote meerderheid van de jongeren vindt dat kinderen van migranten dezelfde kansen op school moeten krijgen als andere kinderen (91%) en dezelfde rechten moeten hebben als andere mensen in Nederland (86%). Over het recht van migranten om te mogen stemmen bij verkiezingen als ze een paar jaar in Nederland wonen (70%), om hun eigen gewoonten en levensstijl te behouden (70%), en om hun eigen taal te gebruiken (51%) zijn jongeren beduidend minder positief. We zien dus een duidelijk verschil tussen de stellingen over het recht van migranten om hun eigen taal en cultuur te behouden en de stellingen over het recht van migranten op een gelijke behandeling.

Meisjes staan positiever tegenover de rechten en kansen van migranten dan jongens, dit geldt zowel voor de schaalscore als de scores op alle afzonderlijk stellingen. Gekeken naar de schaal en de afzonderlijke stellingen over het recht van migranten om te stemmen en hun eigen taal en levensstijl te behouden, zien we dat 12-jarige leerlingen vaker vinden dat migranten gelijke rechten en kansen moeten hebben als andere mensen in Nederland dan oudere leerlingen.

OPVATTINGEN OVER GENDERGELIJKHEID

Jongeren in het voortgezet onderwijs hebben we ten slotte hun mening gevraagd over gendergelijkheid aan de hand van vijf stellingen (zie tabel 9.3). Zo werd aan de jongeren bijvoorbeeld de stelling ‘in een gezin zou een zoon meer aangemoedigd moeten worden om naar het hoger onderwijs te gaan dan een dochter’ voorgelegd. Per stelling is het percentage jongeren berekend dat ‘(helemaal) niet mee eens’ antwoordde. Op basis van het gemiddelde van deze stellingen is de schaal ‘gendergelijke opvattingen’ berekend. De schaal geeft het percentage jongeren weer dat over het algemeen (sterke) gendergelijke opvattingen heeft. De schaalscore laat zien dat een grote meerderheid van de jongeren (bijna 80%) gendergelijke opvattingen heeft. Hetzelfde geldt voor de afzonderlijke stellingen, al zijn de scores voor de stelling over het leiderschap van jongens en meisjes wat lager. Jongeren die geen gendergelijke opvattingen hebben zijn onder te verdelen in een groep met neutrale opvattingen (14% met een schaalscore tussen de 2.5 en 3.5; niet in de tabel) en een groep met genderstereotype opvattingen (7% met een schaalscore onder de 2.5; niet in de tabel).

Meisjes hebben vaker gendergelijke opvattingen dan jongens. Vooral voor de stelling ‘jongens zijn betere leiders dan meisjes’ zijn deze sekseverschillen groot (48 tegenover 89%). Zowel op de schaal als op bijna alle individuele stellingen zien we significante leeftijdsverschillen: 16-jarigen hebben vaker gendergelijke opvattingen dan 13- en 14-jarigen en 16-jarigen zijn het vaker (helemaal) niet eens met de stelling ‘meisjes zouden meer bezig moeten zijn met goede echtgenotes en moeders worden dan met een carrière opbouwen’ dan alle andere leeftijdsgroepen. De stelling ‘jongens zijn betere leiders dan meisjes’ vormt hierop een uitzondering: voor deze stelling zijn geen leeftijdsverschillen gevonden.

TABEL 9.3 Opvattingen over gendergelijkheid (% (helemaal) niet mee eens) naar sekse en leeftijd (% , voortgezet onderwijs n=6718)

	Voortgezet onderwijs							
	Totaal VO			Leeftijd ²				
	J	M ¹	Tot	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
Gendergelijke opvattingen (schaal) ³	68.7	88.6*	78.5	79.2	75.3	76.3	78.8	83.7
Hoger onderwijs belangrijker voor jongen dan meisje	71.7	87.3*	79.4	79.2	77.7	77.6	78.8	84.4
Vader meer autoriteit bij maken beslissingen dan moeder	70.5	87.0*	78.6	80.5	74.4	76.2	79.2	83.9
Voor jongens belangrijker dan meisjes om het goed te doen op school	72.0	85.5*	78.6	79.2	75.2	77.1	78.6	84.0
Jongens zijn betere leiders dan meisjes	47.9	88.9*	68.1	70.8	67.0	67.2	67.1	68.5
Voor meisjes is een goede echtgenote/ moeder zijn belangrijker dan een carrière	68.8	86.5*	77.5	75.9	73.3	76.8	78.1	84.3

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven
3 % met schaalscore >3.5 op gendergelijke opvattingen (5 stellingen, met elk een score van 1 = helemaal mee eens - 5 = helemaal niet mee eens, opgeteld en gedeeld door 5)

ERVAREN DISCRIMINATIE

Om een beeld te krijgen van de mate waarin jongeren discriminatie ervaren, is jongeren gevraagd hoe vaak ze oneerlijk of slecht behandeld worden door mensen vanwege (1) hun herkomst of de herkomst van hun (groot)ouders, (2) hun geslacht en (3) hun gezinskomen. Jongeren hebben voor deze drie vormen van discriminatie aangegeven hoe vaak ze zich oneerlijk of slecht behandeld voelen door leerkrachten, andere volwassenen buiten school en jongeren op school. Per vraag is gekeken naar het percentage jongeren dat aangeeft ooit (‘zelden’, ‘soms’, ‘vaak’ of ‘heel vaak’) discriminatie te hebben ervaren (zie tabel 9.4). Daarnaast zijn schaalscores berekend op basis van de gemiddelde scores van de individuele vragen, waarbij de schaalscores het percentage jongeren weergeven dat ooit discriminatie heeft ervaren.

Ervaren discriminatie vanwege herkomst

Een kleine minderheid van alle jongeren in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs geeft aan discriminatie te ervaren vanwege hun herkomst (19 en 17%) (er is hier nog geen onderscheid gemaakt op basis van de migratieachtergrond van jongeren). Als we de drie afzonderlijke stellingen met elkaar vergelijken, zien we dat jongeren zich vaker gediscrimineerd voelen vanwege hun herkomst door jongeren op school dan door leerkrachten en volwassenen buiten school (tabel 9.4). Meisjes ervaren minder vaak discriminatie dan jongens, zowel in het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs. Verder valt op dat 12-jarigen zich minder vaak gediscrimineerd voelen vanwege hun herkomst door leerkrachten en andere volwassenen buiten school dan oudere leerlingen.

Ervaren discriminatie vanwege geslacht

Een klein percentage van de jongeren in zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs ervaart discriminatie vanwege hun geslacht (15 en 17%). Vergelijkbaar met de ervaren discriminatie vanwege herkomst, zien we ook hier dat jongeren zich iets vaker gediscrimineerd voelen vanwege hun geslacht door jongeren op school dan door leerkrachten en volwassenen buiten school (tabel 9.4). Jongeren op de basisschool ervaren minder discriminatie vanwege hun geslacht door leerkrachten (5 tegenover 10%) en andere volwassenen buiten school (5 tegenover 8%) dan jongeren in het voortgezet onderwijs. Meisjes ervaren iets minder vaak discriminatie vanwege hun geslacht door leerkrachten (in zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs) en andere volwassenen buiten school (alleen in het basisonderwijs) dan jongens. Meisjes in het voortgezet onderwijs ervaren daarentegen vaker discriminatie vanwege hun geslacht door jongeren op school dan jongens.

Oudere leerlingen in het voortgezet onderwijs ervaren iets meer discriminatie op basis van hun geslacht dan jongere leerlingen. Zowel op de schaal als de afzonderlijke stellingen over ervaren discriminatie door leerkrachten en andere volwassenen buiten school, rapporteren 12-jarigen minder vaak gediscrimineerd te worden vanwege hun geslacht dan 14- tot en met 16-jarigen. Deze leeftijdsverschillen kunnen mogelijk worden verklaard doordat oudere leerlingen meer kansen hebben gehad om discriminatie te ervaren vergeleken met jongere leerlingen, al zou het ook kunnen dat jongeren zich op deze leeftijd meer bewust worden van hun verschillende sociale identiteiten (zoals hun sekse).

TABEL 9.4 Ervaren discriminatie (% ooit gediscrimineerd) naar onderwijstype, sekse en leeftijd (% basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs			Voortgezet onderwijs							
	Totaal BO			Totaal VO			Leeftijd ³				
	J	M ¹	Tot	J	M ¹	Tot ²	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
Gediscrimineerd vanwege herkomst (schaal) ⁴	23.1	15.0*	19.0	18.1	15.0*	16.6	14.1	16.2	18.1	18.1	16.0
Leerkrachten	8.7	3.3*	6.0	8.9	7.1*	8.0	5.0	6.9	10.1	9.2	8.8
Andere volwassenen buiten school	11.8	7.3*	9.5	9.2	8.1	8.6	6.0	7.0	9.9	10.6	9.6
Jongeren op school	17.2	12.0*	14.6	14.7	11.4*	13.1	11.4	12.5	14.4	13.8	12.9
Gediscrimineerd vanwege geslacht (schaal) ⁴	15.8	13.6	14.7	15.7	17.2	16.5	12.3	14.0	18.0	18.5	19.7
Leerkrachten	7.5	3.0*	5.2	12.7	7.9*	10.4	5.8	8.3	12.3	11.9	13.7
Andere volwassenen buiten school	6.5	3.9*	5.1	7.5	9.2	8.3	4.2	6.2	8.8	10.8	11.9
Jongeren op school	11.7	12.3	12.0	8.8	13.6*	11.1	9.8	9.5	12.4	11.9	12.1
Gediscrimineerd vanwege gezinsinkomen (schaal) ⁴	16.3	9.1*	12.7	13.9	12.4	13.2	10.7	12.2	15.9	13.7	13.0
Leerkrachten	3.4	1.2*	2.3	5.1	2.9*	4.0	2.7	3.2	5.5	4.8	3.8
Andere volwassenen buiten school	5.2	2.6*	3.9	6.3	4.4*	5.4	3.5	4.2	6.8	6.1	6.2
Jongeren op school	14.4	8.4*	11.4	12.7	11.6	12.2	10.0	11.0	15.1	13.0	11.5

1 * = verschil tussen jongens en meisjes significant
2 vet = verschil tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs significant
3 significante leeftijdsverschillen worden in grote lijnen in de tekst beschreven
4 % met schaalscore >1 op ervaren discriminatie vanwege herkomst/geslacht/gezinsinkomen (3 stellingen, met elk een score van 1 = nooit - 5 = heel vaak, opgeteld en gedeeld door 3)

Ervaren discriminatie vanwege gezinsinkomen

Gevraagd naar hun ervaringen met discriminatie vanwege de hoeveelheid geld in het gezin geeft wederom een klein percentage van de jongeren in zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs aan gediscrimineerd te zijn (13%). Ook hier voelen leerlingen zich vaker gediscrimineerd vanwege het gezinsinkomen door jongeren op school dan door leerkrachten of andere volwassenen buiten school. Jongeren op de basisschool geven aan iets minder vaak discriminatie te ervaren door leerkrachten, in vergelijking met jongeren in het voortgezet onderwijs (2 tegenover 4%). In het basisonderwijs ervaren meisjes minder vaak discriminatie vanwege het gezinsinkomen dan jongens. In het voortgezet onderwijs zien we vergelijkbare sekseverschillen wat betreft de ervaren discriminatie door leerkrachten en andere volwassenen buiten school (tabel 9.4). Met het toenemen van de leeftijd stijgt de ervaren discriminatie vanwege gezinsinkomen licht. Het kantelpunt lijkt te liggen bij de 14-jarigen: vanaf die leeftijd nemen de percentages weer af.

VERSCHILLEN NAAR MIGRATIEACHTERGROND, SCHOOLNIVEAU, GEZINSWELVAART EN GEZINSVORM

MIGRATIEACHTERGROND

Tabel 9.5 laat zien dat jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond in zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs minder positief zijn over homoseksualiteit en minder vaak van mening zijn dat je als homoseksuele leerling hierover kunt vertellen op school dan jongeren zonder een migratieachtergrond. Het percentage jongeren met gendergelijke opvattingen is eveneens lager onder jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond dan onder jongeren zonder een dergelijke achtergrond, al zijn deze verschillen kleiner dan bij de opvattingen over homoseksualiteit. Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond zijn positiever over migranten en vinden vaker dat migranten in Nederland gelijke rechten en kansen moeten hebben dan jongeren zonder een migratieachtergrond.

Zowel op de basisschool als in het voortgezet onderwijs ervaren jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond vaker discriminatie vanwege hun herkomst en gezinskomen dan jongeren zonder een migratieachtergrond. Bijna 45 procent van de jongeren met een migratieachtergrondervaarde ooit discriminatie op basis van zijn/haar herkomst tegenover ongeveer 10 procent van de jongeren zonder een migratieachtergrond. Het relatief hoge percentage jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond dat discriminatie ervaart vanwege gezinsinkomen heeft mogelijk te maken met het feit dat deze jongeren vaker opgroeien in minder

welvarende gezinnen dan jongeren zonder een migratieachtergrond (SCP/CBS, 2014). Jongeren in het voortgezet onderwijs met een niet-westerse migratieachtergrond ervaren bovendien vaker discriminatie vanwege hun geslacht.

SCHOOLNIVEAU

Voor vrijwel alle opvattingen van jongeren zijn significante verschillen gevonden op basis van schoolniveau. VWO-leerlingen denken positiever over homoseksualiteit dan leerlingen van de andere drie schoolniveaus (tabel 9.5). VWO- en HAVO-leerlingen zijn eveneens positiever over het kunnen vertellen over homoseksualiteit op school dan leerlingen op het VMBO. Jongeren op het VWO hebben daarnaast positievere gevoelens over migranten in Nederland en vinden vaker dat mensen met een migratieachtergrond dezelfde rechten en kansen moeten krijgen dan jongeren van de andere schoolniveaus. VMBO-b-leerlingen vinden daarnaast minder vaak dat migranten dezelfde rechten en kansen moeten hebben dan HAVO- leerlingen. Tot slot nemen met het stijgen van het opleidingsniveau de gendergelijke opvattingen toe.

Wat betreft ervaren discriminatie is zichtbaar dat HAVO- en VWO-leerlingen minder vaak aangeven gediscrimineerd te worden vanwege hun herkomst dan leerlingen op het VMBO. VWO-leerlingen ervaren ook minder discriminatie vanwege het gezinsinkomen dan VMBO-leerlingen. HAVO-leerlingen ervaren minder discriminatie vanwege het gezinsinkomen dan VMBO-b-leerlingen. Er zijn geen opleidingsverschillen in het ervaren van discriminatie op basis van geslacht.

GEZINSWELVAART

Leerlingen in het voortgezet onderwijs uit meer welvarende gezinnen hebben vaker het idee dat homoseksuele jongeren open kunnen zijn over homoseksualiteit op school dan leerlingen uit gezinnen met een lager welvaartsniveau. Ook laat tabel 9.6 zien dat leerlingen uit gezinnen met een hoge en gemiddelde welvaart vaker gendergelijke opvattingen hebben dan leerlingen uit gezinnen met een lage welvaart. Wat betreft ervaren discriminatie geldt zowel voor het basisonderwijs als voor het voortgezet onderwijs dat leerlingen uit gezinnen met een gemiddelde en hoge welvaart minder discriminatie ervaren vanwege herkomst en gezinsinkomen dan jongeren uit gezinnen met een lage welvaart. Deze hogere niveaus van discriminatie vanwege herkomst in gezinnen met een laag welvaartsniveau worden waarschijnlijk verklaard doordat jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond vaker opgroeien in minder welvarende gezinnen dan jongeren zonder een migratieachtergrond (zie multivariate analyses).

GEZINSVORM

Leerlingen uit volledige en onvolledige gezinnen verschillen niet in hun opvattingen over homoseksualiteit en migranten. Leerlingen uit volledige gezinnen geven echter wel vaker aan gendergelijke opvattingen te hebben dan jongeren uit onvolledige gezinnen (tabel 9.6). Daarnaast geven leerlingen uit onvolledige gezinnen (zowel in het basisonderwijs als voortgezet onderwijs) vaker aan discriminatie te ervaren vanwege hun herkomst of het inkomen van hun gezin dan leerlingen uit volledige gezinnen. Dit zou gedeeltelijk samen kunnen hangen met het feit dat onvolledige gezinnen vaak minder welvend zijn dan volledige gezinnen (SCP/CBS, 2014) en jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond vaker opgroeien in eenoudergezinnen dan jongeren

TABEL 9.5 Opvattingen over homoseksualiteit, migranten, gendergelijkheid en ervaren discriminatie naar migratieachtergrond en schoolniveau (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs		Voortgezet onderwijs					
	Migratieachtergrond		Migratieachtergrond		Schoolniveau ¹			
	Geen	Niet-westers ²	Geen	Niet-westers ²	VMBO-b	VMBO-t	HAVO	VWO
Opvattingen over homoseksualiteit								
Positieve opvatting homoseksualiteit (schaal)	56.6	34.6*	61.0	40.2*	48.8 ^a	50.3 ^a	56.1 ^a	70.7 ^b
Kan vertellen over homoseksualiteit op school	39.9	29.6*	56.4	42.9*	42.5 ^a	46.9 ^a	57.2 ^b	65.2 ^b
Opvattingen over migranten								
Positieve gevoelens over migranten	66.8	81.3*	54.0	73.2*	54.4 ^a	56.0 ^a	56.7 ^a	63.1 ^b
Gelijke rechten en kansen migranten (schaal)	-.3	-.3	77.8	87.2*	70.0 ^a	74.6 ^{ab}	80.0 ^b	90.4 ^c
Opvattingen over gendergelijkheid								
Gendergelijke opvattingen (schaal)	-.3	-.3	80.2	70.2*	60.8 ^a	72.4 ^b	83.6 ^c	90.8 ^d
Ervaren discriminatie								
Gediscrimineerd vanwege herkomst (schaal)	12.6	43.1*	9.5	44.3*	21.5 ^a	20.7 ^a	13.7 ^b	12.0 ^b
Gediscrimineerd vanwege geslacht (schaal)	13.7	16.6	15.0	22.2*	17.1	15.7	15.6	17.6
Gediscrimineerd vanwege gezinsinkomen (schaal)	11.3	16.4*	11.9	17.8*	17.2 ^a	15.7 ^{ab}	12.1 ^{bc}	9.2 ^c

1 verschillende letters betekenen dat verschillen tussen de groepen significant zijn (zie H1)
2 * = verschil op basis van migratieachtergrond significant
3 niet gevraagd in het basisonderwijs

TABEL 9.6 Opvattingen over homoseksualiteit, migranten, gendergelijkheid en ervaren discriminatie naar gezinswelvaart en gezinsvorm (% , basisonderwijs n=1588, voortgezet onderwijs n=6718)

	Basisonderwijs					Voortgezet onderwijs				
	Gezinswelvaart ¹			Gezinsvorm		Gezinswelvaart ¹			Gezinsvorm	
	Laag	Midden	Hoog	Onvolledig	Volledig ²	Laag	Midden	Hoog	Onvolledig	Volledig ²
Opvattingen over homoseksualiteit										
Positieve opvatting homoseksualiteit (schaal)	43.2	51.4	53.9	53.6	51.4	52.3	56.1	60.3	59.2	57.1
Kan vertellen over homoseksualiteit op school	34.8	36.9	38.6	40.0	36.8	45.9 ^a	52.5 ^a	57.6 ^b	53.3	54.2
Opvattingen over migranten										
Positieve gevoelens over migranten	64.9	69.4	70.3	71.0	69.3	54.7	56.9	60.0	57.4	58.1
Gelijke rechten en kansen migranten (schaal)	₃	₃	₃	₃	₃	77.6	79.9	80.0	78.1	80.2
Opvattingen over gendergelijkheid										
Gendergelijke opvattingen (schaal)	₃	₃	₃	₃	₃	72.3 ^a	78.2 ^b	80.2 ^b	75.1	79.5 [*]
Ervaren discriminatie										
Gediscrimineerd vanwege herkomst (schaal)	30.8 ^a	17.7 ^b	17.5 ^b	25.9	17.0 [*]	25.5 ^a	16.6 ^b	14.5 ^b	21.2	15.2 [*]
Gediscrimineerd vanwege geslacht (schaal)	17.9	13.3	15.9	18.2	13.6	18.7	15.9	16.6	19.1	15.7 [*]
Gediscrimineerd vanwege gezinsinkomen (schaal)	22.5 ^a	10.2 ^b	13.8 ^b	17.8	11.1 [*]	20.7 ^a	12.0 ^b	12.8 ^b	17.6	11.8 [*]

1 verschillende letters betekenen dat verschillen tussen de groepen significant zijn (zie H1)
2 * = verschil op basis van gezinsvorm significant
3 niet gevraagd in het basisonderwijs

zonder een migratieachtergrond (Portegijs & Van den Brakel, 2016) (zie ook multivariate analyses). Alleen voor leerlingen in het voortgezet onderwijs zijn verschillen gevonden in ervaren discriminatie vanwege geslacht. Leerlingen uit onvolledige gezinnen rapporteren vaker gediscrimineerd te worden op basis van hun geslacht dan leerlingen uit volledige gezinnen.

MULTIVARIATE ANALYSES

In tabel 9.7 is gekeken naar de samenhang tussen achtergrondvariabelen (leeftijd, sekse, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm) en de opvattingen van jongeren over homoseksualiteit, migranten en gendergelijkheid en de ervaren discriminatie vanwege herkomst, geslacht en gezinsinkomen. Ook als er in de analyses rekening wordt gehouden met de samenhang tussen de andere achtergrondvariabelen en de verschillende opvattingen en ervaren

discriminatie (zie hoofdstuk 1), blijven sekse en schoolniveau sterke voorspellers. Meisjes staan positiever tegenover homoseksualiteit en migranten, denken vaker dat er gesproken kan worden over homoseksualiteit op school, hebben meer gendergelijke opvattingen en rapporteren minder vaak gevoelens van discriminatie vanwege herkomst dan jongens. Vergeleken met de eerder gerapporteerde bivariate analyses (tabel 9.5), geven HAVO-leerlingen nu minder vaak dan VWO-leerlingen aan dat leerlingen op school kunnen vertellen dat zij homoseksueel zijn en ervaren zij vaker discriminatie vanwege herkomst en gezinsinkomen. VWO-leerlingen zijn positiever over homoseksualiteit, het kunnen praten over homoseksualiteit op school, migranten en gendergelijkheid en hebben een lagere kans op het ervaren van discriminatie vanwege herkomst en gezinsinkomen dan leerlingen in de andere opleidingsniveaus. Voor gendergelijke opvattingen zijn de opleidingsverschillen het grootst.

Ook de migratieachtergrond van leerlingen is sterk gerelateerd aan hun opvattingen en de mate waarin ze discriminatie ervaren. Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond staan minder positief tegenover homoseksualiteit, het open kunnen zijn over homoseksualiteit op school en gendergelijkheid, maar positiever tegenover migranten dan jongeren zonder een migratieachtergrond. Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond hebben daarnaast een veel grotere kans om discriminatie te ervaren vanwege herkomst, maar ook vanwege sekse en gezinsinkomen vergeleken met jongeren zonder een migratieachtergrond. Het feit dat jongeren met een niet-westerse achtergrond vaker tot minder welvarende gezinnen behoren dan jongeren zonder een migratieachtergrond verklaart dus niet geheel waarom deze jongeren vaker discriminatie ervaren vanwege het gezinsinkomen.

Leeftijd, gezinswelvaart en gezinsvorm hangen minder sterk samen met de verschillende opvattingen en het ervaren van discriminatie. Oudere leerlingen denken positiever over homoseksualiteit, het open kunnen zijn over homoseksualiteit op school en gendergelijkheid. Daarentegen staan jongere leerlingen positiever tegenover migranten en is ook de kans dat zij discriminatie ervaren vanwege hun geslacht of het gezinsinkomen lager in vergelijking met oudere leerlingen. Er is ook een aantal effecten voor gezinswelvaart gevonden. Gezinswelvaart blijft gerelateerd aan de mate waarin jongeren denken dat homoseksuele leerlingen open kunnen zijn over hun seksuele oriëntatie en het ervaren van discriminatie vanwege het gezinsinkomen. Echter, we zien hier alleen verschillen tussen jongeren uit gezinnen met een gemiddelde en hoge welvaart. Jongeren uit gezinnen met een gemiddelde welvaart zijn minder positief over het open kunnen zijn over homoseksualiteit op school en ervaren minder vaak discriminatie vanwege het gezinsinkomen dan jongeren uit gezinnen met een hoge welvaart. Opvallend is ook dat, nu de relaties worden bekeken terwijl rekening wordt gehouden met alle andere achtergrondvariabelen, de verschillen naar gezinswelvaart in gendergelijke opvattingen en het ervaren van discriminatie vanwege herkomst verdwijnen. Daarentegen is gezinswelvaart nu significant gerelateerd aan de gevoelens van jongeren over migranten. Jongeren uit gezinnen met een hoge welvaart zijn positiever over migranten dan jongeren in gezinnen met een gemiddelde en lage welvaart.

Gezinsvorm is ten slotte ook gerelateerd aan de mate waarin jongeren discriminatie ervaren. Jongeren uit onvolledige gezinnen hebben een grotere kans om discriminatie te ervaren vanwege geslacht en gezinsinkomen dan jongeren uit volledige gezinnen. Vergelijkbaar aan gezinswelvaart, zien we echter ook voor gezinsvorm dat de verschillen in gendergelijke opvattingen en het ervaren van discriminatie vanwege herkomst verdwijnen nu de relaties in multivariaat verband worden

bekeken. Ook is gezinsvorm in de multivariate analyses een significante voorspeller geworden van de opvattingen van jongeren over homoseksualiteit. Jongeren uit onvolledige gezinnen staan positiever tegenover homoseksualiteit dan jongeren uit volledige gezinnen.

TABEL 9.7 Opvattingen over homoseksualiteit, migranten, gendergelijkheid en ervaren discriminatie: samenhang met leeftijd, sekse, schoolniveau, migratieachtergrond, gezinswelvaart en gezinsvorm (multivariate analyses, odds ratio's, voortgezet onderwijs, n=6718)

	Positieve opvatting over homo-seksualiteit (schaal)	Kan vertellen over homo-seksualiteit op school	Positieve gevoelens over migranten	Gelijke rechten en kansen migranten (schaal)	Gender-gelijke opvattingen (schaal)	Gediscrimineerd vanwege herkomst (schaal)	Gediscrimineerd vanwege geslacht (schaal)	Gediscrimineerd vanwege gezinsinkomen (schaal)
	OR	OR	OR	OR	OR	OR	OR	OR
Leeftijd	1.13**	1.21**	0.90**	0.90**	1.07*	1.03	1.15**	1.06*
Sekse								
Jongen (ref. meisje)	0.30**	0.60**	0.81**	0.47**	0.24**	1.42**	0.95	1.13
Schoolniveau								
VWO	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
HAVO	0.47**	0.71**	0.81*	0.43**	0.48**	1.34*	0.85	1.40*
VMBO-t	0.41**	0.50**	0.72**	0.28**	0.25**	1.97**	0.84	1.82**
VMBO-b	0.37**	0.40**	0.69**	0.23**	0.13**	1.95**	0.89	1.81**
Migratieachtergrond								
Niet-westers (ref. geen)	0.38**	0.59**	2.57**	2.18**	0.55**	7.38**	1.60**	1.47**
Gezinswelvaart								
Hoog	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Midden	0.88	0.88*	0.87*	1.10	1.05	0.93	0.90	0.83*
Laag	0.91	0.80	0.69**	0.94	1.06	1.09	0.96	1.24
Gezinsvorm								
On-volledig (ref. volledig)	1.35**	1.14	1.00	1.02	1.06	1.17	1.24*	1.35**

*p<0.05; **p<0.01

DE BELANGRIJKSTE FEITEN

OPVATTINGEN OVER HOMOSEKSUALITEIT, MIGRANTEN EN GENDERGELIJKHEID

- Een meerderheid van de jongeren staat positief tegenover homoseksualiteit, terwijl ongeveer een kwart van de leerlingen in het basisonderwijs en 17 procent van de leerlingen in het voortgezet onderwijs hier negatief tegenover staat. Jongeren zijn positief over vriendschappen

- met homoseksuele jongeren, terwijl ze meer moeite hebben met zichtbare intimiteit tussen homoseksuele jongeren. Ruim een derde van de leerlingen in het basisonderwijs en een meerderheid van de leerlingen in het voortgezet onderwijs geeft aan dat jongeren op school eerlijk kunnen vertellen over hun homoseksualiteit.
- Een ruime meerderheid van de jongeren in het basisonderwijs geeft aan positieve gevoelens te hebben over migranten in Nederland, dit percentage is lager onder leerlingen in het voortgezet onderwijs. Ongeveer 80 procent van de jongeren in het voortgezet onderwijs geeft aan dat migranten in Nederland dezelfde rechten en kansen moeten hebben als andere mensen, al zijn ze over het recht om de eigen taal en cultuur te behouden minder positief.
 - Bijna 80 procent van de jongeren in Nederland vindt dat meisjes gelijk zijn aan jongens.
 - Meisjes hebben positievere opvattingen over homoseksualiteit, migranten en gendergelijkheid dan jongens.
 - VWO-leerlingen staan positiever tegenover homoseksualiteit, migranten en gendergelijkheid dan leerlingen in de andere schoolniveaus.
 - Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond staan negatiever tegenover homoseksualiteit en gendergelijkheid dan leerlingen zonder een migratieachtergrond.

ERVAREN DISCRIMINATIE

- Ongeveer 15 procent van de jongeren in Nederland geeft aan gediscrimineerd te zijn vanwege herkomst, geslacht of gezinsinkomen. Voor deze drie vormen van discriminatie zijn deze percentages sterk vergelijkbaar. Vergeleken met leerkrachten en andere volwassenen buiten school ervaren jongeren de meeste discriminatie door jongeren op school.
- Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond hebben een veel grotere kans om discriminatie te ervaren vanwege herkomst en meer kans om discriminatie te ervaren vanwege sekse en gezinsinkomen dan jongeren zonder een migratieachtergrond.
- VWO-leerlingen hebben een lagere kans op het ervaren van discriminatie vanwege herkomst en gezinsinkomen dan leerlingen in de andere schoolniveaus.
- Jongeren uit onvolledige gezinnen hebben een grotere kans om discriminatie te ervaren vanwege geslacht en gezinsinkomen dan jongeren uit volledige gezinnen.

NABESCHOUWING

Gonneke **Stevens** en Wilma **Vollebergh**

WELZIJN EN GEZONDHEID VAN JONGEREN IN NEDERLAND VAN 2001 TOT 2017

SOCIALE CONTEXT NOG POSITIEVER

Nederlandse jongeren zijn al sinds 2001 erg positief over hun relatie met ouders, vrienden en klasgenoten, zeker wanneer hun oordeel wordt vergeleken met dat van Europese leeftijdgenoten. Opvallend genoeg laten de cijfers van 2017 toch nog enige verbetering zien ten opzichte van 4 jaar geleden. Het percentage jongeren dat aangeeft veel steun van hun gezin te ervaren, is toegenomen van 75 naar 81 procent bij leerlingen op de basisschool en van 69 naar 76 procent bij leerlingen in het voortgezet onderwijs. Ook zijn jongeren in deze periode nog positiever geworden over het gemak waarmee zij met hun ouders (en dan met name hun vader) kunnen praten. De beoordeling van het contact met vaders komt daarmee dichterbij die van de moeders, die al sinds 2001 zeer positief was (rond de 90% van de kinderen kan goed bij moeder terecht). Deze cijfers zouden een toegenomen tijdsbesteding van vaders aan de zorg voor hun kinderen kunnen weerspiegelen, hoewel het aantal uur dat mannen in het algemeen aan zorgtaken besteden, niet gestegen is in het afgelopen decennium (Portegijs & Van den Brakel, 2016; SCP, 2017).

De relatie met vrienden en klasgenoten is min of meer stabiel positief sinds 2005, met slechts enkele kleine veranderingen. Meisjes in het voortgezet onderwijs zijn in 2017 iets minder positief over het gemak waarmee ze met hun beste vriend(in) kunnen praten dan in de jaren 2001-2009. Jongens in het voortgezet onderwijs beoordelen de sfeer onder klasgenoten in 2017 iets minder positief dan in 2013. Wel zijn er grote veranderingen in pestgedrag tussen 2001 en 2017. Het percentage leerlingen dat aangeeft op school minstens 2 keer per maand gepest te worden was al laag, maar is nog nooit zo laag geweest als in 2017. In vergelijking met 4 jaar geleden is dit percentage zelfs ongeveer gehalveerd (van 10.4 naar 5.7% op de basisschool). In overeenstemming hiermee geven leerlingen in het voortgezet onderwijs in 2017 ook aan minder vaak te pesten dan 4 jaar geleden. Slechts 2% van de leerlingen zegt over zichzelf dat hij/zij andere leerlingen pest. Deze daling in pesten is mogelijk het gevolg van beleidsmaatregelen die in dit kader zijn geïntensiveerd in de laatste jaren. Zo is de Wet op de sociale veiligheid op school sinds 2015 van kracht. Deze heeft als doel dat scholen zich inspannen om pesten tegen te gaan door sociaal veiligheidsbeleid uit te voeren, een pestcoördinator aan te stellen en de beleving van veiligheid en het welzijn van leerlingen te volgen. Dat pesten verminderd kan worden met specifiek op pesten gerichte programma's, blijkt uit recent nationaal en internationaal onderzoek (Orobio de Castro e.a., 2018; Kärnä, Voeten, Little, Poskiparta, Alanen & Salmivalli, 2011). Het is ook mogelijk dat de veranderde definitie van pesten in de vragenlijst heeft bijgedragen aan de daling hiervan. Ten opzichte van eerdere jaren werd aan de beschrijving van pesten een extra zin toegevoegd, gebaseerd op de definitie van Olweus (1996). Hierin werd benadrukt dat degene die pest meer macht heeft dan degene die gepest wordt en hem/haar pijn of verdriet wil doen, terwijl weggelaten is dat het geen pesten is als iemand vriendelijk of speels geplaagd wordt. We kunnen ook niet uitsluiten dat de daling in pesten een gevolg is van het feit dat pesten maatschappelijk zo sterk in de belangstelling staat, dat leerlingen niet snel meer zullen toegeven dat zij hier zelf aan meedoen (sociale wenselijkheid). Daar staat tegenover dat de

anonimiteit van ons onderzoek sociaal wenselijke antwoorden niet of minder nodig maakt. Hoe dan ook, de gevonden daling in pesten impliceert geenszins dat hiervoor minder aandacht nodig is. Omdat de gevolgen van pesten zodanig zijn dat elk kind dat gepest wordt er één te veel is (Veenstra, 2014), zijn langdurige inspanningen van onder andere scholen nodig om een verdere daling in pesten te realiseren.

DRUK DOOR SCHOOLWERK IN HET VOORTGEZET ONDERWIJS NEEMT TOE

Hoewel jongeren over het algemeen positief zijn over hun school, is deze evaluatie bij leerlingen in het voortgezet onderwijs in 2017 minder positief dan die in alle andere jaren. In 2013 vond 82 procent van de jongeren in het voortgezet onderwijs school nog (heel) leuk, in 2017 is dat 76 procent. Parallel hieraan is de ervaren druk door schoolwerk toegenomen. Sinds 2001 is de ervaren druk door schoolwerk onder leerlingen in het voortgezet onderwijs meer dan verdubbeld: ruim 35% van de leerlingen – bij meisjes in de eerste 4 leerjaren van het voortgezet onderwijs zelfs 42% - geeft nu aan dat zij druk door schoolwerk ervaren (in 2001 was dat nog 16%, bij meisjes 19%). De stijging in deze ervaren druk is met name ingezet na 2009, waarbij de percentuele stijging het grootst is tussen 2013 en 2017. Deze cijfers sluiten aan bij het beeld dat in de Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2018 is geschetst over een toename in prestatiedruk onder studenten, die gesignaleerd wordt door studentpsychologen (RIVM, 2018). Ook sluiten ze aan bij de recente toename in ervaren werkdruk onder 15-25-jarigen (CBS, 2018a).

Verschillende verklaringen voor de stijging in ervaren druk zijn mogelijk. Een eerste verklaring hiervoor is dat de druk van ouders op hun kinderen om zo goed mogelijk te presenteren in de laatste jaren toegenomen is, vanwege het groeiende besef dat het hebben van een hoog opleidingsniveau essentieel is om een goede maatschappelijke positie te verkrijgen (zie bijv. Elffers, 2018). De grote toename van de uitgaven aan huiswerkbegeleiding en bijles sinds 1995 geven hier blijk van (CBS, 2016). In dit kader wordt ook wel gesuggereerd dat er in Nederland een einde is gekomen aan de zesjescultuur. Het ambitieniveau van jongeren zou gestegen zijn, niet alleen vanwege bovenstaande druk van ouders maar ook omdat onze maatschappij in toenemende mate competitief, materialistisch en individualistisch zou zijn geworden. Ook in internationaal verband is een toename van perfectionisme onder jongeren te zien (Curran & Hill, 2017). Mogelijk gerelateerd hieraan is de bevinding dat het percentage VWO- en HAVO-leerlingen in de laatste jaren is toegenomen, terwijl het percentage VMBO-leerlingen is afgenomen (Onderwijs in Cijfers, 2018). Ook in het algemeen neemt het aantal hoger opgeleiden in Nederland toe (Vogels & Maslowski, 2017). Dit zou met zich mee kunnen brengen dat jongeren vaker dan eerder het geval was, deelnemen aan onderwijs op een voor hen (te) hoog niveau, waardoor de ervaren druk toeneemt. Mogelijk is de stijging in de ervaren druk ook gedeeltelijk te verklaren door hogere eisen van de school. Het curriculum in het voortgezet onderwijs stamt uit 2006 en heeft sindsdien geen grote veranderingen ondergaan (Ministerie van OCW, 2018), maar de exameneisen zijn sinds 2011 wel meerdere malen aangescherpt. Het gemiddeld centraal examencijfer moet nu bijvoorbeeld niet afgerond een 5.5 of hoger zijn en voor Nederlands, Engels en wiskunde mag maximaal één 5 worden gehaald (Examenblad, 2018). Ook bieden steeds meer scholen op VWO, HAVO en VMBO tweetalig onderwijs aan (Messelink, 2018). Deze hogere eisen van de school brengen misschien meer druk door schoolwerk met zich mee. Ten slotte zou de stijging in ervaren druk op school gezien kunnen worden als een uiting van psychische problemen. De stabiele niveaus van psychische problemen tussen 2013 en 2017 (zie hieronder) geven echter geen reden om aan te nemen dat dit het geval is.

PSYCHISCHE PROBLEMEN NIET GESTEGEN EN WELBEVINDEN NIET GEDAALD

Recentelijk is er in Nederland veel aandacht voor het vermeende toegenomen risico op psychische problemen bij jongeren en jongvolwassenen. Zo wordt in de Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2018 verondersteld dat de toegenomen prestatiedruk van jongeren mogelijk gevolgen heeft voor de prevalentie van psychische problemen op populatieniveau. Ook de recente cijfers van het CBS over de verdubbeling van het aantal zelfmoorden onder jongeren tussen 2016 en 2017, worden gelinkt aan een eventuele toename in psychische problemen onder Nederlandse jongeren. Afgezien van het HBSC-onderzoek, zijn er echter nauwelijks onderzoeken die landelijke cijfers geven over psychische problemen van jongeren (De Graaf, Ten Have e.a., 2017). Op basis van de resultaten van het huidige HBSC-onderzoek is er geen reden om aan te nemen dat er in de laatste vier jaar een stijging heeft plaatsgevonden in psychische problemen van jongeren in Nederland. Er heeft zich gemiddeld gezien geen enkele stijging in psychosomatische klachten en psychische problemen (emotionele problemen, gedragsproblemen, hyperactiviteit, problemen met leeftijdgenoten en totale problemen) voorgedaan tussen 2013 en 2017. Dat is bij zowel jongens als meisjes in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs het geval. Ook het welbevinden is in dezelfde periode niet veranderd. Wel was er in 2013 een lichte daling in het welbevinden van jongens en meisjes in het voortgezet onderwijs (van 7.9 naar 7.6) en een stijging in psychosomatische klachten en psychische problemen, maar alleen bij meisjes in het voortgezet onderwijs ten opzichte van 4 jaar daarvoor. Deze daling respectievelijk stijgingen zijn niet ongedaan gemaakt in 2017. De resultaten van de voorafgaande paragrafen geven een mogelijke verklaring voor het stabiele niveau van psychische problemen en welbevinden van jongeren in Nederland in de afgelopen 4 jaar. De sociale context van jongeren in Nederland lijkt zowel ten goede (relaties met ouders, pesten door klasgenoten) als ten slechte (ervaren schooldruk) veranderd ten opzichte van 4 jaar geleden, hetgeen per saldo een stabiel niveau van welbevinden en psychische problemen aannemelijk maakt.

FRISDRANK AANZIENLIJK MINDER POPULAIR

Wat eet- en drinkgewoonten betreft is een stabiel patroon zichtbaar en ook enige verandering in gunstige richting. Voor dagelijks ontbijten, fruit en groente eten, bewegen en sporten hebben zich nauwelijks positieve veranderingen voorgedaan in de laatste 10 jaar. Nederlandse jongeren ontbijten heel regelmatig (89% van de leerlingen in het basisonderwijs en 78% van de leerlingen in het voortgezet onderwijs), maar minder dan de helft eet dagelijks groente en in het voortgezet onderwijs eet een derde van de jongeren dagelijks fruit. Een ruime meerderheid (rond de 80%) sport twee keer per week, terwijl er gemiddeld 4 dagen per week ten minste 1 uur bewogen wordt. Dit betekent dus dat jongeren in Nederland gemiddeld gezien (nog steeds) niet voldoen aan de aanbeveling van de WHO dat jeugdigen elke dag ten minste 1 uur per dag bewegen en 3 keer per week sporten (WHO, 2010), terwijl zij onvoldoende groente en fruit eten. Beleidsaandacht voor de eet- en beweegpatronen van jongeren blijft dus essentieel (Hamberg-Van Reenen & Meijer, 2014; Keyes, Maslowsky, Hamilton & Schulenberg, 2015; Ministerie van VWS, 2011).

Een gunstige trend zien we bij het eten van snoep of chocola – na 2001 is dit duidelijk afgenomen, al is deze daling in de afgelopen jaren niet verder doorgezet. De frisdrankconsumptie is in de laatste vier jaar wel aanzienlijk verder afgenomen: dronk in 2013 bijna 30 procent van de leerlingen in het voortgezet onderwijs dagelijks frisdrank, in 2017 is dit percentage gedaald tot ongeveer 20 procent. Voor leerlingen op de basisschool is in deze periode een daling zichtbaar van 18 naar 11 procent. Deze daling in frisdrankgebruik in deze periode staan niet op zichzelf: sinds 2001

is het dagelijks frisdrankgebruik van jongeren in Nederland aanzienlijk afgenomen (van 47 naar 20% in het voortgezet onderwijs). Mogelijk hangt deze daling samen met de toegenomen aandacht van het onderwijs voor gezonde voeding en een gezonder voedingsaanbod in kantines (RIVM, 2016). Zo wordt het vervangen van energie- en frisdrank door water door de overheid op scholen voor voortgezet onderwijs gestimuleerd (Gezonde School, 2018). Daardoor zijn jongeren misschien meer water (in plaats van frisdrank) gaan drinken. Consumentenonderzoek onder jongvolwassenen (18 - 24) laat zien dat zij sinds 2015 meer water drinken en dat gezondheid als belangrijke reden hiervoor meespeelt (Van Teeffelen, Hermans & De Jongh, 2017).

DALENDE TENDENS IN ROKEN ZET VERDER DOOR

Het percentage scholieren in alle leerjaren van het voortgezet onderwijs dat ooit of in de laatste maand gerookt heeft, is tussen 2015 en 2017 significant afgenomen van 23 naar 17 procent (ooit roken) en 11 naar 8 procent (roken in de afgelopen maand). Het percentage dagelijkse rokers in deze groep is gedaald van ruim 3 naar 2 procent in deze periode. Wanneer deze cijfers bezien worden over een langere periode, dan is een enorme daling in het ooit gerookt hebben zichtbaar, van bijna de helft van de middelbare scholieren in 2001 naar ongeveer 1 op 6 in 2017. Het percentage dagelijkse rokers slonk in dezelfde periode van 13% naar 2%. Deze dalende percentages corresponderen niet alleen met de voortdurende aandacht in media en beleid voor de risico's van roken en toenemende pleidooien voor het verbannen van de sigaret uit onze samenleving, maar ook met de steeds striktere regels van ouders op het gebied van roken. Gezien de grote gezondheidsrisico's die aan roken verbonden zijn, stemmen deze cijfers tevreden, maar er mag niet uit het oog verloren worden dat het roken met leeftijd nog steeds toeneemt en dat daarmee onder de 16-jarigen nog altijd 35 procent ooit gerookt heeft en 6 procent dagelijks roker is. Ook zijn de opleidingsverschillen in het percentage jongeren dat rookt groot: met name leerlingen die de VMBO-basis- en kaderberoepsgerichte leerweg volgen (hierna VMBO-b), roken relatief vaak en hebben een veel hoger risico op dagelijks roken dan jongeren in hogere opleidingsniveaus. Waar dagelijks roken in het VWO bijna is verdwenen (0.3% van de VWO-leerlingen rookt dagelijks) rookt in het VMBO-b ruim 6% van de leerlingen dagelijks. Nu de sigaret zelf steeds impopulairder wordt, hebben alternatieven voor de sigaret een meer prominente plaats gekregen in de jeugdige cultuur. Zowel in 2015 als in 2017 was het percentage scholieren dat ooit een elektronische sigaret (met of zonder nicotine) rookte hoger dan het percentage dat ooit een conventionele sigaret rookte, al is ook voor de elektronische sigaret een daling in gebruik zichtbaar tussen 2015-2017.

DALENDE TREND IN ALCOHOLGEBRUIK GESTOPT EN BINGE-DRINKEN ONDER DRINKERS ONVERMINDERD HOOG

Tussen 2015 en 2017 is er geen enkele verandering zichtbaar in het percentage jongeren dat ooit of in de afgelopen maand gedronken heeft (in 2017 respectievelijk 45 en 25% onder scholieren in alle leerjaren van het voortgezet onderwijs). Deze stabilisering in alcoholgebruik volgt op een periode waarin er sprake was van een enorme daling in alcoholgebruik. Tussen 2003 en 2013 is het percentage jongeren dat ooit of in de laatste maand alcohol heeft gedronken ongeveer gehalveerd, met de sterkste dalingen in de jongste groepen. Het alcoholgebruik van jongeren van 14 en 15 jaar daalde later pas (na 2011). Ook is het percentage 16-jarigen dat in de laatste maand alcohol heeft gedronken in 2017 lager dan in 2013: een daling van 66% naar 50%. Dat laatste wijst erop dat de nieuwe alcoholwet, die per 1 januari 2014 in werking trad, een mogelijk bescheiden effect op het drinken in deze leeftijdsgroep heeft gehad. Onder de drinkers – dat wil zeggen jongeren die in de

afgelopen maand alcohol gedronken hebben – is er evenwel geen verschil tussen 2003 en 2017 in het percentage jongeren dat veel drinkt. In 2017 drinkt ruim 70 procent van de jongeren die alcohol gebruiken op 1 gelegenheid ten minste 5 glazen alcohol. Bij de 16-jarigen is dat zelfs bij 85% van de drinkers het geval. Terwijl het percentage jongeren dat begint met alcohol of dat recent alcohol gedronken heeft dus enorm teruggedrongen is, blijven jongeren die eenmaal drinken veel drinken. Omdat de groep die drinkt in de periode tussen 2003 en 2017 meer dan gehalveerd is, gaat het per saldo wel om een kleiner wordende groep. Deze cijfers wijzen erop dat het eenvoudiger is om het starten van alcoholgebruik uit te stellen, dan om te voorkomen dat jongeren – als ze eenmaal begonnen zijn – ook veel gaan drinken. Gezien de recentelijk veranderde richtlijnen voor alcoholgebruik van de Gezondheidsraad ('drink geen alcohol of niet meer dan 1 glas per dag'; Gezondheidsraad, 2015), is het niet-dalende percentage jeugdige bovenmatige drinkers in de afgelopen 16 jaar problematisch. Hetzelfde kan gezegd worden over het nog steeds substantiële alcoholgebruik in de laatste maand onder 15- en 16-jarigen van respectievelijk 40 en 50 procent. Het feit dat 85% van de drinkende 16-jarige jongeren het normaal vindt om meer dan 5 glazen op een avond te drinken, betekent dat meer dan 40 procent van de 16-jarigen bovenmatig drinkt. Dat is nog steeds een verontrustend hoog percentage. Het (bovenmatig) alcoholgebruik in deze leeftijdsgroep lijkt dus nog steeds de norm en de enorme daling in het percentage ouders dat strikte alcoholregels hanteert met de toename van de leeftijd van hun kind (van 83 procent bij 12-jarigen naar 24 procent bij 16-jarigen in 2017) lijkt deze norm te reflecteren.

XTC-GEBRUIK GEDAALD, CANNABIS EN LACHGAS STABIEL

Het percentage jongeren dat ooit of in de laatste maand cannabis of lachgas gebruikte is niet veranderd tussen 2015 en 2017: minder dan 10 procent van de jongeren in Nederland gebruikte beide middelen ooit in zijn of haar leven, terwijl het laatste maandgebruik ongeveer 5 respectievelijk 2,5 procent was. Voor het ooit hebben gebruikt van cannabis geldt dat dit gebruik in 2017 substantieel lager is dan in de jaren 2001 tot en met 2011. Vergeleken met 2003 is het laatste maandgebruik van cannabis daarnaast ongeveer gehalveerd in 2017. XTC-gebruik komt nauwelijks voor in deze leeftijdsgroep en daalde tussen 2015 en 2017 van 1.9 naar 1 procent ooit in het leven, terwijl het laatste maandgebruik van XTC stabiel bleef op een half procent.

GEEN VERANDERINGEN IN SEKSUELE START, MAAR WEL MINDER CONDOOMGEBRUIK

Tussen 2013 en 2017 is het percentage jongeren dat ooit seks heeft gehad niet veranderd. Wel is dit percentage tussen 2001 en 2017 gehalveerd onder de leerlingen in de eerste vier leerjaren van het voortgezet onderwijs, van 16 naar 9 procent. Deze opmerkelijke daling komt overeen met de resultaten uit het 'Seks onder je 25e' onderzoek (De Graaf, Nikkelen e.a., 2017) en wordt door sommige auteurs gerelateerd aan de daling van het percentage jongeren dat alcohol gebruikt en de alomtegenwoordigheid van sociale media (Cense, 2018). Het opschuiven van de seksuele ontwikkeling is niet direct 'goed' of 'slecht'. Wel positief is dat hierdoor de groep zeer jonge starters (jongeren die vóór hun 14e seksuele gemeenschap hebben gehad) kleiner is geworden. Dit is een gunstige trend, omdat jonge starters minder weerbaar zijn en vaker onveilige seks hebben en dus een grotere kans hebben op ongeplande zwangerschappen en soa's (De Graaf, Nikkelen e.a., 2017). Het is wel zeer verontrustend dat het condoomgebruik onder jongeren is afgenomen, van 80 procent in 2009 naar ongeveer 55 procent in 2017. Ook ten opzichte van 2013 is er daling in condoomgebruik zichtbaar. In het onderzoek 'Seks onder je 25e' is een vergelijkbare daling te zien (Rutgers & Soa

Aids Nederland, 2017). Onder jongeren van 15 tot 17 (de jongste deelnemers in het onderzoek 'Seks onder je 25') zijn de belangrijkste redenen om geen condooms te gebruiken: gebruik van de pil of een ander voorbehoedsmiddel, elkaar vertrouwen en dat jongeren de seks met een condoom minder lekker vinden (De Graaf, Nikkelen e.a., 2017). Over de verklaringen voor deze dalingen in condoomgebruik kunnen we alleen maar speculeren. Misschien is sprake van een afname van kennis over het belang van condoomgebruik of schatten jongeren de gezondheidsgevolgen van HIV/AIDS en SOA's als minder ernstig in dan eerder het geval was, mede door minder media-aandacht voor HIV/AIDS en SOA's en de beëindiging van de langlopende Vrij Veilig-campagnes sinds 2011 (Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, 2011).

NIEUWE THEMA'S IN HBSC

SOCIALE MEDIAGEBRUIK EN GAMEN

Omdat sociale mediagebruik en gamen niet meer weg te denken zijn uit het leven van jongeren, is er in het HBSC onderzoek van 2017 uitgebreid aandacht voor dit thema. Meer dan 30 procent van de leerlingen in het voortgezet onderwijs en 15 procent van de leerlingen op de basisschool geeft aan gedurende de hele dag contact te hebben met anderen op sociale media. Daarnaast vertoont 7 procent van de leerlingen in het voortgezet onderwijs en 4 procent van de leerlingen op de basisschool problematisch sociale mediagebruik. Onder problematisch sociale mediagebruikers verstaan wij jongeren bij wie het sociale mediagebruik ten koste gaat van andere belangrijke leefdoelstellingen (bijvoorbeeld ernstige problemen met ouders vanwege sociale mediagebruik of verminderde interesse in andere bezigheden) en bij wie sprake is van controleverlies (bijvoorbeeld nergens anders aan kunnen denken dan aan sociale media). Meisjes in het voortgezet onderwijs hebben vaker de hele dag contact met anderen via sociale media dan jongens en bij meisjes is ook vaker sprake van problematisch sociale mediagebruik. Hetzelfde geldt voor leerlingen in het VMBO (vooral VMBO-b) en leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond. Voor gamen zijn de verschillen tussen jongens en meisjes omgekeerd en bovendien veel groter dan voor sociale mediagebruik. Ongeveer 13 procent van de jongens gamet ten minste 24 uur per week, terwijl dit voor 2 procent van de meisjes geldt. Vergelijkbare verschillen zijn er ook voor het percentage jongeren dat ten minste 4 uur op een dag gamet: dit geldt voor 15 tot 19 procent van de jongens en voor 3 á 4 procent van de meisjes. Jongens behoren daarnaast 5 tot 7 keer vaker tot de groep van de zogenaamde problematische gamers (het gaat om 5 - 7% van de jongens en 1% van de meisjes). VMBO-leerlingen besteden vaker veel tijd aan gamen dan hun leeftijdgenoten in de andere opleidingsniveaus.

De bovenstaande cijfers laten allereerst zien dat er een aanzienlijke groep jongeren in Nederland is die (heel) veel tijd besteedt aan sociale media en games. De vraag is hoe problematisch dat is. Recent longitudinaal onderzoek suggereert dat intensief gebruik van sociale media en games op termijn geen negatieve gevolgen heeft voor het psychosociale welbevinden van jongeren en hier zelfs een positieve invloed op kan hebben (zoals een toename van de sociale vaardigheden), zolang er maar geen sprake is van duidelijke symptomen van problematisch gebruik (Van den Eijnden, Koning, Doorwaard, Van Gurp, & Ter Bogt, 2018). Wel zijn er aanwijzingen dat intensief gebruik van sociale media een negatieve invloed heeft op de schoolprestaties van leerlingen (Van den Eijnden e.a., 2018). Problematisch gebruik van zowel sociale media als games lijkt op termijn wel ten koste te gaan van de tevredenheid over het eigen leven. Problematisch gamen is daarnaast

gerelateerd aan minder sociale vaardigheden (Van den Eijnden e.a., 2018) en het vergroot gevoelens van eenzaamheid (Lemmens, Valkenburg & Peter, 2011a). Ten slotte zijn er aanwijzingen dat problematisch gamen depressieve gevoelens en (sociale) angst bevordert (Gentile et al., 2011) en tot meer agressief gedrag leidt (Lemmens, et al., 2011b).

Recent is Gaming Disorder als officiële diagnose in de ICD-11 van de World Health Organisation (WHO, 2018) opgenomen, terwijl (Internet) Gaming Disorder slechts de status van een 'mogelijk toekomstige' diagnose heeft in de DSM-5 (APA, 2013). De huidige cijfers geven een indicatie van het percentage jongeren dat problemen ervaart door het gamen, maar zijn niet bedoeld om inzicht te geven in het percentage jongeren dat gediagnosticeerd kan worden met een Gaming Disorder. Toekomstig onderzoek moet uitwijzen in hoeverre de hier gebruikte definitie van problematisch gamen overlap vertoont met de klinische diagnose Gaming Disorder (zoals gehanteerd in de ICD-11). Het onderzoek naar problematisch sociale mediagebruik staat nog in de kinderschoenen en voorlopig wordt er dan ook nog geen officiële erkenning door één van de diagnostische systemen (ICD of DSM) verwacht. Voorafgaand daaraan zal door meerdere onderzoeken moeten worden aangetoond dat problematisch sociale mediagebruik voldoet aan de kenmerken van een gedragsverslaving (Kardefelt-Winter et al., 2017) waarbij er bijvoorbeeld minimaal sprake dient te zijn van psychische en sociale schade op de lange termijn.

OPVATTINGEN OVER HOMOSEKSUALITEIT, MIGRANTEN EN GENDERGELIJKHEID

In de loop van de adolescentie, worden jongeren zich niet alleen in toenemende mate bewust van hun directe sociale omgeving, maar ontwikkelen eveneens opvattingen over een aantal belangrijke maatschappelijke thema's, zoals gelijke rechten voor mannen en vrouwen, heteroseksuelen en homoseksuelen, migranten en niet-migrant (Kinder & Sears, 1981; Krosnick & Alwin, 1989). Gezien het potentiële belang van deze opvattingen voor de gezondheid en het welzijn van jongeren (bijvoorbeeld Bucchianeri, Eisenberg, Wall, Piran & Neumark-Sztainer, 2014; De Looze, Huijts, Stevens, Torsheim & Vollebergh, 2018), de beleidsaandacht (Koolmees, 2018; Van Engelshoven, 2018) en maatschappelijke aandacht voor deze thematiek, besteedt het HBSC-rapport dit jaar voor het eerst expliciet aandacht aan de opvattingen van jongeren over homoseksualiteit, migranten en gendergelijkheid. Ook is het de eerste keer dat de mate van ervaren discriminatie op basis van het land van herkomst, geslacht en gezinsinkomen in kaart wordt gebracht.

Op het eerste gezicht bevestigen de HBSC cijfers het positieve beeld over de sociale relaties van jongeren in Nederland. Een meerderheid van de jongeren is positief over homoseksualiteit en meer dan 80 procent van hen geeft aan dat homoseksuele jongeren tot hun vrienden mogen behoren. Een ruime meerderheid heeft bovendien positieve gevoelens over migranten in Nederland en meer dan 85 procent van de jongeren vindt dat migranten in Nederland dezelfde rechten moeten hebben en kansen moeten krijgen als andere mensen. Ten slotte vindt bijna 80 procent van de jongeren dat meisjes gelijk zijn aan jongens. Hier staat tegenover dat ongeveer 1 op de 5 jongeren negatief is over homoseksualiteit. Een vergelijkbaar percentage van de leerlingen geeft bovendien aan dat er op school niet openlijk gesproken kan worden over homoseksualiteit. Wanneer het gaat om de opvattingen ten aanzien van migranten valt bovendien op dat jongeren minder tolerant zijn ten aanzien van het behoud van levensstijlen en de taal van migranten dan over bovengenoemde rechten en kansen. Belangrijker nog, een niet te verwaarlozen deel van de jongeren in Nederland heeft zich ooit gediscrimineerd gevoeld vanwege herkomst, geslacht of gezinsinkomen (13 tot 19%).

Er tekent zich bovendien een duidelijk beeld af van kwetsbare jongeren op dit gebied: jongeren

met een niet-westerse migratieachtergrond hebben een veel grotere kans om discriminatie te ervaren dan andere jongeren, niet alleen vanwege hun herkomst maar eveneens op grond van hun sekse en gezinsinkomen. Verder zijn er grote verschillen tussen leerlingen in de verschillende opleidingsniveaus. VWO-leerlingen zijn duidelijk het beste af in vergelijking met hun leeftijdgenoten in andere schooltypen: zij volgen onderwijs in klassen waar jongeren over de gehele linie positievere opvattingen hebben over homoseksualiteit, migranten en gendergelijkheid en waar discriminatie vanwege herkomst en gezinsinkomen minder vaak gerapporteerd wordt. Zo rapporteert 91% van de VWO-leerlingen een positieve houding ten opzichte van gendergelijkheid, terwijl dit in het VMBO-b slechts 61% is. Ruim 70% van de VWO-leerlingen is positief over homoseksualiteit tegen slechts een kleine 50% van de leerlingen in het VMBO-b. Ook zien we opmerkelijk grote verschillen in tolerantie tussen jongens en meisjes: meisjes zijn over de hele linie (veel) toleranter. Waar meer dan 70% van de meisjes in het voortgezet onderwijs positief staat tegenover homoseksualiteit, is dat slechts 45% bij de jongens. Bijna de helft van de jongens (48%) vindt het vies als twee jongens zoenen, terwijl dat bij de meisjes maar 18% is. Meisjes in het VO staan ook positiever tegenover gelijke rechten voor migranten, en positiever tegenover gendergelijkheid.

RISICOGROEPEN

LEEFTIJDVERSCHILLEN: HOE OUDER, HOE MEER PROBLEMEN

Uit dit rapport blijkt dat jongeren met het toenemen van de leeftijd, minder positief zijn over hun gezondheid, welzijn en hun sociale context. Deze resultaten komen zeer sterk overeen met die van het HBSC-rapport uit 2013 en kunnen in verband worden gebracht met de grote hormonale en sociale veranderingen op die leeftijd (De Looze e.a., 2014). In deze levensfase ontstaat de behoefte aan meer autonomie en zelfstandigheid, waardoor jongeren afstand nemen van hun ouders en zich sterker richten op leeftijdgenoten (Swanson, Edwards, & Spencer, 2010). Ook ontwikkelt zich in deze periode een interesse voor gedragingen die beschouwd worden als volwassen, en die daarmee voor sociale status in de groep van leeftijdgenoten kunnen zorgen, zoals middelengebruik (Moffitt, 1993).

Leeftijdseffecten zijn verreweg het sterkst voor middelengebruik: naarmate jongeren ouder worden, roken en drinken zij aanzienlijk vaker (en veel) en hebben zij vaker cannabis, XTC en lachgas gebruikt. Uiteraard neemt ook het percentage jongeren dat ooit seks heeft gehad toe met de leeftijd. Ook zijn jongeren geneigd wat minder gezond te gaan leven wanneer zij ouder worden: zij eten minder gezond, bewegen minder, zijn vaker op dieet en rapporteren vaker een slechte slaapkwaliteit. Daarnaast ligt het veelvuldig sociale mediagebruik iets hoger in de loop der jaren, terwijl problematisch gamegedrag afneemt met de leeftijd. Oudere leerlingen zijn ook minder tevreden over hun gezondheid en hun leven en zij rapporteren meer internaliserende problemen (psychosomatische klachten en emotionele problemen). Met het toenemen van de leeftijd, zijn leerlingen bovendien consistent minder positief over de steun in het gezin en de relatie met de leraar, al zijn deze effecten redelijk bescheiden qua omvang. Oudere leerlingen beoordelen daarnaast de sfeer tussen klasgenoten als minder goed, terwijl het oordeel over de beste vriend(in) als gesprekspartner wel beter wordt. Ook zijn oudere leerlingen relatief gezien minder positief over school, spijbelen zij vaker en ervaren meer druk door schoolwerk dan de jongere leerlingen. Gekeken naar de maatschappelijke opvattingen zijn de resultaten iets minder consistent. Enerzijds hebben jongeren positievere opvattingen over homoseksualiteit en gendergelijkheid naarmate zij ouder worden, anderzijds worden hun opvattingen ten aanzien van migranten juist minder positief en voelen zij zich vaker gediscrimineerd vanwege geslacht of gezinsinkomen.

SEKSEVERSCHILLEN

Meisjes zijn niet systematisch beter of minder goed af dan jongens. Soms liggen risico's met name bij de jongens, soms bij meisjes. De grootste sekseverschillen zijn zichtbaar voor veelvuldig en problematisch gamen, met een 5 tot 7 keer zo grote kans hierop bij jongens. Meisjes rapporteren vaker veelvuldig en problematisch sociale mediagebruik dan jongens, maar deze sekseverschillen zijn lang niet zo groot. Waar jongens positiever zijn over de relatie met hun ouders, hebben meisjes meer vertrouwen in de relatie met hun vrienden. Jongens vinden school minder leuk en zijn aanzienlijk minder positief over homoseksualiteit, migranten en gendergelijkheid dan meisjes. Meisjes ervaren aanzienlijk meer druk door schoolwerk dan jongens. Jongens rapporteren meer gedragsproblemen en geven vaker aan te pesten, terwijl meisjes aanzienlijk meer emotionele problemen, psychosomatische klachten en minder welbevinden rapporteren. Vooral de verschillen in emotionele problemen zijn aanzienlijk: ongeveer 28 procent van de meisjes in het voortgezet onderwijs rapporteert veel emotionele problemen, terwijl dit percentage voor jongens nog geen 10 procent is. Meisjes eten iets gezonder, roken en drinken minder vaak (en minder veel) en gebruiken minder vaak andere middelen, maar bewegen aanzienlijk minder dan jongens en slapen slechter. Zij voelen zich ook vaker te dik en diëten vaker dan jongens, terwijl zij niet vaker te dik zijn.

Voor de waardering van sociale relaties, psychische problemen en eet- en beweeggedrag zijn de bovenstaande sekseverschillen sterk vergelijkbaar met die van het HBSC-onderzoek uit 2013 (De Looze e.a., 2014). Eerder liet een verdiepende analyse zien dat sekseverschillen in psychische problemen tussen 2005-2013 nagenoeg stabiel zijn onder jongeren in Nederland (Duinhof, Stevens, Van Dorsselaer, Monshouwer & Vollebergh, 2015). Wel lijkt de vergelijking met de HBSC-resultaten van 2013 er voorzichtig op te wijzen dat sekseverschillen in veelvuldig middelengebruik wat sterker zijn geworden in 2017. In 2009 en 2013 waren er geen sekseverschillen in dagelijks roken en binge-drinken, terwijl deze percentages in 2017 voor jongens significant hoger zijn dan voor meisjes. In hoeverre deze sekseverschillen in 2017 gezien moeten worden als min of meer toevallige verschillen dan wel een nieuwe sekse-specifieke trend in veelvuldig middelengebruik, zal op termijn moeten blijken.

JONGEREN MET EEN NIET-WESTERSE MIGRATIEACHTERGROND MEESTAL MEER RISICO'S

Ook voor verschillen naar migratieachtergrond tekent zich een wat wisselend beeld af, al valt deze vergelijking vaker uit in het nadeel van de jongeren met een migratieachtergrond. Dit beeld komt overeen met het zogenaamde risicoperspectief op migratie en is ook terug te zien in veel andere landen in Europa (Stevens e.a., 2015; Stevens, 2018). Het risicoperspectief gaat er vanuit dat het opbouwen van een leven in een nieuw land en de aanpassing aan nieuwe waarden, normen en gebruiken stressvol is. Veel jongeren met een migratieachtergrond hebben dit migratieproces niet zelf meegemaakt, omdat zij geboren zijn na de migratie van hun ouders. Toch kunnen zij hier indirect, namelijk via de stress die dit oplevert voor hun ouders, mee te maken krijgen. Gerelateerd hieraan kunnen intergenerationele verschillen in waarden, normen en gebruiken groot zijn, wat mogelijk leidt tot conflicten tussen ouders en kinderen. Niet alleen het proces van migratie kan stress met zich mee brengen. Dit geldt ook voor de confrontatie met vooroordelen en discriminatie. Bovendien bevinden jongeren zich in een levensfase waarin ze een eigen identiteit ontwikkelen. Juist dan is het belangrijk om gesteund en gewaardeerd te worden en kunnen de effecten van eventuele discriminatie extra sterk doorwerken.

Voor het vaststellen van de verschillen naar migratieachtergrond is steeds rekening gehouden met het feit dat jongeren met een migratieachtergrond gemiddeld gezien een wat lager opleidingsniveau hebben en relatief vaak opgroeien in gezinnen met lagere gezinswelvaart. Na controle hiervoor zien we, vergelijkbaar met de resultaten uit eerdere HBSC-onderzoeken, dat jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond minder positief zijn over de relatie met hun gezin, met de leraar en met vrienden dan jongeren zonder migratieachtergrond. Ook vinden zij school minder leuk, spijbelen vaker en ervaren meer druk door schoolwerk. Zij ervaren daarnaast aanzienlijk vaker discriminatie, niet alleen op basis van hun herkomst, maar ook op basis van hun geslacht en gezinsinkomen. Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond staan veel negatiever tegenover homoseksualiteit en wat negatiever tegenover gendergelijkheid, maar zij hebben – begrijpelijkerwijs - positievere opvattingen over migranten.

Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond oordelen minder positief over hun gezondheid en rapporteren meer gedragsproblemen, problemen met leeftijdgenoten en zij pesten vaker structureel. Daarentegen geven zij minder symptomen van hyperactiviteit aan en een vergelijkbaar niveau van welbevinden en emotionele problemen als jongeren zonder migratieachtergrond. Ten opzichte van de HBSC-onderzoeken uit 2009 en 2013 (De Looze e.a., 2014; Van Dorsselaer e.a., 2010) laten jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond in 2017 een wat minder gunstige psychische gezondheid zien. In 2009 en 2013 rapporteerden zij namelijk vergelijkbare niveaus van gedragsproblemen en problemen met leeftijdgenoten en minder emotionele problemen dan jongeren zonder een migratieachtergrond, terwijl zij in 2017 meer gedragsproblemen en problemen met leeftijdgenoten en evenveel emotionele problemen laten zien. Net als in 2009, is het eet- en beweegpatroon van jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond eveneens wat negatiever in vergelijking met dat van jongeren zonder een dergelijke achtergrond. Positief is dat zij minder vaak dagelijks snoepen, maar zij ontbijten minder vaak, bewegen aanzienlijk minder vaak en hebben vaker zelf-gerapporteerd overgewicht dan jongeren zonder migratieachtergrond. Ook slapen jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond minder vaak het aanbevolen aantal uur per nacht dan jongeren zonder een migratieachtergrond en rapporteren zij vaker veelvuldig en problematisch sociale mediagebruik.

Wat betreft middelengebruik is het beeld net als in eerdere jaren positiever: jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond hebben minder vaak ooit in hun leven gerookt of alcohol gedronken en hebben eveneens minder vaak alcohol gedronken in de laatste maand dan jongeren zonder een migratieachtergrond. De veel striktere regels van hun ouders ten aanzien van zowel roken als drinken weerspiegelen de grotere afkeuring van middelengebruik in migrantengroeperingen (vooral die van groeperingen met een moslimachtergrond; Van Tubergen & Poortman, 2010). Wel valt hier op dat wanneer jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond ooit hebben gedronken of gerookt, zij dit niet in minder mate doen dan jongeren zonder een niet-westerse migratieachtergrond. Ook rapporteren jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond vaker dat zij ooit lachgas hebben gebruikt dan jongeren zonder migratieachtergrond. Al met al is het beeld voor de groep jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond dus blijvend zorgelijk. Ook na controle voor andere indicatoren (gezinswelvaart, opleidingsniveau) vertonen zij over vrijwel de gehele linie een meer problematisch profiel dan jongeren zonder migratieachtergrond.

LAGERE SCHOOLNIVEAUS, AANZIENLIJK MEER PROBLEMEN BEHALVE WAT BETREFT SOCIALE STEUN, WELBEVINDEN EN EMOTIONELE PROBLEMEN

De HBSC-resultaten van 2017 wijzen op sterke opleidingsverschillen, waarbij jongeren in lagere opleidingstypen, net als jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond, een meer problematisch profiel laten zien. Een uitzondering hierop vormt de steun van en het contact met ouders, waarvoor, in tegenstelling tot de resultaten van de HBSC-onderzoeken uit 2009 en 2013 (De Looze e.a., 2014; Van Dorsselaer e.a., 2010), nagenoeg geen samenhang is gevonden met het schoolniveau van de jongeren. Ook zijn er geen verschillen in steun van vrienden naar schoolniveau. Wel is in overeenstemming met eerdere HBSC-onderzoeken een duidelijk opleidingseffect zichtbaar voor de schoolbeleving: VWO-leerlingen zijn positiever over school en de sfeer tussen klasgenoten en spijbelen minder vaak dan leerlingen in de andere onderwijstypen. VWO-leerlingen ervaren wel aanzienlijk meer druk door schoolwerk, met name ten opzichte van VMBO-b-leerlingen. Wat betreft pesten en gepest worden (zowel online als offline) zijn er sterke opleidingseffecten, waarbij het percentage leerlingen dat pest en gepest wordt toeneemt naarmate het schoolniveau lager is. Een lager schoolniveau betekent daarnaast eveneens veel minder positieve opvattingen over homoseksualiteit, migranten en gendergelijke opvattingen en een toename in ervaren discriminatie op basis van herkomst en gezinsinkomen. Deze bevindingen wijzen er gezamenlijk op dat jongeren in lagere opleidingsniveaus een aanzienlijk grotere kans hebben om zich minder veilig en gerespecteerd te voelen in hun klas. Hierbij kan gelukkig opgemerkt worden dat het percentage jongeren dat bijvoorbeeld aangeeft gepest te worden of dat discriminatie ervaart in alle schoolniveaus, en dus ook in het VMBO-b, niet zo hoog is. Ook zijn er geen aanwijzingen dat deze situatie in de klas gerelateerd is aan de rol van de leraar; sterker nog, VMBO-b-leerlingen zijn positiever over hun relatie met de leraar dan jongeren in de andere schooltypen.

Wat betreft opleidingsverschillen in welbevinden en psychische problemen is deze samenhang net als in de HBSC-onderzoeken van 2005, 2009 en 2013 (De Looze e.a., 2014; Duinhof e.a., 2015; Van Dorsselaer e.a., 2010) afhankelijk van het type probleem. Er zijn nauwelijks verschillen naar schoolniveau voor welbevinden en emotionele problemen, maar wel aanzienlijke verschillen voor gedragsproblemen, hyperactiviteit en problemen met leeftijdgenoten. Ook hier geldt dat problemen toenemen naarmate het schoolniveau van jongeren lager is. Voor het eet- en beweeggedrag van jongeren is, net als in eerder HBSC-onderzoeken (De Looze e.a., 2014; Van Dorsselaer e.a., 2010), een consistent patroon zichtbaar naar opleidingsniveau, waarbij met name VMBO-leerlingen veel minder gunstig scoren. Zij ontbijten minder vaak, eten minder vaak dagelijks fruit en groenten, drinken vaker frisdrank, bewegen minder vaak, rapporteren vaker overgewicht en slapen minder goed dan hun leeftijdgenoten op de HAVO of het VWO. Ook gamen zij vaker veelvuldig, zijn vaker gedurende de hele dag op sociale media te vinden en rapporteren vaker problematisch sociale mediagebruik.

VMBO-leerlingen gaan ten slotte riskanter om met genotsmiddelen dan VWO en (in mindere mate) HAVO-leerlingen. Zij hebben het vaakst ooit gerookt, gedronken, cannabis, XTC of lachgas gebruikt. Voor het bovenmatig alcohol drinken en dagelijks roken zijn deze verschillen het meest opvallend. Zo rookt nog geen half procent van de VWO-leerlingen en bijna 7 procent van de VMBO-b leerlingen. Van de actuele drinkers, drinkt een kleine 3 procent van de VWO-leerlingen meer dan 10 glazen alcohol op een weekenddag, terwijl dit percentage ongeveer 18 procent (zes keer zo hoog) is voor de VMBO-b-leerlingen. Ook is het percentage jongeren dat seks heeft gehad hoger in de lagere schoolniveaus. Voor alcoholgebruik en seksueel gedrag lijken deze samenhangen met opleidingsniveau ongeveer vergelijkbaar met die van 2009 en 2013 (De Looze

e.a., 2014; Van Dorsselaer e.a., 2010). Een analyse tussen 1992-2015 op basis van Nederlandse HBSC- en Peilstationsdata heeft evenwel uitgewezen dat de stijgende trend in alcoholgebruik tussen 1992 en 2003 en de enorme daling hierin na 2003 sterker was voor jongeren in de hogere opleidingsniveaus (De Looze, Van Dorsselaer, Monshouwer, & Vollebergh, 2017). Dit impliceert dat de opleidingsverschillen in alcoholgebruik vanaf 2003 zijn toegenomen. Voor dagelijks roken lijkt de vergelijking met de cijfers uit 2009 en 2013 er voorzichtig op te wijzen dat de verschillen tussen VMBO-b- en VWO-leerlingen enigszins zijn toegenomen. Dit zou in overeenstemming zijn met een internationale analyse van HBSC-gegevens, waaruit blijkt dat verschillen in roken tussen jongeren met verschillende opleidingsniveaus zijn toegenomen tussen 2002 en 2010 (De Looze e.a., 2013).

De bovenstaande opleidingsverschillen laten zich waarschijnlijk door verschillende processen verklaren. Ten eerste groeien jongeren in lagere opleidingstypen vaker op in minder welvarende gezinnen dan wel in gezinnen waar ouders een relatief laag opleidingsniveau hebben (Inspectie van het Onderwijs, 2018). In deze gezinnen zijn vaak minder financiële middelen en is vaak sprake van meer (financiële) stress (Barnett, 2008; Chaudry & Wimer, 2016; Conger, Conger & Martin, 2010; Devenish, Hooley & Mellor, 2017). Ook hebben ouders in minder welvarende gezinnen meer psychische problemen (CBS, 2015; Devenish e.a., 2017; Marmot, 2006), houden er met name wat betreft roken een ongezondere levensstijl op na (CBS, 2015; Springvloet, Van der Pol, Van Dorsselaer, Monshouwer, & Van Laar, 2017) en hebben minder positieve opvattingen over seksuele en etnische minderheden (Onraet & Van Hiel, 2017; Van den Akker, Van der Ploeg, & Scheepers, 2013). Aangezien er in dit onderzoek bij het bestuderen van de opleidingseffecten rekening is gehouden met (weliswaar een grove maat van) gezinswelvaart, is het echter niet aannemelijk dat de opleidingsverschillen in welzijn en gezondheid geheel verklaard kunnen worden door specifieke kenmerken van het gezin.

Een tweede mogelijke verklaring is dat het vaker voorkomen van middelengebruik, seksuele activiteit en antisociaal gedrag (pesten) bij VMBO-leerlingen begrepen moet worden vanuit hun relatief vroege transitie naar volwassenheid (De Looze e.a., 2014; De Looze, Ter Bogt & Vollebergh, 2013). Jongeren in lagere schoolniveaus ronden hun onderwijs over het algemeen eerder af en nemen daarmee op jongere leeftijd een volwassen rol aan in de maatschappij, bijvoorbeeld door te gaan werken of kinderen te krijgen. Dit stimuleert wellicht gedrag dat geassocieerd wordt met volwassenheid, zoals middelengebruik en seksuele activiteiten. Ten derde hebben jongeren met een meer problematisch gedragsprofiel en riskant middelengebruik een grotere kans om terecht te komen in de lagere schoolniveaus (Conger, Conger & Martin, 2010). De consequentie hiervan zou kunnen zijn dat jongeren in de lagere schoolniveaus een minder positieve schoolbeleving hebben en elkaar negatief beïnvloeden in riskant en ongezond gedrag. Zo bleek uit een verdiepende analyses op basis van het HBSC-onderzoek uit 2009 dat jongeren in klassen waar veel gedronken wordt en veel cannabis wordt gebruikt, zelf ook vaker alcohol gaan drinken en cannabis gebruiken (Gommans, Stevens, Ter Bogt & Cillessen, 2016).

KINDEREN UIT GEZINNEN MET DE HOOGSTE WELVAART VAAK BETER AF

Gezinswelvaart is in dit onderzoek (net als in eerdere HBSC-onderzoeken) vastgesteld door te vragen naar bezittingen, kenmerken van het huis en vakanties (Currie e.a., 2008), waarna jongeren zijn ingedeeld in gezinnen met een lage, gemiddelde of hoge welvaart. In Nederland zijn de meeste materiële zaken waarnaar dit instrument vraagt gemeengoed. Daarom is de groep jongeren in gezinnen met een lage welvaart klein (ongeveer 10% van de gehele populatie), terwijl de andere twee

groepen bestaan uit 40 tot 50 procent van de populatie. Jongeren uit gezinnen met een lage welvaart behoren daarmee tot een groep met een aanmerkelijk lager niveau van welvaart dan in Nederland gebruikelijk is. Internationaal gezien zijn er aanwijzingen dat tussen 2001 en 2010 verschillen in gezondheid tussen jongeren met een lage en hoge gezinswelvaart zijn toegenomen (Elgar, Pförtner, Moor, De Clercq, Stevens & Currie, 2015; Ter Bogt e.a., 2014). Voor de Nederlandse context lijken de verschillen op basis van gezinswelvaart echter sterk vergelijkbaar met die van HBSC-onderzoeken uit 2009 en 2013 (De Looze e.a., 2014; Van Dorsselaer e.a., 2010). Opvallend genoeg zijn de duidelijkste verschillen zichtbaar tussen de jongeren uit de meest welvarende gezinnen enerzijds en de jongeren uit de gezinnen die zich karakteriseren door een gemiddelde of lage gezinswelvaart anderzijds, waarbij de eerst groep vaak beter af is dan de andere twee groepen.

Leerlingen in het voortgezet onderwijs uit de meest welvarende gezinnen zeggen gemakkelijker met hun ouders en hun beste vriend(in) te kunnen praten over problemen en meer steun van hen te ervaren dan leerlingen uit minder welvarende gezinnen. Voor schoolbeleving zijn er nauwelijks verschillen op basis van gezinswelvaart en hetzelfde geldt voor opvattingen ten aanzien van homoseksualiteit, migranten en gendergelijkheid. Wel scoren jongeren uit gezinnen met een gemiddelde en lage welvaart wat minder gunstig op verschillende indicatoren van welbevinden en psychische problemen (behalve psychosomatische klachten, gedragsproblemen en hyperactiviteit). Voor welbevinden zijn de grootste verschillen zichtbaar: jongeren in het voortgezet onderwijs uit de minst welvarende gezinnen rapporteren gemiddeld een 7,2 voor hun leven en jongeren uit de meest welvarende gezinnen een 7,8. Ook onderscheiden jongeren uit de meest welvarende gezinnen zich positief ten opzichte van jongeren uit de andere gezinnen wanneer het gaat om eten en bewegen. Voor middelengebruik en spijbelen is het beeld echter tegenovergesteld. Jongeren uit de meest welvarende gezinnen hebben vaker ooit of de laatste maand alcohol gedronken dan hun leeftijdgenoten uit minder welvarende gezinnen. Eenzelfde patroon is zichtbaar voor het gebruik van cannabis en lachgas. Onder actuele drinkers is er echter geen verschil naar gezinswelvaart in de hoeveelheid alcohol die genuttigd wordt.

Kinderen uit gezinnen met de hoogste welvaart lijken dus in verschillende opzichten beter af dan hun leeftijdgenoten, vooral wanneer het gaat om de relatie met ouders en vrienden, welbevinden en psychische problemen. Dit zou samen kunnen hangen met de materiële welvaart op zich en/of weinig financiële stress of psychische problemen bij ouders ten gevolge hiervan (Barnett, 2008; Chaudry & Wimer, 2016; Conger, Conger & Martin, 2010; Devenish, Hooley & Mellor, 2017), maar ook met het gevoel financieel beter (of in ieder geval niet slechter) af te zijn dan de meeste anderen (zogenaamde relatieve deprivatie) (Elgar e.a., 2013; McLaughlin, Costello, Leblanc, Sampson, & Kessler, 2012). In gezinnen met een hoge welvaart, hebben de ouders ook vaak een gezondere leefstijl wanneer het gaat om eten en bewegen (Keuchenius & van der Lelij, 2015; RIVM, 2017b). Daarnaast beschikken deze gezinnen over meer financiële middelen om een gezonde leefstijl mogelijk te maken (Reijgersberg & Van der Poel, 2014). Deze gezondere leefstijl lijkt echter niet te gelden voor het alcoholgebruik van ouders in de meest welvarende gezinnen (Giskes, Turrell, Bentley, & Kavanagh, 2011; RIVM, 2017a) en onze resultaten laten bovendien zien dat ouders uit deze gezinnen de minst strenge regels hanteren ten aanzien van het alcoholgebruik van hun kind.

KINDEREN UIT ONVOLLEDIGE GEZINNEN VAAK SLECHTER AF

Net als in de HBSC-onderzoeken van 2009 en 2013 (De Looze e.a., 2014; Van Dorsselaer e.a., 2010) zijn leerlingen die opgroeien in onvolledige gezinnen slechter af dan hun leeftijdgenoten op

verschillende indicatoren, met name wat betreft de relatie met ouders, welbevinden, psychische problemen en middelengebruik. In deze analyses is een vergelijking gemaakt tussen jongeren die bij beide biologische ouders in hetzelfde huis opgroeien en jongeren voor wie dat niet het geval is (dit laatste geldt voor ongeveer een kwart van de totale groep jongeren). Ongeveer de helft van deze laatste groep heeft te maken met een dubbele gezinssituatie, dat wil zeggen dat deze jongeren bij één van beide biologische ouders (en eventueel een stiefouder) wonen en elk weekend of vaker hun tijd doorbrengen bij de andere ouder. Het merendeel van de andere jongeren die opgroeien in een onvolledig gezin, woont bij één ouder en heeft helemaal geen of heel weinig contact met de andere ouder.

Jongeren uit onvolledige gezinnen zeggen minder gemakkelijk met hun ouders te kunnen praten over problemen en minder steun van het gezin te ervaren dan leerlingen uit volledige gezinnen. Ook zijn zij minder positief over school, over de sfeer in de klas en de relatie met leraren en zij spijbelen vaker. Geen verschillen zijn er voor de mate waarin zij zich gesteund voelen door hun vrienden of gepest worden. Op alle indicatoren van welbevinden en psychische problemen, behalve problemen met leeftijdgenoten, scoren jongeren uit onvolledige gezinnen minder gunstig dan jongeren uit volledige gezinnen. Het meest in het oog springend is hierbij, net als voor gezinswelvaart, het verschil in welbevinden: jongeren uit onvolledige gezinnen geven hun leven gemiddeld gezien een half cijfer lager dan jongeren uit volledige gezinnen. Ook rapporteren zij een wat minder gezond eet- en beweegpatroon en slapen minder uren per nacht dan aanbevolen. Jongeren uit onvolledige gezinnen zijn vaker seksueel actief geweest en hun middelengebruik is systematisch meer riskant dan dat van jongeren uit volledige gezinnen, al zijn deze verschillen (lang) niet zo sterk als die voor schoolniveau. Ten slotte gamen zij wat vaker veelvuldig en rapporteren vaker dat er sprake is van problematisch sociale media gebruik.

Omdat er in de analyses rekening gehouden is met de vaak minder gunstige materiële positie in onvolledige gezinnen, is het niet aannemelijk dat een substantieel deel van bovenstaande verschillen verklaard wordt door gezinswelvaart. Hoewel jongeren uit onvolledige gezinnen niet altijd gescheiden ouders hebben (er kan bijvoorbeeld ook een ouder overleden zijn) en we niet weten in hoeverre de scheiding recentelijk heeft plaatsgevonden, is het waarschijnlijker dat een deel van deze verschillen voortkomt uit de negatieve gevolgen van de echtscheiding van ouders (Thomson & McLanahan, 2010; Vanassche e.a., 2013). Zo wordt het welbevinden van kinderen van gescheiden ouders vooral negatief beïnvloed door conflicten tussen en slecht co-ouderschap van de ouders, verlies van contact met één van de ouders of psychische problemen van ouders (Amato, 2010; Weaver et al., 2015). Ook lijken bovenstaande verschillen tussen jongeren uit volledige en onvolledige gezinnen erop te wijzen dat de echtscheiding met zich meebrengt dat ouders (wellicht tijdelijk) minder aandacht voor hun kinderen hebben. Hierdoor voelen hun kinderen zich minder gesteund en worden wellicht ook minder goed in de gaten gehouden, waardoor de kans op risicovol of ongezond gedrag toeneemt.

IMPLICATIES VOOR PREVENTIE

Bij jongeren tussen de 11 en 16 jaar vindt een duidelijke ontwikkeling plaats in de richting van minder welbevinden, meer ongezond gedrag en meer risicogedragingen. Daarmee is deze levensfase cruciaal voor de preventie van een ongezonde leefstijl op volwassen leeftijd. Onze gegevens laten zien dat aandacht voor de bevordering van een gezonde leefstijl nog steeds noodzakelijk blijft, want de gezondheidsgedragingen van jongeren (eetgedrag, bewegen, middelengebruik) laten nog steeds te wensen over. Wij hebben daarbij gezien dat de grootste risico's spelen bij jongeren in de laagste opleidingsniveaus, uit gezinnen met een niet-westerse migratieachtergrond, jongeren die niet bij beide biologische ouders wonen en jongeren uit gezinnen met een gemiddelde en lage welvaart. De prioriteit zou daarom vooral moeten liggen bij de preventie van problemen bij deze groepen, omdat hier verreweg de meeste winst te behalen is.

De resultaten van dit rapport suggereren aan aantal urgente thema's op het gebied van preventie. De gunstige trend in middelengebruik bij jongeren tussen de 11 en 16 jaar is in de afgelopen vier jaar tot staan gebracht. Alleen roken is verder gedaald. Voor alcoholgebruik betekent dit dat vooral de 15- en 16-jarigen, ondanks de nieuwe wetgeving per 1 januari 2014, nog steeds veel te veel drinken. Ruim 40 procent van de 16-jarigen en 30 procent van de 15-jarigen vertoont een drankpatroon dat bestaat uit regelmatig veel drinken. Deze cijfers geven aan dat aanhoudende aandacht voor de vermindering van het alcoholgebruik van jongeren noodzakelijk is. Onze cijfers wijzen daarbij uit dat een aanpak noodzakelijk is die toegesneden is op de wat oudere jongeren voor wie drinken per definitie veel drinken betekent. Deze aanpak zou onder andere aandacht moeten besteden aan specifiek bij die leeftijd behorende risicofactoren zoals uitgaansgedrag, leefstijl van leeftijdgenoten en druk van vrienden. Ook zou nog verder nagedacht kunnen worden hoe ouders hun kinderen hierin kunnen ondersteunen. De NIX18 campagne zet in op veel van deze onderwerpen. De komende jaren moet blijken of deze aanpak zijn vruchten afwerpt.

Een ander, relatief nieuw fenomeen dat om meer aandacht vraagt, is de toegenomen druk die scholieren ervaren door hun schoolwerk. Deze stijging in ervaren druk heeft echter geen gemiddelde stijging in psychische klachten met zich meegebracht, aangezien er tussen 2013 en 2017 geen stijging in deze klachten zichtbaar is bij jongeren in Nederland. Desondanks vraagt de toegenomen schooldruk wel om nader onderzoek en beleid. De gegevens over sociale media en gamen laten zien dat een weliswaar kleine, maar toch substantiële groep jongeren verschillende symptomen van problematisch gebruik vertoont, terwijl een grotere groep jongeren (zeer) veel tijd besteedt aan sociale media en gamen. Dit zijn relatief nieuwe fenomenen en er is nog heel weinig bekend over de achterliggende mechanismen en de inzet van effectieve strategieën gericht op beperking van problemen. Onze bevindingen geven aan dat meer aandacht hiervoor gewenst is.

Zeer zorgelijk is de aanzienlijke afname in het gebruik van condooms. Hoewel de seksuele activiteit van adolescenten in de afgelopen jaren is afgenomen, is het condoomgebruik onder de seksueel actieve groep substantieel gedaald. Nog slechts ruim de helft van hen rapporteert het gebruik van condooms. Dit fenomeen is ook zichtbaar bij de oudere groep jongeren (Rutgers & Soa Aids Nederland, 2017) en het feit dat we dit nu ook zien bij deze jonge groep is verontrustend. Meer aandacht voor effectieve strategieën om deze trend weer om te buigen lijkt ons dan ook van groot belang.

In dit rapport hebben wij voor het eerst verslag gedaan van de opvattingen van jongeren over belangrijke maatschappelijke thema's, in het bijzonder de tolerantie voor seksuele minderheden

en het onderschrijven van gelijke rechten voor vrouwen en voor bevolkingsgroepen met een migratieachtergrond. Hoewel over de gehele linie de opvattingen van Nederlandse jongeren van tolerantie en het voorstaan van gelijke rechten getuigen, is ook duidelijk dat een substantiële groep er minder tolerante opvattingen op na houdt. We zien de minst tolerante opvattingen in de lagere opleidingsniveaus, waar zich ook relatief veel jongeren met een migratieachtergrond bevinden. Die laatste groep voelt zich veel vaker gediscrimineerd en geeft er tegelijkertijd blijk van minder tolerant te zijn jegens homoseksuelen en vrouwen. Dit moet bijna wel spanningen oproepen in deze klassen, precies bij de groepen jongeren die het hoogste niveau van tal van psychische problemen en risicovol gedrag rapporteren. Meer aandacht voor deze spanningen lijkt ons dan ook zeer gewenst en maatschappelijk gezien urgent.

BEPERKINGEN VAN HET ONDERZOEK

De resultaten kunnen niet geïnterpreteerd worden zonder de methodologische beperkingen van dit onderzoek in ogenschouw te nemen. Allereerst zijn onze gegevens verkregen via rapportages van jongeren zelf. Jongeren hebben ons meegedeeld hoe zij over de door ons genoemde zaken denken en welke gedragingen zij vertonen. Het is onvermijdelijk dat hierbij sprake zal zijn van enige mate van sociale wenselijkheid: de neiging om zaken rooskleuriger voor te stellen dan zij zijn (Krumpal, 2013). Dat is een veel gehoord en ook terecht bezwaar tegen de vragenlijstmethode. Daar staat tegenover dat het in een aantal gevallen moeilijk, zo niet onmogelijk is om informatie te krijgen over de zaken die ons interesseren zonder hier op deze manier naar te vragen. Dit geldt bijvoorbeeld voor sociaal gevoelige onderwerpen zoals pesten, middelengebruik en seksueel gedrag. In het HBSC-onderzoek is benadrukt dat de vragenlijsten anoniem worden behandeld, wat de kans op sociaal-wenselijke antwoorden verkleint (Krumpal, 2013). Daarnaast is er inmiddels veel onderzoek beschikbaar dat laat zien dat de vragen die in het HBSC-onderzoek worden gebruikt, redelijk valide indicatoren zijn van de onderzochte gedragingen (voor een overzicht hiervan zie Currie, Inchley, Molcho, Lenzi, Veseska & Wild, 2014). Tot slot weten we op basis van de eerdere HBSC-onderzoeken in Nederland in 2009 en 2013, dat de vergelijking van rapportages van ouders en hun kinderen duidelijk maakt dat ouders vaak een te rooskleurig beeld lijken te hebben van het gedrag van hun kinderen (De Looze e.a., 2014; Van Dorsselaer e.a., 2010). Om erachter te komen hoe vaak kinderen bepaald gedrag vertonen, kunnen wij dus waarschijnlijk het beste bij hen zelf te rade gaan.

Een tweede beperking van dit onderzoek is de relatief lage respons op schoolniveau. In ongeveer 40% van de benaderde scholen, werden wij in staat gesteld om vragenlijsten af te nemen bij leerlingen in willekeurig geselecteerde klassen. Daar staat tegenover dat bijna 95% van de benaderde leerlingen deelnam aan het onderzoek. Al met al betekent dit toch dat wij met onze sampling via de scholen een relatief hoge respons van de jongeren zelf hebben weten te realiseren, veel hoger dan de respons in algemene populatiesamples. Vergelijking tussen surveyonderzoek op scholen en algemeen populatieonderzoek laat bovendien zien dat de algemene populatiesamples doorgaans minder problemen signaleren dan wij met onze methode (Vollebergh, Van Dorsselaer, Monshouwer, Verdurmen, Van der Ende & Ter Bogt, 2006). Omdat onze gegevens wat betreft stedelijkheidsniveau, sekse, leerjaar en schoolniveau, in lichte mate afwijken van de landelijke gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) is bovendien gewogen voor deze kenmerken.

LITERATUURLIJST

- Abarca-Gómez, L., Abdeen, Z. A., Hamid, Z. A., Abu-Rmeileh, N. M., Acosta-Cazares, B., Acuin, C., . . . Ezzati, M. (2017). Worldwide trends in body-mass index, underweight, overweight, and obesity from 1975 to 2016: A pooled analysis of 2416 population-based measurement studies in 128.9 million children, adolescents, and adults. *The Lancet*, 390, 2627-2642.
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of marriage and family*, 72, 650-666.
- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.
- Baas, N. (2015). *Samen de online wereld verkennen: Een reisgids voor in de klas en thuis*. Huizen: Uitgeverij Pica.
- Barnett, M. A. (2008). Economic disadvantage in complex family systems: Expansion of family stress models. *Clinical child and family psychology review*, 11, 145-161.
- Bor, W., Dean, A. J., Najman, J., & Hayatbakhsh, R. (2014). Are child and adolescent mental health problems increasing in the 21st century? A systematic review. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 48, 606-616.
- Bucchianeri, M. M., Eisenberg, M. E., Wall, M. M., Piran, N., & Neumark-Sztainer, D. (2014). Multiple types of harassment: Associations with emotional well-being and unhealthy behaviors in adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 54, 724-729.
- Buisman, R., & Croes, E. (2014). *Factsheet elektronische sigaretten (e-sigaretten)*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Cantril, H. (1965). *The pattern of human concerns*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Cense, M. (2018). *“Ze weten wel wat ze moeten typen, maar niet wat ze moeten zeggen”: Verklaringen voor een latere seksuele start*. Utrecht: Rutgers.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2015). *Armoede en sociale uitsluiting 2015*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2016). *Uitgaven van huishoudens aan huiswerkbegeleiding* [webpagina]. Geraadpleegd van <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2016/45/uitgaven-van-huishoudens-aan-huiswerkbegeleiding>
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2018a, 18 juli). *Psychosociale arbeidsbelasting werknemers; geslacht en leeftijd*. Geraadpleegd van CBS Statline.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2018b, 12 januari). *VO; examenkandidaten en gediplomeerden, onderwijssoort, migratieachtergrond*. Geraadpleegd van CBS Statline.
- Chaudry, A., & Wimer, C. (2016). Poverty is not just an indicator: the relationship between income, poverty, and child well-being. *Academic pediatrics*, 16, S23-S29.
- Cole, T. J., Bellizzi, M. C., Flegal, K. M., & Diets, W. H. (2000). Establishing a standard definition for child overweight and obesity worldwide: International survey. *British Medical Journal*, 320, 1240-1245.
- Cole, T. J., Flegal, K. M., Nicholis, D., & Jackson, A. A. (2007). Body mass index cut offs to define thinness in children and adolescents: International survey. *British Medical Journal*, 335, 194-201.
- Conger, R. D., Conger, K. J., & Martin, M. J. (2010). Socioeconomic status, family processes, and individual development. *Journal of Marriage and Family*, 72, 685-704.

- Curran, T., & Hill, A. P. (2017). Perfectionism is increasing over time: A meta-analysis of birth cohort differences from 1989 to 2016. *Psychological Bulletin*, online voorpublicatie.
- Currie, C., Inchley, J., Molcho, M., Lenzi, M., Veselska, Z., & Wild, F. (2014). Health Behaviour in School-aged Children (HBSC). Study Protocol: Background, Methodology and Mandatory items for the 2013/14 Survey. St Andrews: CAHRU. Access at: <http://www.hbsc.org>.
- Currie, C., Molcho, M., Boyce, W., Holstein, B., Torsheim, T., & Richter, M. (2008). Researching health inequalities in adolescents: the development of the Health Behaviour in School-Aged Children (HBSC) family affluence scale. *Social Science & Medicine*, 66, 1429-1436.
- Currie, C., Nic Gabhainn, S., Godeau, E., Roberts, C., Smith, R., Currie, D., . . . Barnekow, V. (Eds.). (2008). *Inequalities in young people's health: Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) international report from the 2005/2006 survey*. Copenhagen, Denmark: WHO Regional Office for Europe.
- Currie, C., Roberts, C., Morgan, A., Smith, R., Settertobulte, W., Samdal, O., Barnekow, V. (Eds.). (2004). *Young people's health in context: The Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: International report from the 2001/2002 survey*. Copenhagen, Denmark: WHO Regional Office for Europe.
- Currie, C., Zanotti, C. F., Morgan, A., Currie, E., De Looze, M. E., Roberts, C., . . . Barnekow, V. (Eds.). (2012). *Social determinants of health and well-being among young people: Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: International report from the 2009/2010 survey*. Copenhagen, Denmark: WHO Regional Office for Europe.
- De Graaf, H. (2013). *Van alle leeftijden: De seksuele levensloop van conceptie tot overlijden*. Utrecht: Rutgers.
- De Graaf, H., Van den Borne, M., Nikkelen, S., Twisk, D., & Meijer, S. (2017). *Seks onder je 25e: Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2017*. Delft: Eburon.
- De Graaf, H., Vanwesenbeeck, I., Meijer, S., Woertman, L., & Meeus, W. (2009). Sexual trajectories during adolescence: Relation to demographic characteristics and sexual risk. *Archives of Sexual Behavior*, 38, 276-282.
- De Graaf, R., Ten Have, M., Van der Poel, A., De Beurs, D., Nielen, M., Verhaak, P., & Voorrips, L. (2017). *Zicht op depressie: De aandoening, preventie en zorg*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- De Kinderombudsman (2016). *Als je het ons vraagt: De Kinderombudsman op kinderrechtentour*. Den Haag: De Kinderombudsman.
- De Looze, M. E., Huijts, T., Stevens, G. W. J. M., Torsheim, T., & Vollebergh, W. A. M. (2018). The happiest kids on earth. Gender equality and adolescent life satisfaction in Europe and North America. *Journal of Youth and Adolescence*, 47, 1073-1085.
- De Looze, M., ter Bogt, T., Hublet, A., Kuntsche, E., Richter, M., Zsiros, E., Godeau, E. & Vollebergh, W. (2013). Trends in educational differences in adolescent daily smoking across Europe, 2002–10. *European Journal of Public Health*, 23, 846-852.
- De Looze, M., Ter Bogt, T., & Vollebergh, W.A.M. (2013). Explaining educational differences in adolescent substance use and early sexual debut: The role of conceptions and expectations of adulthood. *Emerging Adulthood*, 1, 175-184.
- De Looze, M. E., Van Dorsselaer, S. A. F. M., De Roos, S. A., Verdurmen, J. E. E., Stevens, G. W. J. M., Gommans, R., . . . Vollebergh, W. A. M. (2014). *HBSC 2013. Gezondheid, welzijn en opvoeding van jongeren in Nederland*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- De Looze, M. E., Van Dorsselaer, S. A. F. M., Monshouwer, K., & Vollebergh, W. A. M. (2017). Trends in adolescent alcohol use in the Netherlands, 1992–2015: Differences across sociodemographic groups and links with strict parental rule-setting. *International Journal of Drug Policy*, 50, 90-101.
- De Looze, M. E., Vermeulen-Smit, E., Ter Bogt, T. F. M., Van Dorsselaer, S. A. F. M., Verdurmen, J. E. E., Schulten, I., . . . Vollebergh, W.A.M. (2014). Trends in alcohol-specific parenting practices and adolescent alcohol use between 2007 and 2011 in the Netherlands. *International Journal of Drug Policy*, 25, 133–141.
- Delisle, H., & World Health Organization. (2005). *Nutrition in adolescence: Issues and challenges for the health sector: Issues in adolescent health and development*. Geneva: World Health Organization.
- Devenish, B., Hooley, M., & Mellor, D. (2017). The pathways between socioeconomic status and adolescent outcomes: a systematic review. *American Journal of Community Psychology*, 59, 219-238.
- Duinhof, E. L., Stevens, G. W. J. M., Van Dorsselaer, S. A. F. M., Monshouwer, K., & Vollebergh, W. A. M. (2015). Ten-year trends in adolescents' self-reported emotional and behavioral problems in the Netherlands. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 24, 1119–1128.
- Elffers, L. (2018). *De bijlesgeneratie: Opkomst van de onderwijscompetitie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Elgar, F. J., Pfortner, T., Moor, I., De Clercq, B., Stevens, G. W. J. M. & Currie, C. (2015). Socioeconomic inequalities in adolescent health 2002–2010: A time-series analysis of 34 countries participating in the Health Behaviour in School-aged Children study. *The Lancet*, 385, 2088-2095.
- Engels, R. C. M. E., & Ter Bogt, T. F. M. (2001). Influences of risk behaviors on the quality of peer relations in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 30, 675–695.
- Examenblad (2018). *Aangescherpte exameneisen in het voortgezet onderwijs* [webpagina]. Geraadpleegd van <https://www.examenblad.nl/onderwerp/aangescherpte-exameneisen-in-het/2018>
- Fatima, Y., Doi, S. A. R., & Mamun, A. A. (2015). Longitudinal impact of sleep on overweight and obesity in children and adolescents: A systematic review and bias-adjusted meta-analysis. *Obesity Reviews*, 16, 137-149.
- Garase, M. L. (2017). Truancy and school dropout. In C. J. Schreck (Ed.), *The Encyclopedia of Juvenile Delinquency*. New Jersey: Wiley.
- Gault-Sherman, M. (2012). It's a two-way street: The bidirectional relationship between parenting and delinquency. *Journal of Youth and Adolescence*, 41, 121-145.
- Gentile, D. A., Choo, H., Liau, A., Sim, T., Li, D., Fung, D., & Khoo, A. (2011). Pathological video game use among youths: A two-year longitudinal study. *Pediatrics*, 127, e319–e329.
- Gezonde School (2018). *Energiedrankjes in het onderwijs* [webpagina]. Geraadpleegd van <https://www.gezondeschool.nl/middelbaar-beroepsonderwijs/gezondheidseducatie/werken-aan-gezondheidsthemas/voeding/energiedrankjes>
- Gezondheidsraad (2015). *Richtlijnen goede voeding 2015*. Den Haag: Gezondheidsraad.
- Giskes, K., Turrell, G., Bentley, R., & Kavanagh, A. (2011). Individual and household-level socioeconomic position is associated with harmful alcohol consumption behaviours among adults. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 35, 270-277.

- Goodman, R., Meltzer, H., & Bailey, V. (1998). The Strengths and Difficulties Questionnaire: A pilot study on the validity of the self-report version. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 7, 125-130.
- Gommans, R., Stevens, G. W. J. M., Ter Bogt, T. F. M., & Cillessen, A. H. N. (2016). Adolescent substance use, aggressive behaviors, and peer context behavioral norms. *Journal of Cognitive Education and Psychology*, 15, 185-205.
- Hamann, C., Schultze-Lutter, F., & Tarokh, L. (2016). Web-based assessment of mental well-being in early adolescence: A reliability study. *Journal of Medical Internet Research*, 18, e138.
- Hamberg-Van Reenen, H. H., & Meijer, S. A. (Reds.). (2014). *Gezond opgroeien: Verkenning jeugdgezondheid*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- Haugland, S., Wold, B., Stevenson, J., Aaroe, L. E., & Woynarowska, B. (2001). Subjective health complaints in adolescence: A cross-national comparison of prevalence and dimensionality. *European Journal of Public Health*, 11, 4-10.
- Heydenberk, R. A., & Heydenberk, W. R. (2017). Bullying reduction and subjective wellbeing: The benefits of reduced bullying reach far beyond the victim. *International Journal of Wellbeing*, 7, 12-22.
- Himes, J. H., Hannan, P., Wall, M., & Neumark-Sztainer, D. (2005). Factors associated with errors in self-reports of stature, weight, and body mass index in Minnesota adolescents. *Annals of Epidemiology*, 15, 272-278.
- Hirshkowitz, M., Whiton, K., Albert, S. M., Alessi, C., Bruni, O., DonCarlos, L., . . . Neubauer, D. N. (2015). National Sleep Foundation's sleep time duration recommendations: Methodology and results summary. *Sleep Health: Journal of the National Sleep Foundation*, 1, 40-43.
- Hooghe, M., & Wilkenfeld, B. (2008). The stability of political attitudes and behaviors across adolescence and early adulthood: A comparison of survey data on adolescents and young adults in eight countries. *Journal of Youth and Adolescence*, 37, 155-167.
- Hox, J. (2017). Introduction to multilevel analysis. In J. Hox (Red.), *Multilevel analysis: Techniques and applications* (2nd ed., pp. 1-10). New York: Routledge.
- Hughes, J. N., & Cao, Q. (2018). Trajectories of teacher-student warmth and conflict at the transition to middle school: Effects on academic engagement and achievement. *Journal of School Psychology*, 67, 148-162.
- Inchley, J., Currie, D., Cosma, A. (Reds.). (2018). *Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study protocol: Background, methodology and mandatory items for the 2017/18 survey*. St Andrews: CAHRU.
- Inchley, J., Currie, D., Young, T., Samdal, O., Torsheim, T., Augustson, L., . . . Barnekow, V. (Reds.). (2016). *Growing up unequal: Gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: International report from the 2013/2014 survey*. Copenhagen, Denemarken: WHO Regional Office for Europe.
- Inspectie van het Onderwijs (2018). *De Staat van het Onderwijs*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Jasinskaja-Lahti, I., Liebkind, K., & Perhoniemi, R. (2006). Perceived discrimination and well-being: A victim study of different immigrant groups. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 16, 267-284.
- Jenni, O. G., & O'Connor, B. B. (2005). Children's sleep: An interplay between culture and biology. *Pediatrics*, 115, 204-216.
- Jiang, X., Lyons, M. D., & Huebner, E. S. (2016). An examination of the reciprocal relations between life satisfaction and social problem solving in early adolescents. *Journal of Adolescence*, 53, 141-151.
- Jovanović, V. (2016). The validity of the satisfaction with life scale in adolescents and a comparison with single-item life satisfaction measures: A preliminary study. *Quality of Life Research*, 25, 3173-3180.
- Kaltiala-Heino, R., Fröjd, S., & Marttunen, M. (2010). Involvement in bullying and depression in a 2-year follow-up in middle adolescence. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 19, 45-55.
- Kardefelt-Winther, D., Heeren, A., Schimmenti, A., Rooij, A., Maurage, P., Carras, M., . . . Billieux, J. (2017). How can we conceptualize behavioural addiction without pathologizing common behaviours? *Addiction*, 112, 1709-1715.
- Kärnä, A., Voeten, M., Little, T. D., Poskiparta, E., Alanen, E., & Salmivalli, C. (2011). Going to scale: A nonrandomized nationwide trial of the KiVa antibullying program for grades 1-9. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 79, 796-805.
- Kerr, M., Stattin, H., & Özdemir, M. (2012). Perceived parenting style and adolescent adjustment: Revisiting directions of effects and the role of parental knowledge. *Developmental Psychology*, 48, 1540-1553.
- Kessler, R. C., Angermeyer, M., Anthony, J. C., De Graaf, R., Demyttenaere, K., Gasquet, I., . . . Bedirhan Üstün, T. (2007). Lifetime prevalence and age-of-onset distributions of mental disorders in the World Health Organization's World Mental Health Survey Initiative. *World Psychiatry*, 6, 168-176.
- Keuchenius, C., & Van der Lelij, B. (2015). *Quicksan 2015: Eetpatronen van verschillende sociale milieus, duurzaamheid en voedselverspilling*. Den Haag: Voedingscentrum.
- Keyes, K. M., Maslowsky, J., Hamilton, A., & Schulenberg, J. (2015). The great sleep recession: Changes in sleep duration among US adolescents, 1991-2012. *Pediatrics*, 135, 460-468.
- Kinder, D. R., & Sears, D. O. (1981). Prejudice and politics: Symbolic racism versus racial threats to the good life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, 414-431.
- Klocke, A., Clair, A., & Bradshaw, J. (2014). International variation in child subjective well-being. *Child Indicators Research*, 7, 1-20.
- Koolmees, W. (2018). *Verdere integratie op de arbeidsmarkt: De economie heeft iedereen nodig!* Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Košir, K., & Tement, S. (2014). Teacher-student relationship and academic achievement: A cross-lagged longitudinal study on three different age groups. *European Journal of Psychology of Education*, 29, 409-428.
- Kramers, P. G. N., Van den Berg, M., Van den Brink, C. L., Achterberg, P. W., Harbers, M. M., & Van Oers, J. A. M. (2012). *Monitoring van leefstijl in Nederland: Een traject voor verbetering*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- Kraus, L., Seitz, N. N., Piontek, D., Molinaro, S., Siciliano, V., Guttormsson, U., . . . Hibell, B. (2018). "Are The Times A-Changin'?" Trends in adolescent substance use in Europe. *Addiction*, 113, 1317-1332.
- Krosnick, J. A., & Alwin, D. F. (1989). Aging and susceptibility to attitude change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 416-425.
- Krumpal, I. (2013). Determinants of social desirability bias in sensitive surveys: A literature review. *Quality & Quantity*, 47, 2025-2047.
- Lemmens, J. S., Valkenburg, P. M., & Gentile, D. A. (2015). The Internet gaming disorder scale. *Psychological Assessment*, 27, 567-582.

- Lemmens, J. S., Valkenburg, P. M., & Peter, J. (2011a). Psychosocial causes and consequences of pathological gaming. *Computers in Human Behavior*, 27, 144-152.
- Lemmens, J. S., Valkenburg, P. M., & Peter, J. (2011b). The effects of pathological gaming on aggressive behavior. *Journal of Youth and Adolescence*, 40, 38-47.
- Leonard, N. R., Gwadz, M. V., Ritchie, A., Linick, J. L., Cleland, C. M., Elliott, L., & Grethel, M. (2015). A multi-method exploratory study of stress, coping, and substance use among high school youth in private schools. *Frontiers in Psychology*, 6, 1028.
- Lester, L., & Cross, D. (2015). The relationship between school climate and mental and emotional wellbeing over the transition from primary to secondary school. *Psychology of Well-being*, 5, 9.
- Levin, K. A., & Currie, C. (2014). Reliability and validity of an adapted version of the Cantril Ladder for use with adolescent samples. *Social Indicators Research*, 119, 1047-1063.
- Lygidakis, C., Rigon, S., Cambiaso, S., Bottoli, E., Cuzzo, F., Bonetti, S., . . . Marzo, C. (2010). A web-based versus paper questionnaire on alcohol and tobacco in adolescents. *Telemedicine and E-Health*, 16, 925-930.
- Marmot, M. G. (2006). Status syndrome: A challenge to medicine. *Journal of the American Medical Association*, 295, 1304-1307.
- McHale, S. M., Updegraff, K. A., & Whiteman, S. D. (2012). Sibling relationships and influences in childhood and adolescence. *Journal of Marriage and Family*, 74, 913-930.
- McLaughlin, K. A., Costello, E. J., Leblanc, W., Sampson, N. A., & Kessler, R. C. (2012). Socioeconomic status and adolescent mental disorders. *American journal of public health*, 102, 1742-1750.
- Meeus, W., Iedema, J., Maassen, G., & Engels, R. (2005). Separation-individuation revisited: On the interplay of parent-adolescent relations, identity and emotional adjustment in adolescence. *Journal of Adolescence*, 28, 89-106.
- Meijman, T. F., De Vries-Griever, A. H., De Vries, G., & Kampman, R. (1988). *The evaluation of the Groningen sleep quality scale*. Groningen: Heymans Bulletin (HB 88-13-EX), 2006.
- Messelink, A. (2018). *Tweetalig onderwijs in het voortgezet onderwijs*. Den Haag: Nuffic.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2018). *Toekomstgericht curriculum* [webpagina]. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/toekomst-onderwijs/toekomstgericht-curriculum>
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (2011). *Gezondheid dichtbij: Landelijke nota gezondheidsbeleid*. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, & Ministerie van Veiligheid en Justitie (2013). *Hoofdpijnen wetsvoorstel jeugdwet*. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport/ Ministerie van Veiligheid en Justitie.
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological review*, 100, 674.
- Monshouwer, K., Van Dorsselaer, S. A. F. M., Gorter, A., Verdurmen, J. E. E., & Vollebergh, W. A. M. (2004). *Jeugd en riskant gedrag: Kernegevens uit het peilstationsonderzoek 2003*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Monshouwer, K., Verdurmen, J. E. E., Van Dorsselaer, S. A. F. M., Smit, E., Gorter, A., & Vollebergh, W. A. M. (2008). *Jeugd en riskant gedrag 2007. Kernegevens uit het peilstationsonderzoek scholieren*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Ng, Z. J., Huebner, S. J., & Hills, K. J. (2015). Life satisfaction and academic performance in early adolescents: Evidence for reciprocal association. *Journal of School Psychology*, 53, 479-491.
- National Institute on Drug Abuse (2017). *MDMA (ecstasy) abuse*. Bethesda: NIDA.
- Obsuth, I., Murray, A. L., Malti, T., Sulger, P., Ribeaud, D., & Eisner, M. (2017). A non-bipartite propensity score analysis of the effects of teacher-student relationships on adolescent problem and prosocial behavior. *Journal of Youth and Adolescence*, 46, 1661-1687.
- Organization for Economic Co-operation and Development (2017). *PISA 2015 results (Volume III): Students' well-being*. Paris: OECD Publishing.
- Olweus, D. (1996). *The revised Olweus bully/victim questionnaire*. Bergen: Research Center for Health Promotion.
- Onderwijs in Cijfers (2018). *Leerlingenaantallen voortgezet onderwijs* [webpagina]. Geraadpleegd van <https://www.onderwijsincijfers.nl/kengetallen/voortgezet-onderwijs/deelnemersvo/leerlingen>
- Onraet, E. & Van Hiel, A. (2017)., Opvattingen over asielzoekers. *Demos*, 33, 1-4.
- Orobio de Castro, B., Mulder, S., Van der Ploeg, R., Onrust, S., Van den Berg, Y., Stoltz, S., . . . Scholte, R. (2018). *Wat werkt tegen pesten? Effectiviteit van kansrijke programma's tegen pesten in de Nederlandse onderwijspraktijk*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Osterman, K. F. (2000). Students' need for belonging in the school community. *Review of Educational Research*, 70, 323-367.
- Patalay, P., & Fitzsimons, E. (2016). Correlates of mental illness and wellbeing in children: Are they the same? Results from the UK Millennium Cohort Study. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 55, 771-783.
- Peter, J., & Valkenburg, P. M. (2006). Research note: Individual differences in perceptions of Internet communication. *European Journal of Communication*, 21, 213-226.
- Portegijs, W., & Van Brakel, M. (Reds.). (2016). *Emancipatiemonitor 2016*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau /Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Potrebny, T., Wiium, N., & Moss-Iversen Lundegård, M. (2017). Temporal trends in adolescents' self-reported psychosomatic health complaints from 1980-2016: A systematic review and meta-analysis. *PLoS One*, 12, e0188374.
- Prochaska, J. J., Sallis, J. F., & Long, B. (2001). A physical activity screening measure for use with adolescents in primary care. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 155, 554-559.
- Raabe, T., & Beelmann, A. (2011). Development of ethnic, racial, and national prejudice in childhood and adolescence: A multinational meta-analysis of age differences. *Child Development*, 82, 1715-1737.
- Ravens-Sieberer, U., Erhart, M., Gosch, A., & The European KIDSCREEN Group (2008). Mental health of children and adolescents in 12 European countries – results from the European KIDSCREEN study. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 15, 154-163.
- Ravens-Sieberer, U., Erhart, M., Torsheim, T., Hetland, J., Freeman, J., Danielson, M., . . . The HBSC Positive Health Group. (2008). An international scoring system for self-reported health complaints in adolescents. *European Journal of Public Health*, 18, 294-299.
- Reef, J., Van Meurs, I., Verhulst, F. C., & Van der Ende, J. (2010). Children's problems predict adults' DSM-IV disorders across 24 years. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 49, 1117-1124.
- Regioplan/Instituut voor Toegepaste Sociologie (2012). *Sociale veiligheid in en rond scholen: Primair onderwijs 2010-2012. Voortgezet onderwijs 2006-2012: Eindrapport*. Amsterdam/Nijmegen: Regioplan.

- Reijgersberg, N., & Van der Poel, H. (2014). *Sportdeelname van kinderen in armoede*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2016). *Factsheet meer aandacht voor gezonde voeding op scholen in het voortgezet onderwijs*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2017a). *Alcoholgebruik onder volwassenen* [webpagina]. Geraadpleegd van <https://www.rivm.nl/Onderwerpen/L/Leefstijlmonitor/Cijfers/Alcohol/Alcoholgebruik Onder volwassenen>
- Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2017b). *Bewegen* [webpagina]. Geraadpleegd van <https://www.rivm.nl/Onderwerpen/L/Leefstijlmonitor/Cijfers/Bewegen>
- Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2018). *Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2018: Een gezond vooruitzicht: Synthese*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- Roberts, C., Freeman, J., Samdal, O., Schnohr, C. W., De Looze, M. E, Nic Gabhainn, S., . . . the International HBSC Study Group. (2009). The Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: Methodological developments and current tensions. *International Journal of Public Health*, 54, S140-150.
- Roodbeen, R., & Schelleman-Offermans, K. (2016). *Alcohol- en tabaksverkoop aan jongeren 2016: Landelijke naleving van de leeftijdsgrens van 18 jaar voor de drank- en horecawet en tabakswet*. Nijmegen: Nuchter Kenniscentrum Leeftijdsgrenzen.
- Rueger, S. Y., Malecki, C. K., Pyun, Y., Aycok, C., & Coyle, S. (2016). A meta-analytic review of the association between perceived social support and depression in childhood and adolescence. *Psychological Bulletin*, 142, 1017-1067.
- Rutgers, & Soa Aids Nederland (2017). *Belangrijkste conclusies Seks onder je 25^e 2017*. Utrecht: Rutgers.
- Rutter, M., Kim-Cohen, J., & Maughan, B. (2006). Continuities and discontinuities in psychopathology between childhood and adult life. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47, 276-295.
- Sahoo, K., Sahoo, B., Choudhury, A. K., Sofi, N. Y., Kumar, R., & Bhadoria, A. S. (2015). Childhood obesity: Causes and consequences. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 4, 187-192.
- Sawyer, S. M., Afifi, R. A., Bearinger, L. H., Blakemore, S. J., Dick, B., Ezeh, A. C., & Patton, G. C. (2012). Adolescence: A foundation for future health. *Lancet*, 379, 1630-1640.
- Schmitt, M. T., Branscombe, N. R., Postmes, T., & Garcia, A. (2014). The consequences of perceived discrimination for psychological well-being: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 140, 921-948.
- Schönbeck Y., & Van Buuren, S. (2010). *Factsheet resultaten vijfde landelijke groeistudie*. Den Haag: TNO.
- Shochat, T., Cohen-Zion, M., & Tzischinsky, O. (2014). Functional consequences of inadequate sleep in adolescents: A systematic review. *Sleep Medicine Reviews*, 18, 75-87.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2017). *Een week in kaart: Editie 1*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Sociaal en Cultureel Planbureau, & Centraal Bureau voor de Statistiek (2014). *Armoedesignalement 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Springvloet, L., Van der Pol, P., Van Dorsselaer, S., Monshouwer, K., & Van Laar, M. (2016). *Roken onder volwassenen en jongeren in Nederland. Kerncijfers 2015*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Stevens, G. W. J. M. (2018). Psychische problemen bij jeugdigen met een migratieachtergrond in Nederland en Vlaanderen: Een literatuuroverzicht. *Kind & Adolescent*, 39, 72-91.
- Stevens, G. W. J. M, Walsh, S. D., Huijts, T., Maes, M., Rich Madsen, K., Cavallo, F., & Molcho, M. (2015). An internationally comparative study of immigration and adolescent emotional and behavioral problems: Effects of generation and gender. *Journal of Adolescent Health*, 57, 587-594.
- Swanson, D. P., Edwards, M. C., & Spencer, M. B. (Eds.). (2010). *Adolescence: Development during a global era*. New York: Academic Press.
- Sznitman, S. R., Kolobov, T., Ter Bogt, T. F. M., Kuntsche, E., Walsh, S. D., Boniel-Nissim, M., & Harel-Fisch, Y. (2013). Exploring substance use normalization among adolescents: A multilevel study in 35 countries. *Social Science and Medicine*, 97, 143-151.
- Ter Bogt, T. F. M. & Engels, R. C. M. E. (2005). Partying hard: Party style, motives for and effects of MDMA-use at rave parties. *Substance Use and Misuse*, 40, 1479-1502.
- Ter Bogt, T. F. M., De Looze, M. E., Molcho, M., Godeau, E., Hublet, A., Kokkevi, A., . . . Pickett, W. (2014). Do societal wealth, family affluence and gender account for trends in adolescent cannabis use? A 30-country cross-national study. *Addiction*, 109, 273-283.
- Ter Bogt, T. F. M., Van Dorsselaer, S. A. F. M., Monshouwer, K., Verdurmen, J. E. E. , Engels, R. C. M. E., & Vollebergh, W. A. M. (2006). Body mass index and body weight perception as risk factors for internalizing and externalizing problem behavior among adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 39, 27-34.
- Ter Bogt, T. F. M., Van Dorsselaer, S. A. F. M., & Vollebergh, W. A. M. (2003). *HBSC-Nederland 2002: Psychische gezondheid, risicogedrag en welbevinden van Nederlandse scholieren*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Thomson, E., & McLanahan, S. S. (2012). Reflections on "Family structure and child well-being: Economic resources vs. parental socialization". *Social Forces*, 91, 45-53.
- Tiessen-Raaphorst, A. (Red.). (2015). *Rapportage Sport 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tweede Kamer (2017/2018). *Cijfers schoolverzuim en vrijstellingen funderend onderwijs: Brief van de minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 19 februari 2018*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2017/2018, 1285336.
- Tuithof, M., Van Dorsselaer, S. A. F. M., & Monshouwer, K. (2017). *Het beleid van scholen rond tabak, alcohol en cannabis*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Twenge, J. M. (2017). *IGen: Why today's super-connected kids are growing up less rebellious, more tolerant, less happy - and completely unprepared for adulthood - and what that means for the rest of us*. New York: Atria books.
- Valkenburg, P. M., Peter, J., & Schouten, A. P. (2006). Friend networking sites and their relationship to adolescents' well-being and social self-esteem. *CyberPsychology and Behavior*, 9, 584-590.
- Vanassche, S., Sodermans, A. K., Matthijs, K., & Swicegood, G. (2013). Commuting between two parental households: The association between joint physical custody and adolescent wellbeing following divorce. *Journal of Family Studies*, 19, 139-158.
- Van de Looij-Jansen, P. M., & De Wilde, E. J. (2008). Comparison of web-based versus paper-and-pencil self-administrated questionnaire: Effects on health indicators in Dutch adolescents. *Health Services Research*, 43, 1708-1721.

- Van den Akker, H., Van der Ploeg, R., & Scheepers, P. (2013). Disapproval of homosexuality: Comparative research on individual and national determinants of disapproval of homosexuality in 20 European countries. *International Journal of Public Opinion Research*, 25, 64-86.
- Van den Broek, A. (2014). *Culturele activiteiten in 2012: Bezoek, beoefening en steun. Het culturele draagvlak deel 13*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Van den Eijnden, R. J. J. M., Koning, I. M., Doorwaard, S. M., Van Gurp, F., & Ter Bogt, T. F. M. (2018). Do Internet Gaming Disorder and Social Media Disorder harmfully impact adolescents' life-satisfaction, social competence, and school grades. *Journal of Behavioral Addictions*. In press.
- Van den Eijnden, R. J. J. N., Lemmens, J. S., & Valkenburg, P. M. (2016). The Social Media Disorder Scale. *Computers in Human Behavior*, 61, 478-487.
- Van Dorsselaer, S. A. F. M., De Looze, M. E., Vermeulen-Smit, E., De Roos, S. A., Verdurmen, J. E. E., Ter Bogt, T. F. M., & Vollebergh, W. A. M. (2010). *HBSC 2009: Gezondheid, welzijn en opvoeding van jongeren in Nederland*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Van Dorsselaer, S. A. F. M., Tuithof, M., Verdurmen, J. E. E., Spit, M., Van Laar, M. & Monshouwer, K. (2016). *Jeugd en riskant gedrag 2015: Kerngegevens uit het peilstationsonderzoek scholieren*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Van Dorsselaer, S. A. F. M., Zeijl, E., Van den Eekhout, S., Ter Bogt, T. F. M., & Vollebergh, W. A. M. (2007). *HBSC 2005: Gezondheid en welzijn van jongeren in Nederland*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Van Engelshoven, I. (2018). *Emancipatienota 2018-2021. Principes in de praktijk*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Van Goor, M. (2015). *Factsheet: De stand van zaken rond XTC*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Van Goor, M. (2018). *Factsheet: Lachgas Update maart 2018*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Van Rooij, A. J., & Schoenmakers, T. M. (2013). *Monitor Internet en Jongeren 2010-2012: Het (mobiele) gebruik van sociale media en games door jongeren*. Rotterdam: IVO.
- Van Teeffelen, C., Hermans, J., & De Jongh, J. (2017). *Nationaal Wateronderzoek 2017: Een kwantitatief onderzoek onder Nederlanders naar de beleving en waardering van water in opdracht van FWS*. Amsterdam: Ruigrok NetPanel.
- Van Tubergen, T., & Poortman, A. (2010). Adolescent alcohol use in the Netherlands: The role of ethnicity, ethnic intermarriage, and ethnic school composition. *Ethnicity & Health*, 15, 1-13.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A. J., De Winter, A. F., Verhulst, F. C., & Ormel, J. (2005). Pesten: Over daders, slachtoffers, dader/slachtoffers en niet-betrokken leerlingen. *Kind en Adolescent*, 26, 305-317.
- Veenstra, R. (2014). Groepsprocessen bij jongeren: Over pesten en ander probleemgedrag. *Kind en Adolescent*, 35, 86-99.
- Verdurmen, J. E. E., Monshouwer, K., Van Dorsselaer, S. A. F. M., Lokman, S., Vermeulen-Smit, E., & Vollebergh, W. A. M. (2012). *Jeugd en riskant gedrag 2011: Kerngegevens uit het peilstationsonderzoek scholieren*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Viner, R. M., Ozer, E. M., Denny, S., Marmot, M., Resnick, M., Fatusi, A., & Currie, C. (2012). Adolescence and the social determinants of health. *The Lancet*, 379, 1641-1652.
- Vogels, R., & Maslowski, R. (2017). Onderwijs. In R. Bijl, J. Boelhouwer, & A. Wennekers (Eds.), *De sociale staat van Nederland 2017* (pp. 88-113). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vollebergh, W. A. M., Van Dorsselaer, S. A. F. M., Monshouwer, K., Verdurmen, J. E. E., Van der Ende, J., & Ter Bogt, T. F. M. (2006). Mental health problems in early adolescents in the Netherlands: Differences between school and household surveys. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 41, 156-163.
- Walsh, S. D., De Clercq, B., Molcho, M., Harel-Fisch, Y., Davison, C. M., Madsen, K. R., & Stevens, G. W. J. M. (2016). The relationship between immigrant school composition, classmate support and involvement in physical fighting and bullying among adolescent immigrants and non-immigrants in 11 countries. *Journal of Youth and Adolescence*, 45, 1-16.
- Warburton, D. E., Nicol, C. W., & Bredin, S. S. (2006). Health benefits of physical activity: The evidence. *Canadian Medical Association Journal*, 174, 801-809.
- Weaver, J. M., & Schofield, T. J. (2015). Mediation and moderation of divorce effects on children's behavior problems. *Journal of Family Psychology*, 29, 39.
- Wegge, D., Vandeboosch, H., & Eggermont, S. (2014). Who bullies whom online: A social network analysis of cyberbullying in a school context. *The European Journal of Communication Research*, 39, 415-433.
- Willemse, E., Springvloed, L., & Van Laar, M. (2018). *Factsheet waterpijp*. Utrecht: Trimbos Instituut.
- World Health Organization (2010). *Global recommendations on physical activity for health*. Geneva: World Health Organization.
- World Health Organization (2018). *International Classification of Diseases (11th revision)*. Geneva: World Health Organization.

Dit rapport bevat de nieuwste resultaten van het Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) onderzoek in Nederland. Dit is een landelijk representatief onderzoek naar de gezondheid en het welzijn van de schoolgaande jeugd in de leeftijd van 11 tot en met 16. In 2017 is dit onderzoek voor de vijfde keer uitgevoerd in Nederland.

Dit rapport beantwoordt vragen zoals:

- Hoe gelukkig en gezond zijn jongeren in Nederland anno 2017? Hebben zij veel last van psychische problemen? Bewegen zij genoeg en eten zij gezond? Slapen zij voldoende?
- Zijn jongeren tevreden over hun relatie met ouders, vrienden en klasgenoten? Hoe beleven zij school? In hoeverre worden zij gepest? Ervaren zij veel druk door schoolwerk?
- Hoeveel roken en drinken zij en hebben zij ooit cannabis, lachgas of XTC gebruikt? Hoe komen zij aan alcohol en aan sigaretten? Hoe streng zijn hun ouders over roken en alcoholgebruik?
- Hoeveel jongeren zijn al op jonge leeftijd seksueel actief? Beschermen deze jongeren zich tegen de risico's van onveilige seks?
- Wat is het percentage jongeren dat gedurende de hele dag contact heeft via sociale media? Hoe vaak komt problematisch sociale mediagebruik en gamen eigenlijk voor?
- Hoe tolerant zijn jongeren ten opzichte van homoseksualiteit? Hoe denken zij over gelijke rechten van vrouwen en mannen en migranten en niet-migrant? In hoeverre voelen jongeren zich gediscrimineerd op basis van herkomst, geslacht of gezinsinkomen?
- Zijn er verschillen in de gezondheid en het welzijn van Nederlandse jongeren naar migratieachtergrond, schoolniveau, gezinswelvaart en gezinsvorm?
- Welke veranderingen hebben zich in de afgelopen 16 jaar voorgedaan in de gezondheid en het welzijn van jongeren in Nederland?

Het HBSC-onderzoek in Nederland maakt deel uit van een internationaal onderzoek dat iedere vier jaar in meer dan 40 landen plaatsvindt in samenwerking met de World Health Organization (WHO). In Nederland wordt dit onderzoek uitgevoerd in een samenwerking tussen de Universiteit Utrecht, het Trimbos-instituut en het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

ISBN: 978-90-829085-0-3